

DİPLOMATIYA ALƏMİ

WORLD OF DIPLOMACY

JOURNAL OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
№ 20-21, 2008

EDITORIAL COUNCIL

Elmar Mammadyarov

Minister of Foreign Affairs (Chairman of the Editorial Council)

Novruz Mammadov, Head of the Foreign Relations Division,
Office of the President of the Republic of Azerbaijan

Araz Azimov, Deputy Minister of Foreign Affairs

Khalaf Khalafov, Deputy Minister of Foreign Affairs

Mahmud Mammad-Guliyev, Deputy Minister of Foreign Affairs

Hafiz Pashayev, Deputy Minister of Foreign Affairs

Vaqif Sadiqov, Deputy Minister of Foreign Affairs

Tofiq Musayev, Director of the Foreign Policy Planning and
Strategic Studies Department (Editorial Board team leader),
Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan

Javanshir Akhundov, Director of the Information Department,
Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Rovshan Sadigbayli, Second Secretary of the Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department

Kamila Mammadova, Third Secretary of the Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department

Erkin Heydarli, Third Secretary of the Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department

© All rights reserved.

The views expressed in articles are the responsibility of the authors and should not be construed as representing the views of the journal.

“World of Diplomacy” journal is published since 2002.

Registration № 1161, 14 January 2005
ISSN: 1818-4898

Postal address: Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department,
Ministry of Foreign Affairs, Sh.Gurbanov Str. 4, Baku AZ 1009
Tel.: 596-91-03; 596-91-47; 596-93-31 e-mail: css@mfa.gov.az

About the Journal

“Diplomatiya Aləmi” (“World of Diplomacy”) is a quarterly journal published by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan since 2002.

With its distinctive combination of researches on theoretical and practical issues of international relations, international law and history, focused particularly on the South Caucasus, the journal offers a unique opportunity to stay in touch with the latest developments and ideas in these areas.

The journal is available online on the MFA’s web-site: www.mfa.gov.az. The hard copy version of the journal is published as well.

Submit an article

The journal is trilingual (Azerbaijani, English and Russian). Manuscripts should be submitted by electronic mail as an attachment to the MFA’s Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department, accompanied by the assurance that the article has not been published, submitted, or accepted elsewhere.

Manuscripts should normally range from 3,000 to 5,000 words, including all notes and references, together with 200 words abstract. All submissions must be 1,5 lines-spaced written by Times New Roman regular font, 12 point throughout. The author is requested to give a brief personal biography in a footnote at the beginning of the article. Articles should be received by the end of the last month of every quarter.

The contributors are requested to use footnotes (not endnotes) and avoid bibliography. Quotations should be placed within double quotation marks (“EE”). Titles and section headings should be brief and clear. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Tables and figures should have short, descriptive titles, and their position in the text be clearly indicated. All footnotes to tables and their source(s) should be placed under the tables. Column headings should clearly define the data presented.

Responsibility for incorrect facts is taken by authors. If copyrighted material is used in the article, it is the author’s responsibility to obtain permission from the copyright holder. Names of the authors, places and publishing houses are required to be written in their original forms.

Send manuscripts by e-mail to: css@mfa.gov.az

CONTENTS – MÜNDƏRİCAT – СОДЕРЖАНИЕ

XƏBƏRLƏR – NEWS – НОВОСТИ

Summer Session of NATO International School of Azerbaijan, Baku, 16-21 June 2008

90th Anniversary of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan

Batumi GUAM Summit, 1 July 2008

Communiqué of Batumi GUAM Summit

Batumi Declaration "GUAM – Integrating Europe's East"

Third Meeting of the Heads of the Diplomatic Service Bodies of the Republic of Azerbaijan, Baku, 7-11 July 2008

MƏQALƏLƏR – ARTICLES – СТАТЬИ

Hikmət HACIYEV

Milli təhlükəsizlik: nəzəri-konseptual baxış

Leyla ABDULLAYEVA

Enerji Təhlükəsizliyi məsələsi Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) gündəliyində

Aysel YAQUBOVA

Azərbaycanda insan hüquqları təhsilinin təşkilinin müasir vəziyyəti

Rövşən KAZIMOV

Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı 21-ci əsrin çağırışları qarşısında. Ölkə daxilində həyata keçirilən islahatlar

Selahattin DİKMEN

Heydər Əliyevin xarici siyasət konsepsiyasında Türkiyənin yeri və əhəmiyyəti

Vugar SEIDOV

Ethnic Conflicts in the GUAM States: Roots and Origins

Christopher J. BORGAN

How Does a Conflict Become "Frozen?"

Stefan TALMON

The Various Control Tests in the Law of State Responsibility and the Responsibility of Outside Powers for Acts of Secessionist Entities

Taras KUZIO

GUAM as a Regional and Security Organisation

Камран ИСАЕВ

Развитие международного частного права в Азербайджане в рамках сотрудничества с международными организациями

BİZİM HƏMKARLARIMIZ – OUR COLLEAGUES – НАШИ КОЛЛЕГИ

72 часа в армянском плену. Рассказ бывшего заложника

YENİ NƏŞRLƏR – NEW PUBLICATIONS – НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Summer session of NATO international school of Azerbaijan Baku, 16-21 June 2008

This summer NATO International School of Azerbaijan was celebrating its sixth anniversary. From NATO's Summer School for local students in 2003, NISA has been evolved into the internationally recognized institution on Euro-Atlantic security issues. Since its inception in 2003 nine NISA sessions were attended by more than 450 local and foreign participants. The geography of NISA alumni varies from USA to Afghanistan covering NATO member countries, Partnership for Peace nations, Mediterranean Dialogue, Istanbul Cooperation Initiative and Greater Middle East region.

June 16-21, 2008 Summer Session of NISA was devoted to Crisis Management issues in the experience of individual nations and international organizations (NATO, UN, OSCE, EU). This issue at the session was estimated by speakers from different perspectives, views and experiences. The key-note speech was given by Mr. Diego Ruiz Palmer – NATO/IS Operation Division, Head of Planning Section about A Globalised Security Environment and its implications for Crisis Management and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Turkey to Azerbaijan Mr. Hulusi Kılıç about Integration perspectives to NATO and its operations and evaluation of Azerbaijan's partnership with NATO in the official opening ceremony of NISA Summer Session 2008.

Ambassadors of NATO and Partner countries to Azerbaijan and Mass Media representatives took part at this ceremony as well.

Participants of NISA Summer Session 2008 numbered around 70 with wide-range geographical dimension – Afghanistan, Argentina, Azerbaijan, Belgium, Czech Republic, Estonia, Georgia, Germany, Greece, Italy, Mexico, Moldova, Pakistan, Poland, Russia, Turkey, UK, Ukraine and USA. The distinguishing feature of this session from previous ones was involvement of representatives of governmental institutions of Azerbaijan, particularly from Ministry of Emergency Situations, Ministry of Defense, Ministry of Internal Affairs and Ministry of National Security that has never experienced before. Invited speakers were from NATO, USA, Izmir University of Economics, CRISMART Center (Sweden), YATA, ATA, BP Azerbaijan, European Union, OSCE, Ministry of Emergency Situations of Azerbaijan, Ministry of Defense of Latvia and Afghanistan.

NISA played a great role consolidating the power of youth in defining the way of security and peace in Euro-Atlantic area. This network is a major might in future to open opportunities to young generation for getting practical knowledge by means of mutual exchanges.

90th Anniversary of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan

The history of the modern Azerbaijan Army dates back to 1918, when the Democratic Republic of Azerbaijan declared its independence. The newly born independent State faced a number of urgent tasks, among them – liberation of Baku from the forces striving to overthrow the young democratic government. The creation of the regular Armed Forces was thus a number one priority for the then leadership of Azerbaijan. On June 26, 1918 a “separate Azerbaijani corps” was set up. The Ministry of Defense was formally established on September 1, 1918. Gen. Samedbey Mehmandarov was appointed the Minister, and then Lt-Gen. Ali-Agha Shikhliniski became his deputy. From March 1919 until December 1919 the Chief-of-Staff of the National Army was Lt-Gen. Mamedbey Sulkevich. He was replaced by Maj-Gen. Ab-

dulhamid bey Gaitabashi who served in office from December 1919 until April 1920. The young Azerbaijani Army successfully accomplished its mission: on September 15, 1918 the Azerbaijani Army marched into Baku and liberated the city from the “dictatorship of Sentrokaspii”, which consisted of the members of the Socialist-Revolutionary party (Ezers) and Dashnaks.

According to the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev dated May 22, 1998, the 26th of June is commemorated officially as the day of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan.

On June 26, 2008 a military parade on the occasion of the 90th anniversary of the establishment of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan was held at the Azadlyq square in Baku.

Up to 4510 military servicemen representing all branches of the country's Armed Forces, higher military educational institutions, as well as special task forces and other armed units marched across the square in front of the President of the Republic of Azerbaijan, Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces Ilham Aliyev, who reviewed the defile from the tribunes.

Modern military hardware, including modern battle tanks, ACVs, artillery systems, upgraded MIG-29 Fulcrum and SU-25 Frog-foot fighter jets, MI-24 Hind attack helicopters, and many other items were displayed during the parade. People watching the parade had a chance to see the Azerbaijan's Caspian fleet warships and patrol boats in Baku harbour.

BATUMI GUAM SUMMIT

1 JULY 2008

Communiqué of Batumi GUAM Summit

On 1 July 2008, the Third Summit of the Organization for Democracy and Economic Development – GUAM was held in Batumi, Georgia, under the motto “GUAM – Integrating Europe’s East”.

The meetings of the Council of Heads of State, Ministers of Foreign Affairs, GUAM-USA, GUAM-Japan, GUAM-Czech Republic/Vyshegrad Group, GUAM-Poland, Council of National Coordinators, joint sessions of the heads of sector ministries and agencies and other events took place in the framework of the Summit.

The Council of Heads of State held its plenary session in an enlarged format with participation of the Presidents of the Republic of Azerbaijan, Georgia and Ukraine, Minister of Internal Affairs of the Republic of Moldova as well as invited guests: the Presidents of the Republic of Poland and the Republic of Lithuania, Minister of Foreign Affairs of the Czech Republic, Minister of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan, high-level representatives of the USA, Japan, the Russian Federation, Romania, Slovak Republic, the Republic of Turkey, the Republic of Finland (also in the capacity of the OSCE Chairman-in-Office), representative of the French Republic (also in the capacity of the EU Presidency), representatives of international organizations CIS, League of Arab States, International Road Union, Heads of diplomatic missions accredited in Georgia.

The Council expressed gratitude to H.E. Mr. Ilham Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, for effective Chairmanship in GUAM.

The Chairmanship in the Organization for Democracy and Economic Development – GUAM was passed on to Georgia.

The Council noted with satisfaction the significant success in GUAM development, in strengthening political interaction and solidarity of the Member States as well as the stance of GUAM at the international arena.

The Council signed the Batumi Declaration “GUAM – Integrating Europe’s East”, having reaffirmed the commonality of interests and objectives of the Member States in their aspiration to stand jointly against common risks and threats as well as to develop consistently a space of integration and security in the GUAM region as an integral part of all-European and Euro-Asian areas.

The Council affirmed the role of GUAM as a mechanism of deepening regional, all-European and Euro-Asian integration, expanding the democratic space and promoting European values in the GUAM region, which contributes to the effective approximation of Member States of GUAM and EU.

The importance of implementation of the GUAM Strategy for Sector Cooperation Development in deepening interaction between the Member States in economic, humanitarian and law-enforcement spheres with the aim of ensuring sustainable development, increasing the well-being and prosperity of their peoples was also underlined.

The Heads of State expressed deep concern about the threats caused by the protracted conflicts, aggressive separatism and extremism, international terrorism and other crimes, and confirmed readiness of GUAM to stand jointly against these threats in close cooperation with international structures.

Paying tribute to the victims of 1932-1933 Holodomor in Ukraine, the sides marked the intention of Ukraine to deliver to the international community the truth about the Holodomor as a crime against humanity in the name of avoiding such tragedies in the future. In this respect, they took special note of the invitation by the President of Ukraine to participate in the events on 22 November 2008 in connection with the 75th anniversary of the Holodomor in Ukraine.

The Batumi Summit reiterated determination of the Member States to assert democratic values, respect for human rights and freedoms, the rule of law, preservation and promotion of spiritual and cultural heritage of the peoples as well as consolidation of the spirit of tolerance, its readiness to make an active contribution to ensuring international peace, security and stability.

The Council adopted the Statement on Development of GUAM Transportation Corridor and the Decision on Intensification of GUAM Sector Cooperation.

The relevant issues of the Organization development were discussed at the Summit. The Council approved the Report of the Organization for Democracy and Economic Development – GUAM for the Period of the Chairmanship of the Republic of Azerbaijan (19 June 2007 – 1 July 2008) and the Program of the Chairmanship of Georgia in GUAM for 2008-2009.

The Council took note of the results of joint sessions of the sector working groups on economic, humanitarian and law-enforcement cooperation at the level of heads of relevant ministries and agencies held in the framework of the Summit and adopted the Decision on Intensification of Sector Cooperation.

Considering the wide participation of the States and international organizations at Batumi Summit as a sign of growing support to GUAM and acknowledgement of its role in all-European and Euro-Asian integration processes and attaching importance to strengthening and expanding international relations and promoting GUAM partnership in both European and Asian directions in accordance with the priorities of cooperation defined at the Baku Summit of 2007.

The Summit emphasized with satisfaction the broadening of GUAM-US partnership on implementation of new technical assistance projects in various spheres of cooperation, inter alia, with the purpose of increasing security of the GUAM transportation corridor and expressed the readiness of GUAM to deepen partner relations with Poland, Japan, Czech Republic, and other interested states and international organization in elaborating and implementing joint projects.

The Summit participants expressed gratitude to the Georgian side for the excellent organization of the Batumi Summit and extended best wishes for its successful Chairmanship.

Batumi Declaration

“GUAM – Integrating Europe’s East”

The Council of Heads of State of the Organization for Democracy and Economic Development – GUAM,

Guided by the Charter, declarations of the Summits and other GUAM documents,

Proceeding from the commonality of interests and objectives of the Member States in their aspiration to stand jointly against common risks and threats as well as to gradually develop a space of integration and security in the GUAM region as an integral part of all-European and Euro-Asian area,

Reaffirming adherence of the Member States to the democratic values, respect for human rights and freedoms, the rule of law, preservation of spiritual and cultural heritage of peoples and consolidation of the spirit of tolerance,

Emphasizing success in the development of GUAM during the last 10 years reflected in the Declaration of GUAM Vilnius Summit of 10 October 2007 and, especially, the results of the Azerbaijani Chairmanship, which gave a new impetus to the development of the Organization in all areas of its activities, strengthening political interaction and solidarity of the Member States as well as positions of GUAM at the international arena,

Recognizing that GUAM has become an effective mechanism of regional cooperation, which found its worthy place in all-European and Euro-Asian integration processes, as well as of promoting awareness of the international community of the interests and problems of the Member States,

Welcoming the strengthening and expansion of international links and promotion of the GUAM partnership in both European and Asian directions in accordance with the priorities of cooperation defined at the Baku Summit of 2007,

Underlining especially geopolitical location and transit potential of GUAM as a bridge between Europe and Asia, which offers unique opportunities for the development of transport and communication links and diversification of routes of delivery of energy resources, thus bringing the continents together,

Stressing that the Batumi Summit held under the motto “GUAM – Integrating Europe’s East” demonstrates adherence of the GUAM Member States to European norms and values and their aspiration to proceed along the path of European integration,

Affirming the role of GUAM as a mechanism of deepening regional, all-European and Euro-Asian integration, expanding the democratic space and promoting European values in the GUAM region, which contributes to effective approximation of Member States of GUAM and EU,

Considering the broad participation of the States and international organizations in the Batumi Summit as a sign of growing support for GUAM and its prestige,

Underlining the importance of implementation of the GUAM Strategy for Sector Cooperation Development in deepening interaction between the Member States in economic, humanitarian and law-enforcement spheres with the purpose of ensuring sustainable development, increasing the well-being and prosperity of their peoples,

Expressing deep concern about the threats caused by the protracted conflicts, aggressive separatism and extremism, international terrorism and other crimes, and confirming readiness of GUAM to stand jointly against these threats in close cooperation with international structures,

1. Reiterates determination of GUAM to ensure respect for human rights and fundamental freedoms, to assert democratic values, the rule of law, to actively contribute to ensuring international peace, security and stability.
2. In the conditions of globalization and growing interdependence of the states of the European and Asian regions, GUAM efforts will be directed at further deepening integration processes and enhancing economic potential of the Member States. In this regard, the Member States confirm their readiness to utilize to the full extent their national potentials with the purpose of increasing attractiveness of the region and interregional significance of GUAM. The Council gives instructions to intensify the efforts for full-scale implementation of the GUAM Strategy for Sector Cooperation Development.
3. Emphasizes the importance of implementation of the provisions of the Summit Statement on Development GUAM Transportation Corridor and the results of international conference "GUAM – Transit" (Baku, 29-30 April 2008) for the development and full-scale utilization of the Member States' transit potential, including with the involvement of international investments and participation of partner countries.
4. Underlines the special importance of the Kyiv Declaration on Principles of Global Energy Security adopted at the Energy Summit in Kyiv on 22-23 May 2008. The Member States will continue to actively contribute to this important global process and to support further the efforts directed at liberalizing and diversifying the European energy market. The Council welcomes the partner countries' intention to actively participate in these commercial projects.
5. Welcomes the establishment, during the international conference "GUAM Development Strategy" in Baku on 29-30 May 2008, of the Coordinating Council of Banking Associations of GUAM countries and calls upon the business partners to intensify cooperation in the financial sector in the GUAM region.
6. Expresses readiness to deepen trade and economic cooperation on the basis of full-scale implementation of the agreements on Establishing the Free Trade Area, on International Multimodal Transportation of Goods, and other appropriate agreements concluded in the GUAM format with the aim to further liberalize movement of goods, services, capital, and labor, to increase the volume of transportation deliveries, to harmonize customs and border procedures, to modernize transportation infrastructure, which will contribute to economic growth, decrease of poverty level, and ensure sustainable development of the Member States. Calls upon the GUAM Member States to intensify the efforts for elaborating a common tourist project and engaging investment capacities of the GUAM partner countries for its implementation.
7. Stresses the important role of GUAM in developing inter-communal and inter-confessional dialogue and protecting the rights of persons belonging to national minorities,

strengthening mutual understanding and creating favorable conditions for cohesive development of global and regional security.

8. Reaffirms, taking into consideration the recommendations of the international conference "Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States" held in Baku on 15-16 April 2008, its adherence to peaceful settlement of the conflicts in the GUAM region on the basis of respect for the principles of sovereignty, territorial integrity, and inviolability of the internationally recognized borders of the states by means of reintegration of the uncontrolled territories into the states, which they are part of, return of forcibly displaced persons into places of their permanent residence and ensuring peaceful co-existence of different ethnic groups within the internationally recognized borders of the states, development of civil society, restoration of destroyed infrastructure on these territories as well as the use of communications for the benefit of all the parties. Underlines the necessity to continue active joint efforts towards the settlement of these conflicts and to mobilize without delay consolidated support by international community for their resolution.
9. Expresses support for deepening European integration of the GUAM Member States and developing closer relations with the EU with due account of individual particularities and aspirations of each GUAM Member State, taking into consideration the new concept of EU relations with Eastern neighbors – "Eastern Partnership". Stands for development of partnership relations with the interested EU Member States.
10. Respects and supports the GUAM Member States' freedom of choice of such a system of ensuring their national security that will correspond to the fullest extent to their national interests and promote strengthening of their sovereignty and territorial integrity.
11. Emphasizes with satisfaction the expansion of GUAM-US partnership on implementation of new technical assistance projects in various spheres of cooperation, inter alia, with the purpose of increasing the security of the GUAM transportation corridor, and expresses the readiness of GUAM for deepening partner relations with Poland, Japan, Czech Republic, and other interested states and international organizations in elaborating and implementing joint projects.

Third Meeting of the Heads of the Diplomatic Service Bodies of the Republic of Azerbaijan BAKU, 7-11 JULY 2008

On July 7-11, 2008 the third meeting of the heads of the diplomatic service bodies of the Republic of Azerbaijan took place in the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan.

President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev attended the meeting and addressed its participants on the first day. The Head of State in his comprehensive speech dwelled on the foreign policy priorities and growing international prestige of the country, as well as expressed his satisfaction with the progress achieved in this regard. At the same time, President Aliyev instructed the diplomats to spare no efforts in fulfilling more efficiently their duties.

Minister of Foreign Affairs Elmar Mammadyarov in his introductory speech provided a report on the activities of the diplomatic

service during the period passed since the second meeting.

In the course of the four-day meeting the participants exchanged views and made suggestions on a wide range of issues, including in particular those relating to the process of settlement of the conflict between Armenia and Azerbaijan, development of bilateral relations, cooperation with international organizations and security affairs, international economic and humanitarian cooperation, consular-legal as well as press and information activities.

The Chairman of the Milli Majlis Oktay Asadov, Head of the Executive Apparatus of the President Ramiz Mehdiyev, Minister of Defense Safar Abiyev, Minister of Interior Ramil Usubov, Minister of Industry and Energy Natiq Aliyev, Minister of Justice Fikret Mamedov,

Minister of Finance Samir Sharifov, Minister of Economic Development Hafiz Babayev, Minister of Taxes Fazil Mamedov, Minister of Culture and Turizm Abulfaz Garayev, Minister of Education Misir Mardanov, Minister of Youth and Sport Azad Rahimov, Head of the State Border Service Elchin Guliyev, Chairman of the State Customs Committee Aydin Aliyev, Chairman of the State Committee on the Affairs of Azerbaijanis Living in Foreign Countries Nazim Ibrahimov, Deputy Minister of National Security Hilal Asadov, President of the State Oil Company Rovnaq Abdullayev, as well as the

senior officials of the Ministry of Foreign Affairs addressed the meeting and participated in discussions.

On July 11, the heads of the diplomatic service bodies visited the IDPs camps in Fuzuli district.

The meeting coincided with the first commemoration of the Day of Diplomatic Service, established by the President's decree of August 24, 2007. A number of diplomats from the Foreign Ministry were awarded a medal "For Exemplary Services in Diplomatic Service".

Milli təhlükəsizlik: nəzəri-konseptual baxış

Hikmət HACIYEV*

Bəşər tarixinin bütün dövrlərində yaşamaq naminə təhlükəsizliyi təmin etmək tələbatı insanlar qarşısında duran ən ümdə ehtiyaclardan biri olmuşdur. İctimai və siyasi quruluşundan və inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, istər ibtidai insan sürüləri, qəbilə və tayfalar, quldar və ya feodal dövlətlər, istərsə də müasir dövlətlər qarşısında təhlükəsizliyin təmin olunması tələbatı vacib vəzifə kimi öz əhəmiyyətini daima saxlamışdır. İctimai-siyasi və texniki tərəqqinin nəticəsi olaraq, müxtəlif dövrlərdə fərqli təhlükəsizlik problemləri və onlara qarşı fərqli cavab vasitələri və metodları olsa da, təhlükəsizliyin təminatına olan tələbat heç də dəyişməmişdir.

Amerikan psixoloqları K.Madsen və A.Maslonun təbirincə desək təhlükəsizliyə olan ehtiyac insan və cəmiyyətin fəaliyyətinin ilkin motivi olmuşdur. Cəmiyyətin inkişafının nəticəsi kimi bu ehtiyacın intensivliyi və miqyası sürətlə artmağa başlayaraq, təhlükəsizlik ilk əvvəl fərdin, daha sonra cəmiyyət və dövlətin fəaliyyətlərinin başlıca istiqamətinə çevrilmişdir.

Qədim yunan filosofu Platon təhlükəsizliyi "hər hansısa bir zərərin aradan qaldırılması" kimi səciyyələndirmişdir.¹ Orta əsr fransız mütəfəkkiri J.J.Russo "özünü mühafizə etmək qayğısını dövlətin başlıca vəzifəsi hesab edirdi".² Alman alimi B.Spinozaya görə isə vətəndaş ictimai vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə "təhlükəsizlik və sülhü" müəyyən etmişdir.

Müasir fəlsəfi anlamda təhlükəsizlik sosial obyektin və ya sistemin etibarlı mövcudluğu

kimi təfsir olunur. İ.A.Lazarevin qənaətinə görə, təhlükəsizlik sosial mühitin obyektlərinin mövcudluğunun etibarlılığı və progressiv inkişafı şəraitidir³. L.Manilov isə təhlükəsizlik və milli təhlükəsizliyi eyniləşdirərək onu mürəkkəb və çoxtərəfli sistem kimi izah edir. Onun təbirincə, təhlükəsizlik sosial obyektin davamlı və sabit mövcudluğu, onun həyatı tələblərinin ödənilməsi və reallaşdırılması, daxili və xarici təhdidlərdən qorunması şəraitidir⁴.

Sosioloji nöqteyi-nəzərdən isə təhlükəsizlik anlayışı ilə "xalqın (dövlətin) suveren, xaricdən müdaxilə və təzyiq olmadan öz strategiyasını azad seçmək və həyata keçirmək imkanı" nəzərdə tutulur. M.Tlassın baxışlarına görə, təhlükəsizlik sosioloji fenomen olaraq dövlətin iqtisadi, hərbi-siyasi, ideoloji əsaslarını ehtiva edir⁵.

Lüğəti anlamda isə təhlükəsizlik sırf mühafizə və ya müdafiə kimi təfsir olunur. "Britannika" Ensiklopediyasında təhlükəsizlik insanlar və onların əmlaklarının zərərlərdən qorunması üçün müxtəlif vasitələrin toplusu deməkdir⁶. Oxford izahlı ingilis dili lüğətinə görə təhlükəsizlik ölkə, mülkiyyət və şəxslərin hər hansı hücum qarşı mühafizəsinə yönəlmiş tədbirlərdir⁷. Hərbi terminologiyada isə təhlükəsizlik hərbi birləşmənin özünü düşmən tərəfin müşahidəsi və hücum xarakterli tədbirlərdən mühafizəsi kimi izah olunur⁸.

Hərbi nöqteyi-nəzərdən təhlükəsizlik probleminə yanaşan almaniyalı mütəxəssis Q.Vetting ənənəvi baxışları əsas tutaraq təhlükəsizliyin əsasının müdafiə qabiliyyəti təşkil etdiyi qənaətinədir⁹.

* Beynəlxalq siyasət üzrə magistr, Brüssel Universiteti. Qeyd: Məqalə ilk olaraq "Diplomatiya və Hüquq" jurnalının No. 1 (015) mart 2008 xüsusi buraxılışında nəşr edilib.

¹ Платон, Диалоги. М. 1986. стр. 434.

² Ж.Ж.Руссо, Об общественном договоре. Трактаты. М. 1969. стр. 51.

³ В.В.Бруз, "Историография исследования проблемы безопасности", Военная мысль № 6, 2004, стр. 37-44.

⁴ Yənə orada.

⁵ Yənə orada.

⁶ Yənə orada.

⁷ Oxford Advanced Learners's Dictionary, 6th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2000), p. 1155.

⁸ R.Bowyer, "Campaign Dictionary of Military Terms", 3rd ed., 2004, p. 211.

⁹ Yənə orada.

Yuxarıda istinad olunan nöqteyi-nəzərlərdən görünür ki, nəinki milli təhlükəsizliyə hətta təhlükəsizlik anlayışının özünə münasibətdə belə birmənalı fikir yoxdur. Ortaq məxrəc kimi təhlükəsizlik anlayışının birinci növbədə “özünü mühafizə və ya müdafiə”ni nəzərdə tutması qəbul olunur.

Amma, təhlükəsizlik anlayışının ən başlıca çatışmayan elementi onun insan cəmiyyətinin “təkamül” meyarlarını əhatə edə bilməməsidir.

Bu baxımdan hər hansısa bir zərərin bilavasitə hərbi və güc vasitələri ilə qarşısının alınmasını nəzərdə tutan təhlükəsizlik anlayışı ilə milli təhlükəsizliyi eyniləşdirmək düzgün olmazdı. Milli təhlükəsizlik daha mürəkkəb və zəngin mahiyyətə malik olaraq, dünyada gedən siyasi, iqtisadi, sosial inkişafı və texniki tərəqqini özündə ehtiva edən, insan və cəmiyyətin təbiətinə xas olan təkamül meyarlarını əks etdirən bir məfhum kimi başa düşülməlidir. Məhdud sahədə fəaliyyəti nəzərdə tutan “cəbri mühafizə və müdafiədən” olduqca geniş əhatə dairəsinə sahib bir anlayış kimi xarakterizə edilməsi vacibdir.

Milli təhlükəsizlik məfhumunun siyasi lüğətə gətirilməsi ABŞ Prezidenti Teodor Ruzveltin adı ilə bağlıdır. T.Ruzvelt 1904-cü ildə Konqresə etdiyi müraciətində tikilməsi planlaşdırılan Panama kanalının işğalının ABŞ-ın “milli təhlükəsizlik” maraqlarına xidmət etdiyini bildirmişdir¹⁰. T.Ruzvelt tərəfindən milli təhlükəsizlik anlayışının haqqında bəhs olunan müraciətdə hansı məqsədlə istifadə olunmasının təfərrüatına varmadan belə, Panama kanalının ABŞ üçün əsrin əvvəllərindən ta bu günə qədər kəsb etdiyi siyasi, geo-strateji, iqtisadi, hərbi əhəmiyyətinin fəvqündə milli təhlükəsizliyin geniş mahiyyəti öz inikasını tapmış olur.

Sonrakı illərdə praktikada özünə yer alan milli təhlükəsizlik siyasi elmlərə də sirayət edərək geniş tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Bəzi hallarda milli təhlükəsizlik adi təhlükəsizlik anlayışı ilə eyniləşdirilmiş, digər hallarda milli maraq, geo-politika və hərbi nöqteyi-nəzərlərdən izah olunmuşdur.

V.A.Qusachenko düzgün olaraq təklif edir ki, “Milli təhlükəsizlik” anlayışını müəyyən etməyə çalışarkən birinci növbədə “milli” sözünə müraciət etməyimiz məqsədəuyğun olardı. Göründüyü kimi “milli” sözünün kökündə “millət” sözü durur. Millətlərin sosial-tarixi inkişafı feodal pərakəndəliyindən sonra başlamış və uzun və çətin bir proses olmuşdur.

“Millət tarixən müəyyən ərazidə kök salmış, eyni dil, mədəniyyət, düşüncə tərzı və mənəvi dəyərlərə sahib olan sosial birlikdir”¹¹. Bu xüsusda V.Qusachenko “millət” və “milliyət” terminlərinin bir-birindən ayrılmasının vacibliyini qeyd edərək, milliyət termini ilə etnik mənsubiyyətin nəzərdə tutulduğunu bildirir. Onun təbirincə, qərb etnososiologiyası millət termininə siyasi kateqoriya kimi yanaşaraq onu konkret dövlətin bütün vətəndaşlarının birliyi və xalqın dövlət formasında təşəkkülü kimi baxır. Yəni, xalq burada dövlət kimi çıxış edir. Lüğəti tərcümədə də baxsaq görürük ki, ingilis dilində “nation” sözü eyni zamanda həm millət, həm də dövlət mənasında işlədilə bilər.

“Ölkədə vahid siyasi millət yaranmadan milli maraq, milli məqsədlər və milli ideyanın müəyyən edilməsi qeyri-mümkündür”¹². Eyni düşüncə tərzı ilə qərbdə “milli dövlət”, “milli maraq” və “milli təhlükəsizlik” anlayışları siyasi və praktiki lüğətə daxil olmuşdur.

Ona görə də milli təhlükəsizlik ifadəsinin birinci hissəsi olan “milli” sözünə bütün ölkəni, onun bütün sahələrdə fəaliyyət və istiqamətlərini, bütün vətəndaşları əhatə edəcək tərzdə yanaşmaq lazımdır. Milli sözünün kəsb etdiyi geniş mənadan da çıxış edərək fərd, cəmiyyət və dövləti bir araya gətirəcək formada təhlükəsizlik anlayışının müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur.

¹⁰ С.А.Проскурин, Национальная безопасность страны: сущность, структура, пути укрепления. М. 1991. стр. 4.

¹¹ В.А.Гусаченко, “Об актуальном контексте понятия ‘национальная безопасность’”, Военная мысль № 7, 2007, стр. 2-13.

¹² Yəni orada.

Müqayisəli təhlil məqsədilə bu xüsusda birinci növbədə milli təhlükəsizliyi dövlət təhlükəsizliyi və ya adi təhlükəsizliklə eyniləşdirən sovet siyasi ədəbiyyatşünaslığına müraciət edilməsi məqsədəuyğun olardı. Baxmayaraq ki, milli təhlükəsizlik sovet siyasi leksikonuna daxil edilməmişdi, o bir sıra monoqrafiyalarda tənqidi formada olsa belə özünə yer almışdı.

E.İ.Skakunovun baxışlarına görə "milli təhlükəsizlik dövlət təhlükəsizliyinin sinonimidir. Dövlət vətəndaşlarının və özünün təhlükəsizliyini təmin etməyə borcludur. Birinci halda dövlət "ictimai təhlükəsizlik"-in təminatçısı kimi başa düşülməlidir. İkinci halda isə dövlətin özünü digər dövlətlərin təsirindən qorumasıdır"¹³.

V.Levonov isə yazırdı ki, dövlətin milli təhlükəsizlik maraqlarının təmin edilməsi birinci növbədə onun suverenliyi, ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi, sərhədlərinin toxunulmazlığının təminatı və daxili işlərə qarışmağın qarşısının alınması imkanındır¹⁴.

Skakunovun və qismən Levonovun yanaşmasında dövlət təhlükəsizliyi ilə milli təhlükəsizliyin sinonimləşdirilməsi SSRİ-in siyasi quruluşu və mahiyyətindən irəli gələn baxışdır. Nəzərə almalıyıq ki, süni olaraq "sovet vətəndaşı" formalaşdırmağa çalışan SSRİ-də "milli", "millət" kimi terminlər olduqca həssaslıqla qarşılır və onun bu və ya digər formada istifadəsinə qarşı senzura var idi. Bundan əlavə, inzibati-amirlik sistemində siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və mənəvi və s. digər məsələlərin dövlətin inhisarında olduğu halda, dövlət təhlükəsizliyindən başqa digər təhlükəsizlik anlayışı da ola bilməzdi.

Dövlət təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin struktur elementlərindən biridir. Dövlət təhlükəsizliyinin ön plana çəkilərək milli təhlükəsizliklə eyniləşdirilməsi milli təhlükəsizliyin digər struktur elementləri olan fərd və cəmiyyətin təhlükəsizliyinin dövlət tərəfindən mənimsənilməsi deməkdir. Demokratik quruluşa malik olan dövlətdə

dövlət və cəmiyyət fərdin maraqlarına və təhlükəsizliyinə xidmət etdiyi halda SSRİ-də bunun tamamilə əksi idi.

Dövlət təhlükəsizliyi ilə milli təhlükəsizlik sinonim olmasalar da, demokratik dövlətlərdə bütün cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən milli maraqlar əsasında onların birinin digərini tamamlaması müqabil haldır.

Qanundanirəli gələn hüquqlarından istifadə edərək fərd və cəmiyyət dövlət institutlarını formalaşdırır və onun üzərində nəzarəti həyata keçirməlidir. Milli təhlükəsizliyin ictimai təmin etmə sisteminin digər üstünlüyü milli maraqların digər maraqlar (qrup, sinif, rejim, etnik, kooperativ) üzərində aliliyidir. Vətəndaşın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ağırlığı təkcə dövlətin üzərinə qoyula bilməz. Təcrübə göstərir ki, nəzarətsiz dövlət hakimiyyəti vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsində fərd və cəmiyyətin maraqları üçün əsas təhlükə mənbəyinə çevrilə bilər.

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunduğu və onun inkişafı üçün lazımı şərait yaradıldığı, o cümlədən cəmiyyətdə qanunun aliliyi təmin olunduğu halda milli təhlükəsizlik təmin olunmuş hesab oluna bilər.

Belə olan təqdirdə, bütün cəmiyyət və ölkə vətəndaşlarının təhlükəsizliyi təmin olunur, habelə vətəndaşlar özləri onun təmin olunmasında iştirak edir və töhfə verirlər. Yəni, fərd də ləyaqət və məsuliyyətlə özününkü hesab etdiyi cəmiyyət və dövlətin çiçəklənməsi üçün çalışır.

A.Qusachenko düzgün qeyd edir ki, fərdin təhlükəsizliyinin dövlət və cəmiyyətin təhlükəsizliyindən ön plana qoyulması "hamının hamıya qarşı müharibəsi" kimi başa düşülməməlidir. "Əksinə, dövlət və cəmiyyət ölkənin vətəndaşı kimi hər bir fərdin həyatı əhəmiyyətli maraqlarının həyata keçirilməsini qarşısına məqsəd qoymalı, və fərd də yaşadığı dövlət və cəmiyyətin maraqlarını dərk edərək qanunlarına riayət etməlidir"¹⁵.

Fərd, cəmiyyət və dövlətin milli təhlükəsizlik

¹³ Э.И.Скакунов, Международно-правовые гарантии безопасности государств. М. 1983. стр. 5.

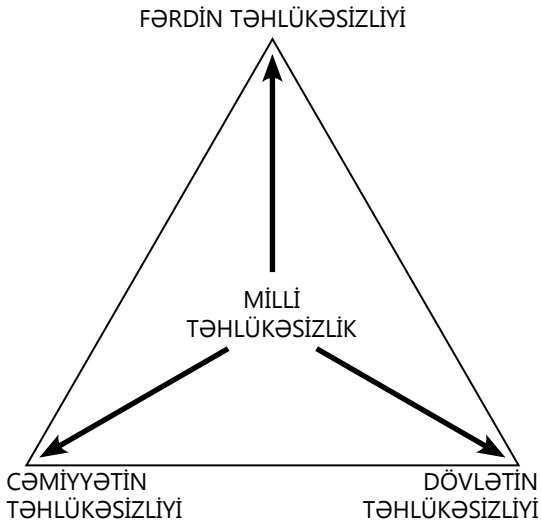
¹⁴ В.Левонов, "Разоружение и международная безопасность", 1978, стр. 89.

¹⁵ В.А.Гусаченко, ук. соч.

nərdivanında yeri şəkil 1-də göstərilmişdir (şəkil müəllifə məxsusdur).

- (I) - Fərdin təhlükəsizliyi
- (II) – Cəmiyyətin təhlükəsizliyi
- (III) – Dövlətin təhlükəsizliyi

təhlükəsizliklə bağlıdır¹⁶. Bir sıra qərb alimlərinin də yanaşmasında milli təhlükəsizliyin təhlükəsizliklə eyniləşdirilməsi kimi dar fikirlərə rast gəlmək olar. Ronald Kalinqer, Fil Uilliams və Şifritsin müəllifləri olduqları siyasi lüğətdə milli təhlükəsizlik xarici hədələrdən müdafiə kimi səciyyələndirilir¹⁷.

Bu cür yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, dövlət həddən ziyadə hərbi qüvvəyə malik olduğu halda onun milli təhlükəsizliyi maksimum şəkildə təmin olunmuş olar. Təbii ki, xaricdən doğan və ölkənin milli təhlükəsizliyinə təhdid yaradan hərbi təhlükələr hərbi vasitələrlə də cavablandırılmalıdır. Geniş anlamda milli təhlükəsizlik siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, mədəni və informasiya təhlükəsizliyini ehtiva edən alt ünsürlərdən ibarətdir. Amma, təcrübə göstərir ki, ancaq hərbi vasitələrlə milli təhlükəsizliyin təmin olunması mümkün deyildir.

N.Qafutulinin təbirincə desək "XXİ əsrdə hər bir ölkənin milli təhlükəsizliyi raket başlıqları və süngülərin sayı ilə bitmir. Milli təhlükəsizlik uzun-müddətli tarixi perspektivdə ölkənin

inkişaf potensialı, habelə, cəmiyyətin sabitliyi və çiçəklənməsini təmin etməlidir"¹⁸.

Z.Bjezinskinin təbirincə, ABŞ-ın milli təhlükəsizliyi onun hərbi gücündən deyil, iqtisadi, sosial, mənəvi, mədəni, informasiya və digər sahələrdəki potensialından asılıdır. ABŞ-ın keçmiş Müdafiə naziri F.Karluçiyə görə isə ABŞ-ın milli təhlükəsizlik maraqları geniş yayılmış dəyərlərdən doğaraq, digər sahələrlə bərabər vətəndaşların hüquq və azadlıqları və iqtisadi çiçəklənməni özündə ehtiva edir. Mərhum ABŞ Prezidenti C.Kennedi çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, ABŞ-ın nə müdafiə, nə diplomatiya, nə də ki tərksilah sahəsində ayrıca bir siyasəti yoxdur. Bütün bunlar hamısı milli təhlükəsizlik siyasətinin elementləridirlər.

Bu xüsusda əyani misal kimi keçmiş SSRİ-in təcrübəsinə müraciət etsək yanılmarıq. SSRİ kütləvi qırğın silahları, o cümlədən nüvə potensialına və adi silahlı qüvvələrinin sayına görə nəinki NATO ölkələrinin analoji qüvvələrinə bərabər, hətta bir sıra kateqoriyalar üzrə daha artıq silah və sursata malik idi. Sırf hərbi təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən SSRİ nəinki xarici hərbi təcavüzün qarşısını ala, hətta qarşı tərəfi məğlub edəcək iqtidarında hərbi gücə malik idi. Ölkə daxili nisbi sabitlik məhdudiyətsiz salahiyyətlərə malik olan uzdənirəq Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi (müəllif: bu təşkilat rus dili abbreviaturasında KGB adı ilə məşhurdur) və milis cəmiyyəti total nəzarətdə saxlayırdılar. Dissident hərəkatı və ya mütəşəkkil cinayətkarlıq idarə olunan səviyyədə idi və təbii ki, siyasi müxalifət də yox idi.

SSRİ-in təcrübəsində tarix göstərdi ki, ancaq hərbi və cəbri vasitələrlə milli təhlükəsizliyin və ölkənin yaşamaq qabiliyyətinin təmin olunması mümkün deyildir.

ABŞ və qərb düşüncə tərzində milli təhlükəsizlik bütün sahələrdə ölkənin milli maraqlarının həyata keçirilməsinə və qorunmasına yönəlik konsepsiya kimi təşəkkül tapmışdır. Milli təhlükəsizlik təkcə qoruma və

¹⁶ Л.А.Иванашенко, Международная безопасность и международный правопорядок в мировом океане. М. 1980. стр. 187.

¹⁷ "The dictionary of 20th century". World Politics (New York, 1933), p. 471.

¹⁸ Н.Гафутулин, Красная звезда № 021, 02/2003.

mühafizə mexanizmi olmayaraq, eyni zamanda fərd, cəmiyyət və dövlətin davamlı inkişafı üçün lazımı şəraitin yaradılmasına xidmət etmişdir.

ABŞ rəsmi sənədlərinə görə “milli təhlükəsizlik” ərazi bütövlüyünün qorunması, digər dövlətlərlə faydalı iqtisadi münasibətlərin saxlanması, dövlət təsisatlarının inkişafı və daxili və xarici təhdidlərin qarşısının alınması kimi təfsir olunur. Buradan görünür ki, hətta ilkin “amerikan düşüncə tərzində” milli təhlükəsizlik hərbi təhlükəsizlik və müdafiə ilə eyniləşdirilməmişdir¹⁹. 1947-ci ildə ABŞ-da milli təhlükəsizlik haqqında qanun qəbul edilmişdir. Qanunda yazılır ki, “Bu qanunu qəbul etməklə Konqresin məqsədi ABŞ-ın gələcək təhlükəsizliyi üçün müfəssəl proqramın təmin olunması; milli təhlükəsizliklə əlaqədar olaraq hökumət və müvafiq qurumların funksiyaları üçün inteqrasiya olunmuş siyasətin yaradılmasıdır”²⁰. Qanuna uyğun olaraq, milli təhlükəsizlik xarici və hərbi siyasətin inteqrasiyası kimi müəyyən edilmişdir. Sonradan qanun əsasında Milli Təhlükəsizlik Şurası təsis edilmişdir ki, o da Prezident yanında daxili, xarici və hərbi siyasət üzrə məşvərətçi qurumdur. Təbii ki, bu qanunda milli təhlükəsizliyə münasibətdə xarici və hərbi siyasi yanaşma üstünlük təşkil edirdi. Sonradan onun mahiyyəti daha da genişləndirilərək, buraya fərd, cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizliyi elementləri daxil edilmişdir.

Yaponiyada isə milli təhlükəsizlik ənənəvi və yeni yanaşmaların sintezi kimi “kompleks milli güc” konsepsiyası ilə müəyyən edilmişdir. Onun birinci elementinə beynəlxalq ictimaiyyətə töhfə vermək, ikinci elementinə böhran və ekstremal beynəlxalq şəraitlərdə yaşamaq, üçüncü elementinə isə güc vasitəsilə mümkün təzyiq daxildir²¹. Yaponiyanın milli təhlükəsizliyə fərqli yanaşması ona dəlalət edir ki, ümum qəbul edilmiş prinsiplərdən savayı milli təhlükəsizlik hər bir millətin milli məfkurəsi, adət-ənənələri və tarixi

keçmişindən irəli gələn prinsiplər əsasında formalaşır və hamı üçün eyni və ya “one size fits all” şəklində ola bilməz. Yapon ekspertləri tərəfindən müəyyən edilən üç prinsipdə Yaponiyanın yaxın tarixi keçmişinin cizgilərini sezmək mümkündür.

Təsadüfi deyildir ki, post sovet məkanında milli təhlükəsizlik kontekstində (Rusiya, Ukrayna, Azərbaycan və Gürcüstanın milli təhlükəsizlik konsepsiyaları) ən başlıca olaraq fərd, cəmiyyət və dövlət münasibətləri qabardılır. Bu da həmin dövlətlərin SSRİ tərkibində totalitar rejimdə yaşamaları və cari vəziyyətdə demokratik quruculuq prosesində olduqlarından qaynaqlanır.

İstər praktiki, istərsə də akademik dairələrdə milli təhlükəsizliyə münasibətdə fikir və yanaşma tərzlərinin müxtəlifliyi bir daha ona dəlalət edir ki, milli təhlükəsizlik sadə və birmənalı kateqoriya deyildir. Siyasi, sosial, fəlsəfi, hüquqi və hətta hərbi nöqətiyənəzlərdən onun hərtərəfli araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Ona görə də milli təhlükəsizliyin bütün bucaqlardan araşdırılmasına iddia etməyərək, yuxarıda sadalanan fikir və düşüncələrdən çıxış edərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək istərdim:

Birincisi, Milli təhlükəsizlik fərd, cəmiyyət və dövlətin siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, mədəni, mənəvi, informasiya və digər mənbəli daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, həyati əhəmiyyətli milli maraqların reallaşdırılmasına və dövlətin davamlı inkişafına şərait yaradan daxili, xarici və hərbi siyasətin inteqrasiyasından doğan rəşional strategiya kimi təfsir olunmalıdır.

İkincisi, Milli təhlükəsizliyin bu qədər geniş bir sferada dövlətin fəaliyyətini əhatə etməsi birdən-birə yaranmamışdır. İllər uzunluğunda dövlətlərin təhlükəsizlik səviyyəsinə yönələn hədələrin miqyasının böyüməsi prosesi milli təhlükəsizliyin əhatəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə də müasir milli təhlükəsizlik konsepsiyası davamlılıq və ənənələr elementindən başqa, mütəhərriklik

¹⁹ Н.Гафутулин, ук. соч.

²⁰ National Security Act of 1947, <www.intelligence.gov/0-natsecact.shtml>.

²¹ В.А.Гусаченко, ук. соч.

və çeviklik prinsiplərini də özündə birləşdirməlidir.

Üçüncüsü, Milli təhlükəsizlik kontekstində milli maraqların xüsusi çəkisi və rolu vardır. Milli maraqlar millətin milli məfkurəsi və idelogiyası, adət-ənənələri, tarixi keçmişi əsasında formalaşan və uzun-müddətli perspektivdə inkişafı ehtiva edən məfhumdur. Ona görə də cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən qəbul olunan milli maraqların həyata keçirilməsi səviyyəsi və onlara qarşı yönələn təhdidlərin qarşısının alınmasının miqyası ilə müəyyən olunan milli təhlükəsizlik ən münasib yanaşmadır.

Dördüncüsü, Hər bir millət öz milli maraqları əsasında öz milli təhlükəsizliyini müəyyən etməlidir. Çünki, milli təhlükəsizliyin əsasında duran milli maraqlar hər bir millətin təcrübəsində özünəməxsus təkamül yolu keçmişdir. Bu baxımdan milli təhlükəsizlik sisteminin qurulmasına eyniləşdirmə və ya "copy-paste" prinsipləri ilə yanaşmaq qeyri-mümkündür. Məsələn, Almaniyanın milli təhlükəsizlik konsepsiyası yoxdur. Bu o demək deyildir ki, Almaniyanın milli təhlükəsizliyi təmin olunmamışdır. Sadəcə olaraq, öz federal siyasi quruluşundan və tarixi-keçmişindən dərs götürərək, Almaniya özünəməxsus təhlükəsizlik sistemi qurmuşdur.

Hər bir ölkə kimi Azərbaycan Respublikası da özünəməxsus milli təhlükəsizlik sistemi qurmaqdadır. Milli təhlükəsizlik haqqında qanun və milli təhlükəsizlik konsepsiyamız müvafiq normativ hüquqi bazanın və siyasi-strateji çərçivənin müəyyən edilməsi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər. Hər iki sənəddə respublikamızın milli maraqları, fərd, cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizliyi aydın şəkildə müəyyən edilmişdir.

İndi qarşımızda duran vəzifə bu fundamental sənədlərdən irəli gələn məqsəd və tapşırıqların həyata keçirilməsi üçün özünəməxsus vahid milli təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasıdır. Belə bir sistemin yaradılması istər ictimai-siyasi, akademik, istərsə də hökumət və qeyri-hökumət strukturlarının iştirakı ilə hərtərəfli araşdırma və müzakirələr

tələb edir. Hökumət strukturları ilə bərabər bu məqsədin reallaşdırılması üçün akademik dairələr və bütün ictimaiyyətin üzünə böyük məsuliyyət düşür ki, milli təhlükəsizlik bütün xalqın işi kimi qavranılsın və vahid strategiya vasitəsilə həyata keçirilsin.

Enerji təhlükəsizliyi məsələsi Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) gündəliyində

Leyla ABDULLAYEVA*

Cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsi onu, demək olar ki, insan fəaliyyətinin bütün sahələrində enerjidən asılı vəziyyətə salmışdır. Bu gün enerji nəinki sənaye, nəqliyyat, gündəlik məişət səviyyəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir, o həmçinin hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsində də önəmli rol oynayır. Təsədüfi deyil ki, neft mənbələrinin nəzarət altında saxlanması İkinci Dünya Müharibəsinin mühüm səbəblərindən biri olmuşdur¹.

“Enerji təhlükəsizliyi” nəzəriyyəsi XX əsrin sonlarından etibarən inkişaf etməyə başlamış və əksər mütəxəssislər tərəfindən o, konkret olaraq “müvafiq (rasional) qiymətdə davamlı və etibarlı təminat” kimi müəyyən olunmuşdur. Əsrimizin ilk onilliyində baş vermiş bir sıra hadisələr, məs. Fars körfəzi bölgəsinin neft təminatında qeyri-sabitlik, Çin və Hindistanın artmaqda olan enerji istehlakı, enerji qiymətlərinin bahalaşması, həmçinin enerji amilindən siyasi məqsədlərlə istifadə enerji təhlükəsizliyi mövzusunun strateji əhəmiyyətini daha da artırmış və bu məsələni bir sıra beynəlxalq təşkilatların mərkəzi müzakirə mövzusunda çevirmişdir. Belə ki, rasional qiymətdə enerjinin davamlı və etibarlı şəkildə təminatının sual altında olması və enerji təminatına olan ciddi hədə və təhdidlər dünyanın aparıcı ölkələri və müvafiq beynəlxalq təşkilatlarını bu mövzuya yeni baxış və yanaşmanın işləməsinə tələb etmişdir. Bu arada qeyd etmək lazımdır ki, enerji təminatına olan hədələr sırasına terror hücumları, regional münaqişə və gərginliklər nəticəsində təminatın dayandırılması,

həmçinin siyasi hədə-qorxu və digər bu kimi hədələr əlavə olunmuşdur. 2006-cı ilin yanvar ayında Rusiyanın Ukraynaya qaz təminatını dayandırması enerji təhlükəsizliyi mövzusu-nu Avropa İttifaqının gündəliyində prioritet məsələyə çevirmişdir². Eyni zamanda, ABŞ başlıca müttəfiqlərinin dəstəyi ilə 2006-cı ilin fevral ayında enerji təhlükəsizliyi məsələsinin Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) çərçivəsində müzakirəyə çıxarılmasına nail oldu³.

Hələ 1999-cu il Strateji Konsepsiya sənədində NATO öz təhlükəsizliyinə olan hədələr sırasında mühüm əhəmiyyətli ehtiyatların axınının dayanmasını (fasiləni) strateji hədə kimi qiymətləndirmişdi.⁴ Bununla belə, yaxın vaxtlaradək Alyansın enerji təhlükəsizliyi məsələsində hər hansı bir rol oynaması məsələsi müzakirə mövzusu olmamışdı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, enerji təminatı ilə NATO üzv ölkələrinin təhlükəsizliyi arasında birbaşa əlaqənin mövcud olması təşkilatı bu məsələsi özünün prioritet məsələləri sırasına daxil etməyə məcbur etdi.

2006-cı ilin 4 fevral tarixində Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə 42-ci Münhen konfransında iştirak edən NATO Baş Katibi c-b Jaap de Hup Sxeffer öz çıxışında Şimali Atlantika Alyansının müzakirələr masasına gətirməyi nəzərdən keçirməli olduğu bir sıra məsələlərin mövcud olduğunu qeyd edərək, bu sırada enerji təhlükəsizliyi məsələsini xüsusi olaraq vurğuladı⁵. Baş Katibin sözlərinə görə, enerji xəttlərini hədəfə alan terrorçuların imkanları da daxil olmaqla, müəyyən səbəblər üzündən bu

* Beynəlxalq münasibətlər üzrə magistr, Bakı Dövlət Universiteti.

¹ Gawdat Bahqat, “Europe’s energy security: challenges and opportunities”, 82 International Affairs № 5, 2006.

² Paul Gallis, “NATO and Energy Security”, CRS Report for Congress, <http://vienna.usembassy.gov/en/download/pdf/nato_energy.pdf>

³ Yenə orada.

⁴ NATO-nun 1999-cu il Strateji Konsepsiya Sənədi, <www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>.

⁵ NATO Baş Katibi c-b Jaap de Hup Sxefferin Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə 42-ci Münhen Konfransında çıxışı, <<http://www.nato.int/docu/speech/2006/s060204a.htm>>.

mövzunun Müttəfiqlər tərəfindən müzakirəsi əhəmiyyət kəsb edirdi. Əslində, Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatının rəhbərliyi tərəfindən edilmiş belə bir bəyanat enerji təhlükəsizliyi məsələsinin təşkilatın gündəliyinə daxil edildiyindən xəbər verirdi. Bunun ardınca, 2006-cı ilin 22-24 fevral tarixlərində Praqa şəhərində “Enerji Təhlükəsizliyi və Texnologiya üzrə NATO Forumu” adlı konfrans təşkil olundu. Bu tədbir bir çoxları tərəfindən enerji təhlükəsizliyi mövzusunda təşkil olunmuş ilk NATO forumu kimi qiymətləndirildi⁶. 35 ölkədən 150 dövlət rəsmisi, sənaye nümayəndələri və müstəqil ekspertləri bir araya gətirən bu forumda yüksək səviyyəli NATO rəsmiləri iştirak etməsələr də, tədbirin əsas məqsədləri sırasında enerji təhlükəsizliyi məsələsində NATO-nun oynaya biləcəyi rolun qabardılması və bu mövzuda dialoqun genişləndirilməsi yer alırdı.

Alyansın 29 noyabr 2006-cı il tarixli Rıqa zirvə görüşü NATO-nun enerji təhlükəsizliyi məsələsində oynaya biləcəyi rolunun və bu sahədə verə biləcəyi əlavə dəyərin müəyyən olunması üçün təşkilat çərçivəsində müvafiq müzakirələrin keçirilməsi məsələsini NATO gündəliyinə daxil edən ilk zirvə görüşü kimi tarixə daxil oldu. Belə ki, Rıqa zirvə görüşünün Bəyanatında Alyans ölkələri “enerji infrastrukturalarına olan hədələrin qiymətləndirilməsi üzrə əlaqələndirilmiş beynəlxalq səyləri və enerji infrastrukturalarının təhlükəsizliyinin təminatını dəstək verdiklərini vurğulamış və enerji təhlükəsizliyi sahəsində mövcud hədələrin müəyyən olunması və müttəfiq ölkələrin maraqlarının qorunması üçün NATO-nun əlavə dəyər verə biləcəyi sahələrin müəyyən olunması məqsədilə Şimali Atlantika Şurasında müzakirələr keçirəcəklərini qeyd etmişlər” (Bəyanatın 45-ci bəndi)⁷.

Rıqa zirvə görüşünün qərarından sonra NATO çərçivəsində enerji infrastrukturalarının təhlükəsizliyi məsələsinə xüsusi vurğu etməklə ümumilikdə enerji təhlükəsizliyi və Alyansın

bu məsələdə verə biləcəyi əlavə dəyər mövzusu təşkilatın Şimali Atlantika Şurasında müzakirəyə çıxarılmışdır. Hazırda bu mövzu sözügedən qurumun diqqət mərkəzində saxlanılır. Qeyd etmək lazımdır ki, enerji təhlükəsizliyi məsələsində təşkilatın ümumi məxrəcə gəlməsi və bu sahədə NATO-nun vahid strategiyasının müəyyənlişməsi heç də göründüyü qədər sadə deyil. Belə ki, milli maraqlardan çıxış edən Müttəfiq ölkələri arasında bu mövzuda fikir ayrılıqlarının mövcud olması və Ümumiyyətlə, bəzi Avropa dövlətləri tərəfindən enerji təhlükəsizliyi məsələsinin ilk növbədə siyasi və iqtisadi kontekstdə nəzərdən keçirilməsi bu məsələdə vahid xəttin müəyyən olunmasını mürəkkəbləşdirir. Digər tərəfdən, NATO üzvü olan bir çox dövlətlər eyni zamanda Avropa İttifaqının (Aİ) üzvü olduğundan enerji təhlükəsizliyi məsələsi bu iki təşkilat tərəfindən birləşmiş şəkildə (bir-birini tamamlayacaq) baxılacaq bir məsələ ola bilər. Aİ ölkələrinin bu məsələdə fərqli yanaşma nümayiş etdirməsi, xüsusi ilə də Avropanın başlıca neft və təbii qaz təminatçısı olan Rusiyaya münasibətdə fikir birliyinin olmaması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir.

NATO-nun enerji təhlükəsizliyi məsələsində rolu və ümumiyyətlə, bu məsələ ilə birbaşa məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar mövcud olduğu halda, NATO-nun bu sahədə verə biləcəyi əlavə dəyər nədən ibarət ola bilər? NATO-nun enerji təhlükəsizliyi məsələsində öz üzərinə öhdəçilik götürmək istəyi təşkilatın yeni, “qlobal tərəfdaşlıq” nəzəriyyəsinin bir aspekti kimi nəzərdən keçirilə bilərmə? Sözügedən məsələyə öz məqaləsində aydınlıq gətirən təşkilatın beynəlxalq katibliyinin siyasi planlaşdırma bölməsini rəhbəri Jamie Shea, hazırda enerji təminatının NATO üzv ölkələrinin önəmli təhlükəsizlik məsələsinə çevrildiyini vurğulayaraq bu sahədə təşkilatın rolunu təbii hesab edir və NATO-nun bu məsələdə rolunu digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən ümumi təşəbbüslər

⁶ “Energy Security” - 170 ESC 06 E, NATO Parlament Assambleyasının Hesabatı, <<http://www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=1000>>.

⁷ Şimali Atlantika Şurasının 29 noyabr 2006-cı il tarixli Rıqa görüşündə iştirak edən Dövlət və Hökumət Başçıları tərəfindən edilmiş Rıqa Zirvə Görüşü Bəyanatı, <<http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>>.

paketinin bir hissəsi kimi qiymətləndirir. NATO rəsmisi təşkilatın enerji təhlükəsizliyi sahəsində əlavə dəyər verə biləcəyi dörd mümkün sahəni qeyd edir⁸. Bu sırada ilkin olaraq, “Enerji təhlükəsizliyi vəziyyətinə nəzarət və onun qiymətləndirilməsi” sahəsi qeyd olunur. Belə ki, müəllifin sözlərinə görə, enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı vəziyyətin inkişafının daima diqqət altında saxlanması məqsədilə Alyans tərəfindən daimi nəzarət və qiymətləndirmə mexanizmi yaradıla bilər. Belə bir mexanizm öz tərkibinə Müttəfiqlər və Tərəfdaş ölkələrlə regional səviyyədə siyasi məsləhətləşmələrin aparılması, xüsusi ixtisaslaşmış təşkilatlar (məs. Beynəlxalq Enerji Agentliyi) və böyük enerji şirkətləri ilə əməkdaşlığın qurulması, təqdimat və brifinqlərin verilməsi, həmçinin, Şimali Atlantika Şurası çərçivəsində Enerji Təhlükəsizliyi və Kəşfiyyat Analiz Bölməsinin yaradılması, milli səviyyədə kəşfiyyat məlumatlarının mübadiləsinə daxil edə bilər. Bu sahədə müəllif, Alyansın tərəfdaş ölkələrlə (nəzərə alsaq ki, onlardan bir çoxu başlıca enerji təminatçısı və ya tranzit ölkələridir) enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin müzakirəsinə əhəmiyyətli hesab edir.

İkinci sahə qismində “Müttəfiq ölkələrə təhlükəsizlik yardımı”nı qeyd edən J.Shea bu sahədə NATO-nun oynaya biləcəyi rolu açıqlayaraq bunu, ehtiyac olduğu təqdirdə həssas enerji infrastrukturalarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müttəfiq ölkəyə və ya bir qrup müttəfiq ölkələrinə yardım göstərilməsi, hətta NATO əməliyyatının həyata keçirilməsi tədbirləri kimi izah edir. NATO-nun Şimali Atlantika müqaviləsinin 4-cü bəndinə əsasən müttəfiq ölkələrə yardım məqsədilə qüvvələrini hazır etməsi və ya onlardan istifadə imkanlarını diqqət mərkəzinə gətirən müəllif, enerji infrastrukturalarının fəvqəladə hallarda daima hazır vəziyyətdə olan cəld cavab qüvvələrinin aktivləşdirilməsi vasitəsilə müdafiəsinin təşkilini mümkün hesab edir.

“Dəniz nəzarəti və təhdidə əsaslanmış cavab” NATO-nun rol oynaya biləcəyi üçüncü sahə qismində göstərilir. Fəal Səy Əməliyyatının (Operation Active Endeavour) uğuruna əsaslanan NATO rəsmisi bu sahədə təşkilatın rolunun mümkünlüyünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Hər bir ölkənin öz dəniz sularının təhlükəsizliyini təmin etməkdə özünün məsul olduğunu qeyd edən müəllif NATO-nun dəniz kommunikasiya yollarının müdafiəsinin təhlükəsizliyi aspektləri üzrə imkanlarının inkişaf etdirilməsini mümkün hesab edir. Bu xüsusda Fəal Səy Əməliyyatı bir nümunə qismində istifadə oluna bilər.

Dördüncü, sonuncu sahə isə müəllif tərəfindən “Yasaq əməliyyatları” kimi qeyd olunur. Burada NATO rəsmisi müəyyən böhran və ya münaqişə vəziyyətlərində neft və qaz təminatının təhlükəsizliyini qorumaq məqsədini güdən hərbi əməliyyatları nəzərdə tutur. Bu kimi NATO əməliyyatlarına qısa müddətli dəniz müşayiət (eskort) əməliyyatları, neft terminallarının mühafizəsi, milli hökumətlərə liman yükləmələri zamanı mühafizə yardımının göstərilməsi kimi əməliyyatları aid etmək olar.

Bununla yanaşı, c-b J.Shea NATO-nun enerji təhlükəsizliyində oynaya biləcəyi roldan danışan zaman təşkilatın digər beynəlxalq təşkilatlar və Tərəfdaş ölkələrlə münasibətlərini inkişaf etdirməsi kimi siyasi aspektlərin də önəmini vurğulayır.

2007-ci ilin 29 iyun tarixində Makedoniyanın Ohrid şəhərində keçirilmiş AATŞ Təhlükəsizlik Forumunda çıxış edən Baş Katib J.H.Sxeffer enerji təhlükəsizliyi məsələsinə təşkilatın önəm verdiyi məsələlər sırasına daxil edərək, NATO-nun bu məsələdə oynaya biləcəyi roldan bəhs etdi və bu xüsusda təşkilatın əlavə dəyər verə biləcəyi üç sahəni qeyd etdi.⁹ İlk olaraq, ərazilərində yerləşmiş mühüm enerji infrastrukturalarına qarşı təhlükə olduğu halda müttəfiq və ya tərəfdaş ölkəyə yardımın I göstərilməsi, ikinci, dəniz kommuni-

⁸ Jamie Shea, “Energy Security: NATO’s potential role”, NATO Review, <<http://www.nato.int/docu/review/2006/issue3/english/special1.html>>.

⁹ NATO Baş Katibi c-b Jaap de Hup Sxefferin 29 iyun 2007-ci il tarixli AATŞ Təhlükəsizlik Forumunda çıxışı, <<http://www.nato.int/docu/speech/2007/s070629b.html>>.

kasiya xəttlərinin müdafiəsində təşkilatın rolu və sonuncu, mühüm enerji infrastrukturalarının müdafiəsi sahəsində təcrübəsini təqdim etmək məqsədlə tərəfdaş ölkələrlə təlimlərin həyata keçirilməsi və risklərin qiymətləndirilməsi.

NATO rəhbərliyinin bu kimi çıxışı və eləcə də, təşkilatın 2007-ci ilin 7 dekabr tarixli Xarici İşlər Nazirlərinin görüşünün nəticələri enerji təhlükəsizliyi məsələsinin NATO-nun qarşından gələn (aprel 2008-ci il) Buxarest zirvə görüşünün gündəliyində başlıca yer alacağından xəbər vermiş oldu. 10 Belə ki, Nazirlər görüşü nəticəsində qəbul olunmuş Son Kommunikədə təşkilatın xarici işlər nazirləri Rıqa zirvə görüşünün qərarından irəli gələrək Şimali Atlantika Şurasını Müttəfiqlərin təhlükəsizlik maraqlarının qorunması üçün NATO-nun enerji təhlükəsizliyi məsələsində əlavə dəyər verə biləcəyi sahələri müəyyənləşdirməyə və müraciət əsasında milli və beynəlxalq səyləri dəstəkləməyə, həmçinin bu əsasda Buxarest zirvə görüşündən öncə sözügedən səyləri tamamlayacaq siyasi xətti işləyib hazırlamağa çağırıdılar.

Araşdırma mövzusunda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də NATO-nun enerji təhlükəsizliyi məsələsində tərəfdaş ölkələrlə münasibətlərindən ibarətdir. Bu gün NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq ölkələrindən bir çoxu enerji istehsalçısı və ya tranzit ölkəsi qismində fəaliyyət göstərir və bu ölkələrin yerləşdiyi bölgələr hədə və təhdidlər üçün həssaslığı ilə seçilir. Bu xüsusda fikrimizcə, NATO-nun tərəfdaş ölkələrlə enerji təhlükəsizliyi sahəsində dialoqu inkişaf etdirməsinə, genişləndirməsinə ehtiyac duyulur. Məlum olduğu kimi, hazırda bəzi tərəfdaş ölkələr enerji təhlükəsizliyi məsələsini NATO ilə ikitərəfli əməkdaşlıq proqramlarının tərkib hissəsinə daxil etmişdir. Bu xüsusda qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikası enerji təhlükəsizliyi məsələsini Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməkdaşlıq Planı (FTƏP) çərçivəsində NATO ilə müzakirəyə çıxaran ilk tərəfdaş ölkələrdən biri olmuşdur. Eyni zamanda, Müttəfiqlərin tərkibinə dünyanın aparıcı enerji istehsalçı ölkələrini daxil edən İstanbul Əməkdaşlıq Təşəbbüsü ölkələri

ilə də bu sahədə müzakirə və dialoqu inkişaf etdirməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Göründüyü kimi, enerji təhlükəsizliyi mövzusu Alyansın növbəti Buxarest zirvəsi və ondan sonrakı dövrdə də düşündürən və çox güman ki, NATO-nun yeni təhlükəsizlik Konsepsiyasının tərkib hissəsi olan başlıca strateji məsələlərdən biri olacaqdır. İlk olaraq, Alyansın bu sahədə rolunun və töhfəsinin bəlkə də müəyyən çərçivədə müəyyən olunacağına baxmayaraq, gələcəkdə enerji təhlükəsizliyinin və xüsusilə də, mühüm enerji infrastrukturalarının təhlükəsizliyinin təmin olunmasında NATO dəstəyindən geniş şəkildə istifadə olunacağına heç bir şübhə yoxdur.

Azərbaycanda insan hüquqları təhsilinin təşkilinin müasir vəziyyəti

Aysel YAQUBOVA*

“İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamə”dən başlayaraq, BMT-nin insan hüquqlarına dair bütün başlıca sənədlərinə insan hüquqları təhsili ilə bağlı konkret öhdəliklər daxil edilmiş və bununla da insan hüquqları sahəsində təhsil almaq hüququnun möhkəm hüquqi əsası yaradılmışdır. Həmin sənədlərə səs verən və qoşulan dövlətlər beynəlxalq müqavilələr sistemi çərçivəsində nəinki bütövlükdə təhsil, həm də konkret olaraq insan hüquqlarının möhkəmləndirilməsinə yardım edən insan hüquqları sahəsində təhsil almaq imkanını təmin etmək barədə öz üzərlərinə öhdəlik götürmüş olurlar.

İnsan hüquqları təhsilinin təşkili formaları ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlifdir. Araşdırmalar göstərir ki, bütün hallarda bu iş əsasən iki istiqamətdə qurulur: a) tədrisin tərkib hissəsi kimi - ümumtəhsil, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində; və b) əyləncəli-kütləvi tədbirlər formasında - QHT-lərdə, ictimai və peşə təşkilatlarında, KİV-lərdə.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən insan hüquqları təhsilinin təşkili Azərbaycanda dövlətin daim diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdəndir. Təkcə belə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, 1998-ci ilin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış bir fərman¹ və iki sərəncamda², habelə həmin sərəncamlarla təsdiq edilmiş “Tədbirlər Proqramı”nda və Dövlət Proqramında insan hüquqları təhsilinin təşkili dövlət səviyyəli mühüm vəzifələr sırasına aid edilmiş, həmin vəzifələrin konkret icraçıları və icra müddətləri müəyyən olunmuşdur.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz dövlət

sənədlərinin hamısında insan hüquqlarının müxtəlif səviyyələrdə - ümumtəhsil, orta ixtisas və ali təhsil məktəbləri səviyyəsində tədrisinin zəruriliyi qeyd olunmuş və bununla əlaqədar müvafiq orqanların qarşısında konkret vəzifə - dərslərin hazırlanması və nəşr olunması, ali, orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəbləri üçün insan hüquq və azadlıqlarına dair tədris yükünün müəyyən edilməsi və tədris vəsaitlərinin nəşr edilməsi vəzifəsi qoyulmuşdur. Hüquqşünasların və beynəlxalq münasibətlər üzrə kadrların hazırlandığı ali təhsil müəssisələri istisna olmaqla, digər təhsil müəssisələrində hələ də insan hüquqları ayrıca fənn kimi tədris edilmir; bu azmış kimi, Rusiyalı mütəxəssislər tərəfindən yazılaraq 1998-ci ildə Moskvada nəşr edilmiş ali məktəblər üçün “İnsan hüquqları” dərsliyinin tərcüməsini (2005-ci il) nəzərə almasaq, müvafiq fənn üzrə dərslərin hazırlanması və nəşri vəzifəsi də 10 il ərzində həllini tapmamışdır. Bununla bərabər orta ümumtəhsil məktəblərində insan hüquqlarının tədrisini digər fənlərin tərkibində qismən təşkil etmək mümkün olmuşdur. Belə ki, fakültativ kurs formasında olsa da, 1-ci sinifdən 10-cu sinfədək bütün siniflər üzrə müxtəlif dərslər proqramları əsasında məktəbyaşlı uşaqlar insan hüquqları təhsili orbitinə cəlb edilmişlər.

Elə ilkin olaraq, I-IX sinifləri əhatə edən “Həyatı bacarıqlara əsaslanan təhsil” fakültativ kursundan başlayaq. Bu kurs BMT-nin Qlobal Fondunun “Azərbaycanda İİV/QİÇS-ə qarşı cavab tədbirlərinin gücləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində həyata keçirilir, məzmun etibarilə aşağıdakı problemləri əhatə edir: fərdi inkişaf; fərdlərarası inkişaf; sosial inkişaf və sağlamlıq. Hərəsinə 1 dərslər saatı verilməklə, bütün

* AMEA İnsan Hüquqları İnstitutunun dissertanti.

¹ Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, № 2, maddə 92.

² Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, № 4, maddə 258 və Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, № 6, maddə 409.

siniflərdə 33 mövzunu əhatə edən proqram, təşkilatçıların fikrincə, şagirdlərdə "sağlam həyat tərzini seçməyə, problemlə və riskli davranışa dəyişməyə motiv yaratmalı, uşaq və gənclərin sağlamlıq, sosial, fərdi və fərdlərarası kompetensiyalarını artırmalıdır", üstəlik də "profilaktik, maarifləndirici xarakter daşdığından uşaq və gənclərə güclü təsir qüvvəsinə malikdir"³.

"Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil" in "Sosial inkişaf" bölməsi məzmun etibarilə üç hissədən ibarətdir: hüquqi biliklər; iqtisadi biliklər; sosioloji biliklər. Təşkilatçıların fikrincə, bu bölmədə verilən biliklər şagirdlərə sağlam ailə münasibətlərinin qurulması və qorunması yollarını bilməyə, öz hüquqlarını qorumağı bacarmağa və insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərindən istifadə etməyə kömək edəcəkdir. Konkret mövzulara gədikdə isə, "Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil" proqramı siniflər üzrə insan hüquqları ilə birbaşa və ya dolaylı bağlı olan aşağıdakı məsələləri nəzərdə tutur:

I sinif – Mövzu 19. Hüquq, vəzifə və borc;

II sinif – Mövzu 24. Uşaq hüquqları;

III sinif – Mövzu 26. Sağlam yaşamaq hüququnun pozulması;

IV sinif – Mövzu 5. Cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvləri; və Mövzu 12. Uşaqların hüquqları və azadlıqları;

V sinif – Mövzu 20. BMT-nin "Uşaq hüquqları konvensiyası"nın müddəaları;

VI sinif – Mövzu 24. Mən öz hüquqlarımı necə qoruyuram?;

VII sinif – Mövzu 24. Dövlət qanunları necə qəbul olunur?;

VIII sinif – Mövzu 20. İnsan hüquqları nədir?; və Mövzu 21. Hüquq və məsuliyyət;

IX sinif – Mövzu 23. Qanuna riayət etməməyin nəticələri.

Bu mövzuların tədrisindən əsas məqsəd şagirdlərə insan hüquqlarını, hamının bərabər hüquqlu olduğunu anlatmaq, öz hü-

quqlarını qorumaq yolları, hüquq qaydalarına məsuliyyətli yanaşmaq və dövlətin qanunlarına riayət etmək zərurəti barədə ilkin təsəvvürlər formalaşdırmaqdır. Bütövlükdə, həm mövzularına sayı, həm onların tədrisinə ayrılan saatların miqdarı və həm də tədrisin qarşısına qoyulan məqsədlər fakültativ kurs üçün yetərli sayıla bilər.

Artıq dördüncü ildir ki, ümumtəhsil məktəblərinin I-IV siniflərində "Həyat bilgisi" adlı yeni bir fənn (I-II siniflərdə "Ana" dili fənninin tərkib hissəsi kimi) tədris olunur. Təşəbbüsçülərinin "həyati bacarıqlar formalaşdırma inteqrativ fənn" kimi səciyyələndirdikləri "Həyat bilgisi"nə I-II siniflərdə həftədə 1 saat, III-IV siniflərdə isə 2 saat ayrılır. İbtidai sinif şagirdlərinə çox şey barədə ilkin təsəvvürlər, sadə biliklər verən bu fənn təəssüf ki, insan hüquqları məsələsinə demək olar, yer ayırmır. Təsəvvür edin: I-II siniflərdə bu məsələyə dair bir neçə mövzunun da olmaması müəyyən qədər aydındır, lakin 3-cü sinifdə "Ailə, kollektiv və cəmiyyət", "Dövlət" və "Hüquqlarımız. Özümü zü xoxlayaq" mövzularına üst-üstə 4 dərslərin ayrıldığı⁴ fənn çərçivəsində 4-cü sinifdə insan hüquq və azadlıqları ilə dolaylı şəkildə bağlı olan "Mən də şəxsiyyətim!" və "Adətlərimiz və qanunlarımız" mövzularının cəmi 2 saat ərzində⁵ tədrisinin yuxarıda adını çəkdiyimiz fakültativ kursla müqayisədə nə qədər az müddət olduğunu izah etməyə, zənnimizcə, ehtiyac yoxdur.

"İnsan hüquqları" üzrə xüsusi fənnin mövcud olmadığı bir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərinin ictimai fənlərinin proqramında insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının öyrədilməsinə, təbliğinə xidmət edən mövzu və saatların çoxluğu da diqqəti cəlb edir. Hərçənd burada da bəzi şərtliliklər mövcuddur. Məsələn, XI sinifdə "Azərbaycan tarixi" fənni üzrə "Azərbaycan üçüncü minilliyin başlanğıcında" bölməsinin⁶, "İnsan və cəmiyyət" fənni üzrə VIII sinif proq-

³ Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fakültativ kursun proqramı (Bakı, 2006); Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin V-IX sinifləri üçün fakültativ kursun proqramı (Bakı, 2006).

⁴ Z.Qaralov, Ə.Hüseynov, Ə.Osmanlı, F.Süleymanoğlu, V.Məmmədov, Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinifləri üçün dərslük (Bakı: Pedagogika, 2-ci nəşr, 2007).

⁵ Yenə orada.

⁶ "Tarix", "İnsan və cəmiyyət", "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsasları" fənlərinin tematik planlaşdırılması. 2007/2008-ci dərslük ili (Bakı, 2007), səh. 63-64.

ramında hər üç bölməni (“İnsan təbiətin övladı, cəmiyyətin üzvüdür”, “İnsan insanlar arasında”, “Şəxsiyyət. Əxlaq”)⁷ və IX sinif proqramında 2-ci (“İnsan-vətəndaş”) və 4-cü (“İnsan inkişafı”) bölmələri⁸ şərti olaraq insan hüquqları və əsas azadlıqları ilə əlaqələndirmək mümkündürsə, X-XI siniflərin tədris proqramında və IX sinifdə tədris olunan “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsasları” fənninin proqramında bu problem özünün birbaşa əksini tapmışdır.

X sinifdə həftədə 1 saat olmaqla, ilboyu (cəmi 32 saat) tədris edilən “İnsan və cəmiyyət” fənninin⁹ birinci bölməsi (cəmi 13 mövzu) bütünlüklə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuşdur. Mövzuların adı özlüyündə çox şeydən xəbər verir: “İnsan ləyaqətinin müdafiəsi üzrə müxtəlif sistemlər”, “İnsan və vətəndaş hüquqları anlayışı”, “İnsan hüquqlarının inkişaf tarixi”, “Hüquq bərabərliyi və ayrı-seçkilik”, “Azərbaycanda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları”, “Analıq və qadın problemləri”, “Uşaq hüquqları konvensiyası”, “Sosial və iqtisadi hüquqlar”, “Təhsil hüququ zəruri vasitə kimi”, “Seçki hüququ”, “Söz, fikir və vicdan azadlığı”, “Vətəndaşların vəzifə və məsuliyyətləri”, “İnsanın hüquq mədəniyyəti”. “Hüquq və dövlət” adlanan ikinci bölmə (cəmi 8 mövzu) isə insan hüquqlarının qorunması üzrə təsisat və mexanizmlər barədədir. Beləliklə, müddət baxımından şagirdlər düz 23 saat ərzində insan hüquqları və əsas azadlıqları ilə əlaqədar kifayət qədər məlumat edirlər. Bundan əvvəl – IX sinifdə də məktəblilərin “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsasları” fənninin¹⁰ tədrisi zamanı daha 10 dərs saati ərzində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının öyrənilməsi ilə məşğul olduqlarını nəzərə alsaq, onların problem barədə yetərinə təsəvvürlər əldə etdiklərini söyləmək olar. Burada arzu doğuran əsas məqam fənlərin tədrisi sırasının məntiqi baxımdan uzlaşmasıdır. Necə deyirlər, hadisələr xüsusidən ümumiliyə doğru deyil, əksinə getməliydi: IX sinifdə ümumiyyətlə insan hüquqları və əsas

azadlıqlar, X sinifdə isə həmin məsələlərin konkret mənada – bu halda Azərbaycan Respublikasında – təzahürünün vəziyyəti öyrənilsə, daha düzgün olardı.

Dövlət başçısının 1998-ci il 18 iyun tarixli 832 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Dövlət Proqramına (6-cı bənd) uyğun olaraq yaradılmış¹¹ elmi tədqiqat müəssisəsi – AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutu da Azərbaycanda insan hüquqları ilə bağlı problemlərin, xüsusən də insan hüquq və azadlıqlarına mühüm təhlükə yaradan təcavüz, terrorçuluq, korrupsiya, insan alveri kimi cinayətlərin qarşısının alınması, mədəniyyətlərarası dialoqun və dinlərarası əməkdaşlığın gücləndirilməsi mövzularında, həmçinin, insan haqlarının kütləvi şəkildə pozulması hadisəsi kimi azərbaycanlıların repressiyası, soyqırımı və deportasiyası ilə bağlı genişmiqyaslı elmi tədqiqat işlərinin aparılması, regional və beynəlxalq tədbirlərin (“dəyirmi masa”, seminar, konfrans və s.) keçirilməsi istiqamətində, o cümlədən də insan hüquqları təhsilinin təşkilində mühüm rol oynayır. Bütün bu istiqamətlərdə görülən işlər və onların dövlət, ictimaiyyət, o cümlədən də beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən təqdir olunan və yüksək dəyərləndirilən elmi-praktik nəticələri ayrıca araşdırmaların mövzusu olduğu üçün biz yalnız bilavasitə insan hüquqları təhsili ilə bağlı institutun arzu etdiyimiz fəaliyyətinin bir məqamına toxunmağı lazım bilir. Belə ki, bütün dünyada kifayət qədər tanınmış milli və regional miqyaslı elmi tədqiqat mərkəzlərinin – Qambiyadakı Afrika Demokratiya və İnsan Hüquqlarının Tədqiqi Mərkəzi (African Centre for Democracy and Human Rights Studies), Qahirə Elmi Tədqiqat İnsan Hüquqları İnstitutu (Cairo Institute for Human Rights Studies), Tunisdəki Ərəb İnsan Hüquqları İnstitutu (Arab Institute for Human Rights), ABŞ-ın Minnesota Universitetinin İnsan Hüquqları Mərkəzi (Human Rights Center), Peru İnsan Hüquqları və Sülh Təhsili İnstitutu (Instituto Peruano de Educacion en Derechos Humanos y la Paz), Varşavadakı Mülki

⁷ Yenə orada, səh. 72-73.

⁸ Yenə orada, səh. 74-75.

⁹ Yenə orada, səh. 76-77.

¹⁰ Yenə orada, səh. 70-71

¹¹ Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, № 6, maddə 409.

Təhsil Mərkəzi (Centrum Edukacji Obywatelckiej), York (Böyük Britaniya) şəhərindəki Qlobal Təhsil Mərkəzi (Centre for Global Education) və digərlərinin cari fəaliyyətində bilavasitə insan hüquqları təhsilinə xidmət edən tədbirlər - orta ixtisas və ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri üçün insan hüquqları üzrə təlim kurslarının, "yay məktəbləri"nin təşkili, tədris proqramlarının və dərs vəsaitlərinin işlənilib hazırlanması, nəşri və yayılması mühüm yer tutur. Fikrimizcə, AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunun da bu sahəyə daha çox diqqət ayırması həm "İnsan hüquqları təhsilinin Ümumdünya Proqramı"nın¹², həm də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı"nın¹³ ruhuna uyğun olardı.

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 28 dekabr tarixli Konstitusiyaya Qanunu ilə yaradılmış İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) Milli Məclisə təqdim etdiyi illik məruzələrdən¹⁴ aydın olur ki, müasir dövrdə əhalinin hüquqi maarifləndirilməsinin, hüquqi düşüncə və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin demokratik-hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesinə təkan verən mühüm amillərdən olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) də öz fəaliyyətində insan hüquqları təhsilinə kifayət qədər diqqət yetirir.

Bir neçə səciyyəvi misal. 2005-ci ildə UNİCEF-in ölkə üzrə yeni proqramının və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 30 avqust tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər)" müddəaları nəzərə alınaraq, Müvəkkil Aparatında Uşaq Hüquqları üzrə Mərkəz yaradılmışdır. Bu mərkəz Müvəkkilin mandatı çərçivəsində uşaq hüquqlarının müdafiəsi, Müvəkkilin uşaq hüquqlarına dair qəbul etdiyi şikayətlərin təhlili, BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının və yerli qanunvericiliyin həyata

keçirilməsinin monitorinqi, Müvəkkilin ölkədə uşaq hüquqlarının müdafiəsinə dair xüsusi məruzəsinin hazırlanması, onların yaşı və cinsi nəzərə alınaraq uşaq hüquqlarının tədrisi üzrə müvafiq tədris modullarının və proqramların hazırlanması, ictimaiyyət arasında uşaq hüquqları ilə bağlı maarifləndirmə işinin, habelə QHT-lərlə bu sahədə əməkdaşlığın gücləndirilməsi, KİV-də uşaq hüquqlarının pozulması hallarını əks etdirən məlumatların monitorinqinin aparılması və digər vəzifələri həyata keçirəcəkdir.

Təkcə 2006-cı il ərzində Uşaq Hüquqları Mərkəzinin xətti ilə Bakı şəhərində və ölkənin müxtəlif regionlarında yerləşən uşaq müəssisələrində, o cümlədən orta məktəblərdə, uşaq evlərində və internatlarda, Uşaq Təbiiy Müəssisəsində uşaq hüquqlarına dair maarifləndirmə işi aparılmış, Gəncə şəhərində, Quba, Şərur, Astara, Bərdə və Balakən rayonlarında "Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri" mövzusunda təlim kursları təşkil edilmişdir.

Beynəlxalq hüquqi aktlarda və milli qanunvericilikdə təsbit olunmuş insan hüquqları və azadlıqlarının təbliği və hüquqi biliklərin yayılması məqsədilə Müvəkkil tərəfindən əhalinin müxtəlif təbəqələrinə ünvanlanmış hüquqi maarifləndirmə tədbirləri təşkil edilmiş, insan hüquqlarına dair müxtəlif vəsaitlər hazırlanmış və yayılmışdır, ali məktəblərdə fəaliyyət göstərən hüquq klinikaları ilə qarşılıqlı əlaqələrin səmərəsini artırmaq məqsədilə Müvəkkil yanında bu klinikaların Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır.

Mətbuat Şurası, Milli Teleradio Şurası, həmçinin, jurnalist qurumları və kütləvi informasiya vasitələri ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. Jurnalistlərin peşə hazırlığının yüksəldilməsinə, onların hüquqi biliklərinin artırılmasına yardımçı olmaq məqsədilə "Jurnalistika və hüquq", "İctimaiyyətlə əlaqələr: bütün yollar KİV-dən keçir", "Milli tərəqqi və mətbuatımız", "İnformasiyalı cəmiyyət quruluşunda mətbuatın rolu" mövzularında

¹² World Conference on Human Rights. The Vienna Declaration and Programme of Action. June, 1993 (UN Publishing, September, 1993), p. 73.

¹³ Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2006, № 12, maddə 1138.

¹⁴ <www.ombudsman.gov.az>.

“dəyirmi masa”lar, 10 dekabr - Beynəlxalq İnsan Hüquqları Günü münasibətilə BMT-nin İnkişaf Proqramının maliyyə dəstəyi ilə “Hüquqlar hamı üçün!” mövzusunda jurnalist yazılarının və uşaq rəsmlərinin müsabiqəsi keçirilir, fərqlənənlərə pul mükafatları və sertifikatlar təqdim olunur.

Müvəkkilin həyata keçirdiyi maarifləndirmə işi təkəcə əhali arasında deyil, həm də Azərbaycanda ombudsman institutunun yeni olduğu nəzərə alınaraq, təsisatın əməkdaşları üçün aparılır. Ombudsman Aparatı ölkəmizdə fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən təsisatın əməkdaşları həm ölkə daxilində, həm də xaricdə insan hüquqlarının müxtəlif aspektlərinə həsr olunan bir sıra seminar, trening və kurslarda iştirak etmişlər. Aparatın əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan bu silsilə trening-seminarlar son illərdə davam etdirilmişdir.

Ölkədə prezident, parlament və bələdiyyə seçkiləri ilə əlaqədar olaraq əhaliyə seçki hüququ və qanunvericiliyinin izahı ilə bağlı intensiv iş aparılır. Məsələn, 2005-ci ildə Milli Məclisə seçkilər ərəfəsində ölkənin bütün rayonlarını əhatə etməklə, 7 regionda - Quba, Cəlilabad, Şəki, Sabirabad, Ağsu rayonlarında, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində “Seçki hüququ, səsvermə qaydaları” mövzusunda seminar-müşavirələr keçirilmiş, seçki hüququ ilə bağlı hazırlanmış bukletlər, “Jurnalistlərin seçkilərdə iştirakını təmin edən normativ hüquqi aktlar” adlı broşürə və digər nəşrlər əhali arasında yayılmışdır.

Müvəkkil tərəfindən insan hüquqları sahəsində kadrların hazırlanmasına da ciddi diqqət yetirilir. Bununla bağlı, Müvəkkil Aparatında “İnsan hüquqları sahəsində xüsusi qısamüddətli təhsil şəbəkəsi” yaradılmışdır. Bu şəbəkə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının siyasi idarəetmə fakültəsinin, Qərb və Qafqaz universitetlərinin beynəlxalq hüquq fakültələrinin bir qrup tələbəsi istehsalat təcrübəsi keçmişdir.

Başqa bir rəsmi dövlət qurumu - Məhkəmə-

Hüquq Şurası da insan hüquqlarına dair biliklərin təbliği sahəsində məqsədyönlü iş aparır. Ayrı-ayrı vaxtlarda Şuranın vaxtaşırı olaraq, dövlət qulluqçuları, prokurorluq işçiləri, məhkəmələrin hakimləri, ərazi dairə seçki komissiyalarının nümayəndələri, Ombudsman Aparatının regional mərkəzlərinin işçiləri, bələdiyyə üzvləri üçün təşkil etdiyi zona seminar-müşavirələri İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedent hüququnun, mülki və cinayət məhkəmə icraatı zamanı seçki qanunvericiliyinin tətbiqi məsələlərinin öyrənilməsinə, eləcə də insan hüquqlarının etibarlı müdafiəsi istiqamətində ölkədə həyata keçirilən demokratik islahatların ilkin əməli nəticələrinə həsr olunur¹⁵.

İnsan hüquqları təhsili sistemində ən zəif həlqə qeyri-hökumət təşkilatlarıdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında dövlət qeydiyyatından keçmiş 2300-dən artıq QHT vardır¹⁶. Onların əksəriyyətinin demokratik dəyərlərin və insan hüquqlarının təbliği və müdafiəsi ilə bağlı olmalarına baxmayaraq, reallıqda insan hüquqları təhsili sahəsində bu təşkilatların əməli işləri yox dərəcəsidir. “Azərbaycanda miqrant və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi” İctimai Birliyi, “İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə” İctimai Birliyi, “Demokratik islahatlar uğrunda cəmiyyət” İctimai Birliyi, Azərbaycan İnsan Hüquqları Fondu, “Neftçilərin hüquqlarının müdafiəsi təşkilatı” İctimai Birliyi, Söz Azadlığının Müdafiəsi Fondu, Azərbaycan Gender İnformasiya Mərkəzi və bu tipli onlarca digər QHT-lər bilavasitə insan hüquqları təhsili ilə bağlı beynəlxalq sənədlərdə tövsiyə edilən, ölkə prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamlarında bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulan məsələlərə ikinci dərəcəli bir iş kimi baxılır.

Başqa bir qrup QHT-lər (məsələn, Vətəndaşların Əmək Hüquqlarını Müdafiə Liqası, Media Hüququ İnstitutu, Uşaq Hüquqlarını Müdafiə Liqası, D.Əliyeva adına Qadın Hüquqlarını Müdafiə Cəmiyyəti, Reportyorların Azadlığı və Təhlükəsizliyi İnstitutu, Sülh və

¹⁵ “Seçki qanunvericiliyinin mülki və cinayət məhkəmə icraatı zamanı tətbiqi məsələləri” mövzusunda seminar keçirilmişdir, Azərbaycan, 6 aprel 2008.

¹⁶ <www.mqfxeber.az>.

Demokratiya İnstitutu, Söz Azadlığını Müdafiə Komitəsi, Neftçilərin Hüquqlarını Müdafiə Komitəsi və s.) isə istisnasız olaraq, müvafiq kontingentin (daha çox ayrı-ayrı fərdlərin) pozulmuş, yaxud pozulması güman edilən hüquqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlərin təşkili ilə kifayətlənirlər.

Bu mənada 2004-cü ildə təsis olunmuş “İnsan Hüquqları XXI əsr - Azərbaycan” Fondunu fərləndirmək lazım gəlir. Fondun Nizamnamə məqsədlərindən biri də insan hüquqları sahəsində maarifləndirmədir. Bu istiqamətdə görülən işlər sırasında “Vətəndaş və Cəmiyyət” adlı aylıq qəzetin və analitik-informasiya bülletenin, insan hüquqlarına dair müxtəlif mövzulu bukletlərin nəşr edilib pulsuz paylanmasını, daha çox Bakı şəhərinin ümumtəhsil məktəblərini əhatə edən “Məktəblilərin insan hüquqları” mövzusunda seminar və sorğuları, müəllimlər üçün “İnsan hüquqları” və “Məktəblərdə insan hüquqları” adlı metodik vəsaitlərin nəşr edilməsini, ATƏT-in Bakı ofisinin maliyyə dəstəyi ilə insan hüquqlarının təbliği və tədrisini həyata keçirən “Xəzər” insan hüquqları məktəbinin yaradılmasını və s. qeyd etməyə dəyər¹⁷.

Beləliklə, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə respublikada insan hüquqları təhsilinin təşkili vəziyyətinin araşdırılması göstərir ki, bu sahədə işlərin daha da təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

“Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli 1880 nömrəli sərəncamı və həmin sərəncamla təsdiq edilmiş “Milli Fəaliyyət Planı” da bu fikri bir daha təsdiqləyir. Bu mühüm dövlət sənədində digər məsələlərlə yanaşı, respublikada insan hüquqları təhsili sahəsində fəaliyyətin təşkili və təkmilləşdirilməsi zərurəti yenidən nəzərə çarpdırılır. Təkcə belə bir faktı söyləmək kifayətdir ki, ümumilikdə 5 bölmə və 48 bənddən ibarət olan “Milli Fəaliyyət Planı”nın ayrıca bir bölməsi (17 bənd) insan hüquqları sahəsində tədris, maarifləndirmə,

elmi-analitik və əməkdaşlıq tədbirlərini əhatə edir. “Milli Fəaliyyət Planı”nda insan hüquqları təhsilinin təşkili sahəsində icra baxımından uzunmüddətli, ardıcıl və çoxşaxəli işlərin nəzərdə tutulması bu məsələnin vacibliyini, dövlətin ona ardıcıl olaraq diqqət ayırmasını bir daha təsdiqlədiyi kimi, Azərbaycan Respublikasında müvafiq qurumların insan hüquqları təhsili sahəsində fəaliyyətlərinə əsaslı şəkildə yenidən baxmalı olduqlarına sübutdur.

¹⁷ Tanış olun: bu, “İnsan Hüquqları XXI əsr – Azərbaycan Fondu”dur, “Alma” qəzeti, 27 aprel-3 may 2008.

Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı 21-ci əsrin çağırışları qarşısında. Ölkə daxilində həyata keçirilən islahatlar

Rövşən KAZIMOV*

Son illər ərsində Səudiyyə Ərəbistanı Krallığında bir sıra islahatlar həyata keçirilərək ölkə həyatının müxtəlif - siyasi, insan hüquqları, sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması sahələri üzrə mütərəqqi qərarlar qəbul edilmişdir.

I. Səudiyyə Ərəbistanı və ərəb dünyasında islahatlar

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Səudiyyə Ərəbistanı təkcə öz daxilində deyil, bütün ərəb dünyasında islahatların həyata keçirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edir. Bu məqsədlə Krallıq 2003-cü ilin yanvarında ərəb dünyasında iqtisadi və siyasi islahatların təşviq edilməsini nəzərdə tutan "Ərəb mövqeyinin islahatına dair Xartiya" təşəbbüsünü irəli sürmüşdür.

Xartiya Ərəb dövlətlərinə müraciət edərək daxili islahatlar və vətəndaşların siyasi proseslərdə geniş iştirakının zərurətini vurğulayır və bunu Ərəb insan resurslarının, o cümlədən Ərəb dünyasının demokratikləşməsi istiqamətində mühüm bir addım kimi dəyərləndirir.

Xartiya həmçinin ərəb dövlətlərini Böyük Ərəb Azad Ticarət Zonasının yaradılmasına dair Sazişi yerinə yetirməyə çağırır. Saziş əsasən növbəti 10 il ərzində ərəb dövlətləri arasında vahid tarif və rüsumlar tətbiq olunmalı, bu işə öz növbəsində Ümumərəb Bazarının yaradılması ilə nəticələnməlidir. Bununla yanaşı, Saziş ərəb dövlətlərini yerli iqtisadiyyatları müasirləşdirməyə, dövlətə məxsus sənaye sahələrini özəlləşdirməyə və iqtisadiyyatı xarici sərmayələrin üzünə açmağa dəvət edir.

SƏK ərəb dünyasında progressiv islahatların tərəfdarı olduğunu müxtəlif beynəlxalq

tədbirlərdə dəfələrlə bəyan etmişdir.

2003-cü ilin may ayında Tunisdə keçirilmiş 16-cı Ərəb Zirvə Toplantısında Səudiyyə Ərəbistanı və Ərəb Liqasında daxil olan digər dövlətlər "Tunis Bəyannaməsi"ni qəbul etmişlər. Bəyannaməyə görə ərəb dövlətləri siyasi və sosial islahatları həyata keçirməyə, demokratiyanı inkişaf etdirməyə, əhalinin siyasi və ictimai həyatda iştirakını, eləcə də qadınların hüquqlarını genişləndirməyə dair öhdəlik götürmüşlər. Bu bəyanatlar növbəti zirvə toplantılarında bir daha səsəndirilmişdir.

Hazırkı məqalənin əsas məqsədi də SƏK-də son 5-6 il ərzində həyata keçirilmiş islahatları qısa şəkildə nəzərdən keçirməkdir.

II. Siyasi və təhsil təşəbbüsləri. Qanunvericilik. Bələdiyyə seçkiləri

2003-cü ilin oktyabr ayının 13-də Səudiyyə Ərəbistanı hökuməti bələdiyyə şurası üzvlərinin yarısının seçkilər yolu ilə təyin olunmasına dair qərar qəbul etmişdir. Bu addım vətəndaşların qərar qəbul etmədə iştiraklarını təmin etmək məqsədilə atılmışdır.

Bələdiyyə üzvlərinin bir qisminin seçkilər vasitəsilə müəyyən edilməsi Səudiyyə cəmiyyətində əlamətdar bir irəliləyiş kimi qiymətləndirilmiş və mərhum Kral Fəhd islahatların bundan sonra da davam etdiriləcəyini bəyan etmişdir.

Beləliklə, 2004-cü ilin 10 iyul tarixində Hökumətin verdiyi açıqlamada bildirilmişdir ki, bələdiyyə seçkilərinin əsas qayda və prosedurları, həmçinin seçki mərkəzlərinin təsis edilməsi detalları artıq işlənib hazırlanmış və namizədlər qeydiyyatdan keçmişlər. Seçkilər ölkənin 13 əyalətində mövcud olan

* Azərbaycan Respublikasının Səudiyyə Ərəbistanı Krallığındakı Səfirliyinin üçüncü katibi.

178 bələdiyyə şurasına keçirilmişdir. Bələdiyyə seçkilərinin səmərəli keçirilməsi üçün Səudiyyə Ərəbistanı ölkədə səfərdə olan BMT-nin müvafiq mütəxəssisləri ilə məsləhətləşmələr aparılmışdır. Məsləhətləşmələr çərçivəsində seçki prosesinə nəzarət edən komitələr ilə görüşlər keçirilmiş və SƏK Bələdiyyə və Kənd İşləri Nazirliyinin həyata keçirdiyi tədbirlər müzakirə edilmişdir.

Seçkilər 3 mərhələdə keçirilmişdir: Riyad regionu üzrə seçkilər 10 fevralda; Şərq və Cənub regionları üzrə 3 martda; Qərb və Şimal regionları üzrə isə 21 aprelə keçirilmişdir. Nəticədə bələdiyyə şuralarına 592 üzv seçilmişdir.

Krallıqdabələdiyyəseçkilərinin keçirilməsini demokratikləşmə istiqamətində mühüm bir addım kimi qiymətləndirmək olar.

Əsas siyasi dəyişikliklər

1992-ci ildə mərhum Kral Fəhd hökuməti müasirləşdirmək məqsədilə aşağıdakı 3 mühüm siyasi qərarı qəbul etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qərarlar Krallığın ənənələri nəzərə alınmaqla qəbul edilmişdir.¹

1. Şura Məclisinin (Məclis Əl Şura) təsis edilməsi

Hal-hazırda Şura Məclisi 150 üzvdən ibarətdir və onların vəzifə müddəti 4 il müəyyən edilmişdir. Şura tərkibində aşağıdakı komitələr fəaliyyət göstərir: insan haqları, təhlükəsizlik, iqtisadiyyat, maliyyə, xarici işlər, kommunal xidmətlər, nəqliyyat və kommunikasiya, sosial və səhiyyə xidmətləri, mədəniyyət və informasiya, inzibati, İslam işləri və təhsil.

Şura Məclisi əslində formal bir qurum kimi yaradılmışdı və hər hansı bir qərar qəbul etmədə rol oynamırdı. Şura Məclisinin səlahiyyətlərini və onun qanunvericilik funksiyalarını artırmaq məqsədilə 2003-cü ildə bu qurumun əsasnaməsinə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Bu dəyişikliklərə əsasən artıq Məclis yeni qanun layihələri və mövcud qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməsi

təşəbbüsü ilə çıxış edə bilər. Hal-hazırda Şura məclisində Səudiyyə cəmiyyətini narahat edən məsələlər üzrə müzakirələr keçirilir, bu və ya digər qərarın qəbul edilməsinə dair hökumətə tövsiyələr verilir.

Yaxın gələcəkdə Şura Məclisinin statusunda yeni dəyişikliklər ediləcəyi, bu quruma daha geniş səlahiyyətlər veriləcəyi gözlənilir. Şura Məclisinin sədri Saleh bin Abdulla bin Humeydin sözlərinə görə beynəlxalq sazişlərin qəbulu, müxtəlif nazirliklərin təqdim etdiyi illik hesabatların öyrənilməsi, iqtisadi və sosial siyasətin həyata keçirilməsi kimi vacib məsələlərdə Şura Məclisinin oynadığı rol daha da artacaqdır.

2. Səudiyyə Ərəbistanının hər 13 əyaləti üzrə Şura Məclislərinin yaradılması

Yerli Şura Məclisləri əyalətin aparıcı vətəndaşlarından təşkil olunurlar və onlar əsas etibarilə əyalətin idarə olunmasını nəzərdən keçirir, öz tövsiyələrini verirlər.

3. Əsas İdarəetmə Qanununun qəbul edilməsi

Məlum olduğu kimi Krallıqda konstitusiyaya yoxdur və bu Qanun konstitusiyaya bərabər tutulur. Əlbəttə ki, Qanun ölkənin ənənəvi idarə olunma qaydalarını özündə ehtiva edir və Şəriətdən kənara çıxa bilməz.

Səudiyyə Ərəbistanının siyasi həyatında müşahidə olunan yeniliklərdən biri də 20 oktyabr 2006-cı il tarixində hakimiyyətin ötürülməsi mexanizmlərini müəyyən edən qanunun qəbul edilməsi olmuşdur. Bu qanuna müvafiq olaraq gələcək kralları və vəliəhdləri seçmək üçün şahzadələrdən ibarət Andiçmə Komissiyası adı altında yeni bir qurum təsbit olunmuşdur. Sözügedən Komissiyaya Krallığın banisi Kral Əbdüləzizin oğulları və nəvələri daxil olacaqlar.

Vəliəhdin təyin olunmasında Komissiya səs hüququna malik olacaqdır. Başqa sözlə desək, əgər əvvəllər vəliəhdin təyin olunması Kralın müstəsna hüququ idisə, bundan sonra vəliəhd kollektiv orqan - Andiçmə Komissiyası

¹ Journal "Diplomat" volume 6, 7. Institute of Diplomatic Studies of the Kingdom of Saudi Arabia

tərəfindən seçiləcəkdir.

Milli Dialoq üzrə Kral Əbdüləziz Mərkəzi

Krallığın qarşılaşdığı aktual məsələləri müzakirə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq və bir sözlə ölkə ictimaiyyətini bir araya gətirmək məqsədilə 2003-cü ildə Milli Dialoq üzrə Kral Əbdüləziz Mərkəzi yaradılmışdır. İndiyədək təhsil, ekstremizm, qadınların cəmiyyətdə rolu, gənclər, mədəni dözümlülük mövzularında 5 milli dialoq keçirilmişdir. Növbəti mövzunun təhsilin inkişafına həsr olunacağı gözlənilir.

Milli İnsan Hüquqları Assosiasiyası

İnsan hüquqlarının qorunması sahəsində heç bir dövlət və qeyri-dövlət təşkilatının mövcud olmaması Krallığın bir sıra xarici dövlət və təşkilatlar tərəfindən kəskin tənqid olunmasına səbəb olurdu. 2004-cü ildə Səudiyyə Ərəbistanında ilk müstəqil insan hüquqları təşkilatı yaradılmışdır. Milli İnsan Hüquqları Assosiasiyası adlanan bu qurum SƏK-in insan hüquqları sahəsində imzaladığı beynəlxalq müqavilələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir, hüquqpozumalar, ələxüsus qadınların hüquqlarının pozulması halları ilə ciddi məşğul olur. Aşkar olunan faktlar barədə müvafiq ins-tansiyalara məlumat verir.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, 2006-cı ilin 10 may tarixində Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasına üzv seçilmişdir.

Mətbuat Qanunu

2001-ci ildə ölkədə mətbuat sənayesini yenidən qurmağa və jurnalistlərə həmkarlar ittifaqı yaratmağa imkan verən 30 maddədən ibarət qanun qəbul edilmişdir. Bununla yanaşı Krallıqda jurnalistlərin hüquqlarının qorunması və jurnalistlər arasında əlaqələndirmənin təmin olunması üçün 2003-cü ildə Səudiyyə Jurnalistlər Assosiasiyası yaradılmışdır. 2004-cü ilin iyun ayında Assosiasiyanın 2-si qadın olmaqla, 9 nəfərdən ibarət şurası seçilmişdir.

Sonrakı illərdə müəllif hüquqlarının qorunması, əsərlərin çapının təşkili kimi məsələlərdə yardım göstərilməsi məqsədilə yazıçılar üçün

analoji assosiasiya yaradılmışdır.

Təhsil

Hal-hazırda Səudiyyə Ərəbistanında 11 dövlət universiteti, 100-dən artıq kollec və 26 mindən artıq məktəb fəaliyyət göstərir. Ölkə ali və orta məktəblərində təqribən 5 milyon tələbə və şagird təhsil alır ki, bunun da yarısı qadınlardır. Səudiyyə universitet və kolleclərində təhsil alan 200 min tələbənin isə yarısından çoxunu qadınlar təşkil edir. Hər il dövlət büdcəsinin təqribən 20-25%-i təhsilə ayrılır (büdcə xərcləri 2007-cı ildə 101 milyard ABŞ dolları nəzərdə tutulmuşdur).

Təhsil sahəsində son zamanlar aşağıdakı təşəbbüslər irəli sürülmüşdür:

- Təhsil proqramı və kitabların yeniləşdirilməsi, beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq yeni təlim metodunun tətbiqi;
- Ali məktəblərdə tələbələr arasında vətəndaş məsuliyyətinin artırılması məqsədilə tələbə şuralarının yaradılması.

Din

Dinin Krallığın həyatında, ölkənin ictimai təfəkkürünün formalaşmasında oynadığı rolun müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alan hökumət bu sahəyə xüsusi həssaslıqla yanaşır. Dini dözümsüzlüyün aradan qaldırılması məqsədilə İslam İşləri Nazirliyi tərəfindən imamların təhsili, məscidlərin və dini təhsilin monitorinqi həyata keçirilir. Ölkənin aparıcı din xadimləri ekstremizm və dini dözümsüzlüyü dəfələrlə pisləmişlər və bu meylləri təbliğ edən imamlar vəzifələrindən uzaqlaşdırılmışlar. Səudiyyə Xarici İşlər naziri Səud Əl-Feysəl 2004-cü ilin aprelində Nyu-Yorkda ABŞ-Səudiyyə Biznes Şurasının təşkil etdiyi tədbirdə çıxış edərkən "Əl-Qaidə"nin iddialarının əsassız olmasının sübut edilməsində Səudiyyə din xadimlərinin mühüm rol oynadıklarını qeyd etmişdir.

Məhkəmə islahatları

Son bir neçə ildə məhkəmə sistemində bəzi islahatlar aparılmışdır. 2001-ci ilin sentyabrında Şəriət Məhkəmələrində Prosedur Qanunu,

2002-ci ilin yanvarında isə Hüquq Prosessual Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Bu qanunlar müttəhimlərin hüquqları, hüquqi prosedurlar, sübutların təqdim edilməsi, vəkil və dövlət ittihamçısı olmaq üçün tələb olunan meyarlar və s. müəyyən edir.

2002-ci ilin may ayında müttəhim və şübhəli şəxslərin məhkəmə və polis qarşısında hüquqlarının tənzimlənməsi məqsədilə 225 maddədən ibarət Cinayət Prosessual Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Məcəllədə müttəhimlərin həbsi və istintaqı zamanı onların hüquqları təsbit edilmişdir. Bununla yanaşı qanunda həbs və istintaqdan başlamış məhkəmə və hökmlərin icrasının yerinə yetirilməsinə qədər bütün hüquqi mərhələlərdə hüquq-mühafizə orqanlarının riyət etməli olduqları qaydalar öz əksini tapmışdır. İstintaq bürosunun nümayəndələri isə saxlama yerlərinə səfərlər edərək saxlanılan şəxslərin hüquqlarının qorunduğuna əmin olmalıdırlar.

2007-ci ilin oktyabr ayında Kral Abdulla tərəfindən Ali Məhkəmə, ixtisaslaşmış mülki və iqtisad məhkəmələrinin yaradılmasına dair qaydalar təsdiqlənmiş, habelə ölkədə məhkəmə qanunu və şikayətlərə baxan məhkəmə üzrə qanun qüvvəyə minmişdir. Yeni qanunlara əsasən SƏK-də iqtisadi, mülki və inzibati məhkəmələr fəaliyyət göstərəcəkdir. Şikayətlərə baxan məhkəmə isə artıq müstəqil bir qurum kimi fəaliyyət göstərəcək və birbaşa Kral qarşısında hesabat verəcəkdir.

Yeni qanunvericiliyə əsasən ticarət mübahisələrinə iqtisad məhkəmələrində baxılacaqdır. Əvvəllər belə mübahisələrə SƏK Ticarət və Sənaye Nazirliyinin xüsusi komitələri baxırdı. Bundan başqa, Əmək Nazirliyində baxılan əmək mübahisələrinə mülki (və yaxud əmək məhkəmələri) məhkəmələrdə baxılacaqdır.

Şikayətlərə baxan məhkəmə isə dövlət qurumlarının cəlb olunduğu arbitraj xarakterli mübahisələrə baxacaqdır. Lakin dövlət qurumlarında aşkar olunan rüşvətxorluq və korrupsiya kimi ciddi hallar digər məhkəmələrə veriləcəkdir.

2007-ci ildə Kralın göstərişinə əsasən məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən 7 milyard səudiyyə riyalı (1,9 milyard ABŞ dolları) məbləğində vəsait ayrılmışdır.

Yeni qanunlara əsasən hakimlər qərar qəbul etməkdə tam müstəqildir və üçüncü tərəfin təsirinə məruz qala bilməzlər.

Krallıqda məhkəmə sahəsində həyata keçirilmiş bu islahatları müsbət qiymətləndirmək olar. Belə ki, Səudiyyə Ərəbistanı Krallığında əvvəllər iqtisadi məhkəmələrin mövcud olmaması və ticarət mübahisələrinə şəriət məhkəmələrində baxılması ölkənin əsas tənqid edilmə səbəblərindən biri idi.

III. İqtisadi təşəbbüslər və qanunvericilik²

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük

11 dekabr 2005-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tamhüquqlu 149-cu üzvünə çevrilmişdir. Bu Təşkilata üzv olmanın tərkib hissəsi kimi Krallıq Avropa İttifaqı və ABŞ daxil olmaqla 36 dövlətlə azad ticarət sazişini imzalamışdır.

ÜTT-nin tələblərinə cavab vermək üçün Krallıqda Müəllif Hüquqlarının Qorunması, Patent, Kapital Bazarları, Xarici Sərmayələr haqqında mütərəqqi qanunlar qəbul edilmişdir.

Bununla yanaşı Səudiyyə Ərəbistanı əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində bir sıra beynəlxalq öhdəliklərə - Universal Müəllif Hüquqları Konvensiyasına və Ədəbi-Bədii Mülkiyyətin Qorunması üzrə Bern Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Kapital Bazarları Haqqında qanuna müvafiq olaraq Səudiyyə Ərəbistanı Qiymətli Kağızlar və Mübadilə Komissiyası, o cümlədən Fond Birjası yaradılmışdır. Sözügedən bu qurumlar sərmayəçilərin hüquqlarının qorunması, ədalətli biznes mühitinin təmin olunması, qiymətli kağızların satışı kimi məsələlərlə məşğul olurlar. Məlumat üçün qeyd etmək lazımdır ki, Səudiyyə Fond Birjasında qeydiyyatdan keçən sövdələşmələrin ümumi dəyəri artıq 300 milyard ABŞ dollarını keçməklə regi-

² Journal "Saudi Commerce" No.142;161, Chamber of Commerce and Industry of KSA

onda birinci olmuşdur.

Xarici sərmayələr haqqında qanuna əsasən xarici iş adamları əmlaka sahib, kapital və gəlirləri sərbəst köçürə və vergi güzəştlərindən yararlanma bilirlər. Qanun sərmayəçiləri mülkiyyətin müsadirəsindən qoruyur.

Hökumətin 12 yanvar 2004-cü ildə qəbul etdiyi qərara uyğun olaraq xarici sərmayəçilərə tətbiq edilən vergi dərəcəsi 45%-dən 20%-dək endirilmişdir.

İslahatları təşviq edən dövlət qurumlarının yaradılması

Ali İqtisadi Şura

SƏK Ali İqtisadi Şurası 1999-cu ilin avqustunda yaradılmışdır və Hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi, aqrar, sənaye və aqrar siyasətləri nəzərdən keçirmək və onların səmərəliliyinə qiymət vermək bu qurumun vəzifə səlahiyyətlərinə daxildir. Ali İqtisadi Şura ölkədə geniş vüsət almış özəlləşdirmə və xarici sərmayələrin cəlb edilməsində mühüm rol oynayır.

Neft və Minerallar üzrə Ali Şura

Şura 2000-ci ilin yanvarında yaradılmışdır və neft-qaz hasilatı sahəsində siyasətə məsuldur. Şura tərəfindən qaz yataqlarının kəşfi, kəmərlər və neft-kimya layihələrinin yerinə yetirilməsi üzrə "Qaz təşəbbüsü" işlənib hazırlanmışdır.

Ali Turizm Komissiyası

2000-ci ilin aprelində təsis edilmiş Ali Turizm Komissiyası turizm sektorunun inkişafı və bu sahəyə sərmayələrin cəlb edilməsi məsələləri ilə məşğuldur. Məlum olduğu kimi hər il milyonlarla müsəlman Həcc və Ümrə ziyarəti üçün Krallığa səfər edirlər. Digər tərəfdən ölkə ərazisində çoxlu sayda tarixi və mədəni abidələrin mövcudluğu, rəngarəng landşaft ölkəni turistlər üçün maraqlı məkana çevirə bilər. Hal-hazırda Ali Turizm Komissiyasının qarşıya qoyduğu əsas məqsəd daxili turizmi inkişaf etdirməkdir. Belə ki, hər il Səudiyyə vətəndaşları turist qismində xarici ölkələrə səfərlər edərək milyard dollarlarla vəsait sər

edirlər. Son açıqlamalarda səudiyyəliyərin xaricdə 25 milyard ABŞ dolları xərclədikləri bildirilir və bu fakt təbii olaraq Hökumətin narahatlığına səbəb olur. Məhz buna görə xərclənən vəsaitin heç olmasa müəyyən bir hissəsini ölkə daxilində saxlamaq üçün daxili turizmin inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi işlər gedir. 2004-cü ilin 15 mart tarixində milli səviyyədə turizmin inkişafına dair Baş Stratejiya işlənib hazırlanmışdır. Strategiyanın icrası Ali Turizm Komissiyasına həvalə edilmişdir.

Ərzaq və Dərmanlar Baş Təşkilatı

2003-cü ilin martında yaradılmış bu qurum istehlakçı hüquqlarının qorunması, o cümlədən əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları və dərman preparatları ilə təmin olunmasına nəzarət edir.

Səudiyyə Ərəbistanı Baş İnvestisiya Təşkilatı

Bu dövlət qurumu xarici sərmayələrin ölkəyə cəlb edilməsi, sərmayəçilərin qeydiyyatdan keçirilməsi və onlara lisenziyaların verilməsi məsələləri ilə məşğuldur.

Səudiyyə Ticarət və Sənaye Palataları Şurası

Şura regional ticarət və sənaye palatalarını milli və beynəlxalq səviyyədə təmsil edir. Bu qurum iqtisadi tədqiqat, iqtisadi artıma yardımla məşğul olur, həmçinin işgüzar əlaqələrin yaradılması, xarici sərmayələrin ölkəyə cəlb olunmasında vacib rol oynayır. Şuranın səyləri nəticəsində Səudiyyə Ərəbistanına səfər etmək istəyən xarici iş adamların vizanın verilməsi proseduru xeyli asanlaşdırılmışdır.

Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində yüksək iqtisadi inkişafa nail olunmuşdur və Krallığın bir neçə iqtisadi göstəricisinə müraciət etməklə bunu görmək olar. 1970-ci ildə Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) 20 milyard ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, 2006-cı ildə bu göstərici 348 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə 1971-ci ildə 1355 ABŞ dollarından 2006-cı ildə 14725 ABŞ dollarınadək yüksəlmişdir. Ölkənin büdcəsi də ildən-ilə artmaqda davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2005-ci ildən başlayaraq büdcənin

gəlirləri xərcləri xeyli dərəcədə üstələyir. Təkcə 2006-cı ildə büdcədə 77,5 milyard ABŞ dolları həcmində izafi vəsait yaranmışdır. Neftin qiymətinin kəskin artması faktını nəzərə alaraq 2007-ci ilin sonunda da Səudiyyə büdcəsində külli miqdarda əlavə vəsaitin yaranacağını söyləmək olar. Məlumat üçün bildirmək lazımdır ki, SƏK-in 2007-ci il büdcəsinin gəlirləri rəsmi olaraq 106 milyard ABŞ dolları, xərcləri isə 101 milyard ABŞ dolları həcmində nəzərdə tutulmuşdur. Ölkənin real iqtisadi artımı 2006-cı ildə 4,3% təşkil etmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığını azaltmaq üçün Hökumət tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan özəlləşdirmə siyasətinə xüsusi önəm verilir. 2002-ci ildə Hökumət iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin özəlləşdiriləcəyini bəyan etmişdir. Hal-hazırda telekommunikasiya, mülki aviasiya, yol çəkilişi, tibbi mərkəzlər, təhsil, kənd təsərrüfatı, bank işi, sığorta və tikinti sahələrində özəl şirkətlər fəaliyyət göstərirlər. Bu sahələr cəmi bir neçə il bundan əvvəl dövlətin tam inhisarında idi.

Ölkənin qeyri-neft sektoru yüksək templərlə inkişaf edir. Son 3 onillik ərzində qeyri-neft sektorunun ÜDM-də tutduğu pay 30%-dən 60%-dək yüksəlmişdir.

Dünya Bankının son hesabatında isə Səudiyyə Ərəbistanı ən sürətli islahatlar aparan ölkələr sırasına daxil edilmişdir. Dünya Bankının vitse-prezidenti Maykl Kleynin sözlərinə görə Krallıq dünya səviyyəsində 7-ci, regional səviyyədə isə 2-ci ən sürətli islahatlar aparan ölkə kimi qiymətləndirilmişdir. Dünya Bankının "Azad bizneslə məşğul olmaq" hesabatında SƏK-in tutduğu mövqe 178 ölkə sırasında 23-cü olmuşdur. Bildirmək lazımdır ki, 2006-cı ildə SƏK bu siyahıda 38-ci yeri tuturdu. Maraqlı faktdır ki, bu siyahıda Küveyt 40-cı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri isə 68-ci yeri tuturlar. Hesabat həmçinin Səudiyyə Ərəbistanını biznes qurmaq üçün Yaxın Şərq və ərəb dünyasında ən əlverişli məkan adlandırmışdır. İndiki dövrdə Səudiyyə Ərəbistanında biznesə başlamaq üçün tələb olunan günlərin sayı 39-dan 15-ə endirilmişdir. Belə ki, bələdiyyənin

təsdiqi, ticarət və sənaye palatasının möhürü kimi bir sıra bürokratik maneələr ləğv edilmişdir. Ölkəyə qoyulan xarici sərmayələr 2000-2005-ci illər ərzində 671% artmışdır. 2006-cı ildə ölkə iqtisadiyyatına 18 milyard ABŞ dolları həcmində birbaşa xarici sərmayə qoyulmuşdur ki, bu 2005-ci illə müqayisədə 51% çox deməkdir.

Kral Abdulla Şura Məclisində etdiyi son çıxışda bildirmişdir ki, milli inkişafın təmin olunmasında sərmayələrin əhəmiyyətini nəzərə alan hökumət bundan sonra da özəl sektorun inkişafına şərait yaradacaq, Səudiyyə və xarici iş adamlarının qarşılaşdığı bütün maneələr aradan qaldırılacaqdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə yaxın gələcəkdə ölkə ərazisində 6 iqtisadi şəhərin salınacağı, bu şəhərlərin növbəti 10-20 il ərzində 80 milyard ABŞ dollarından artıq sərmayə cəlb edəcəyi və şəhərlərdə 1 milyon yeni iş yeri açılacağı rəsmilər tərəfindən bəyan edilmişdir. İqtisadi şəhərlərin 2020-ci ilədək ölkənin Ümumi Daxili Məhsuluna 150 milyard ABŞ dolları əlavə vəsait gətirəcəyi və ÜDM-nin adambaşına düşən həcmının hazırkı 14 min ABŞ dolları səviyyəsindən 33500 ABŞ dollarınadək artıracağı proqnozlaşdırılmışdır.

Ölkənin biznes mühitində gənclərin fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə 2004-cü ildə "Yüzillik Fond" adlı xeyriyyə təşkilatı yaradılmışdır. Fond öz biznesini qurmaq istəyən səudiyyəli gənclərə müxtəlif formada yardımlar göstərir. Məsələn, fondun SƏK Baş İnvestisiya Təşkilatı ilə imzaladığı razılaşmaya əsasən bu iki qurum gənc səudiyyəli sahibkarların ideyalarını reallaşdırılması istiqamətində birgə işləyəcəklər. Bu fond təkcə maliyyə yardımları göstərməklə kifayətlənmir, o cümlədən gənclərin Səudiyyə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə vermələri istiqamətində fəaliyyət göstərir.

Krallıq 2000-ci ildə BMT tərəfindən qəbul edilmiş "Minilliyin Bəyannaməsi"ndə qarşıya qoyulan məqsədlərin böyük bir qisminə artıq nail olmuşdur. Səudiyyə Ərəbistanı BMT-nin Minilliyin İnkişafı Məqsədlərində əks olunan 11 məqsəddən 9-nu artıq əldə

etmişdir. Ölkə, yalnız iki göstərici – məişət tullantılarının yenidən emal olunması və ucqarlarda həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə hələlik arzu olunan nəticəyə nail olmamışdır. Səudiyyə rəsmiləri vurğulayırlar ki, BMT-nin Minilliyin İnkişafı Məqsədlərində qarşıya qoyulan vəzifələrin SƏK-in 2005-2010-cu illəri əhatə edən 8-ci Milli İnkişaf Planı ilə üst-üstə düşməsi yüksək göstəriciləri əldə etməyə zəmin yaratmışdır. 1970-2005-ci illər ərzində tələbələrin sayı (qız və oğlan) 500 mindən 5 milyona çatmış, 13163 ibtidai məktəb (orta hesabla gündə bir məktəb) və 7086 orta məktəb (orta hesabla iki gündə bir məktəb) binası tikilmişdir. Beləliklə, Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı BMT-nin Minilliyin İnkişafında göstərilən aşağıdakı məqsədlərə artıq nail olmuşdur:

- gündə 2 ABŞ dollarından az pul qazanan Səudiyyə vətəndaşları əhalinin 1,63%-ni təşkil edir;
- 5 yaşından kiçik uşaqlar sırasında aclıq səbəbindən çəkiləri normadan aşağı olanlar 6,4%-ə bərabərdir;
- 15-24 yaş arasında olan Səudiyyə vətəndaşları arasında savadlılıq səviyyəsi 95,8%-dir;
- qeyri-kənd təsərrüfatında çalışan işçi qüvvəsinin 16,5%-i qadınlardır;
- yeni doğulan uşaqların ölüm səviyyəsi hər 1000 nəfərə görə 18,5-dir;
- doğuş zamanı ölənlərin sayı hər 1000 nəfərə görə 12-dir;
- hər 100 min nəfərə görə malyariya ilə yoluxanların səviyyəsi 4,7-dir;
- ərazisinin 4,1%-i qorunan ərazi elan olunmuşdur;
- təmiz içməli suya malik olan əhali 95,8% təşkil edir;
- evlərində kanalizasiya sistemində malik olan əhali 98,6% təşkil edir.

IV. Səudiyyə cəmiyyətində qadınların rolunun artırılması

Mövzunun əsas hissəsinə keçməzdən öncə Səudiyyə Ərəbistanında işsizlik probleminə bir neçə cümlə ilə toxunmaq yerinə düşərdi. Qeyd edək ki, problemin həlli məqsədilə ölkədə

“səudiyyələşmə” siyasəti (xarici işçi qüvvəsinin tədricən yerlilərlə əvəzlənməsi) əvvəlki illərdə olduğu kimi davam etdirilməkdədir. Bu sahədə müşahidə olunan əsas məqam kimi vurğulamaq lazımdır ki, “səudiyyələşməni” tam vüsətlə həyata keçirmək üçün qəbul edilmiş qanunların icrasına nəzarət ciddiləşdirilmişdir və qanunlara tabe olmayan tərəflərə qarşı sərt tədbirlər həyata keçirilir. SƏK Əmək Nazirliyi 107 şirkətə xarici vətəndaşları işə qəbul etməyi qadağan etmişdir. Həmin şirkətlərdə Səudiyyə vətəndaşlarının çalışmaması bu cəzanın verilməsinə səbəb olmuşdur. Rəsmi statistikaya əsasən Səudiyyə Ərəbistanında işsizlik səviyyəsi kişilər arasında 9%, qadınlar arasında isə 22% təşkil edir (bəzi qeyri-rəsmi mənbələr kişilər arasında işsizliyin 25%-ə bərabər olduğunu bildirirlər). İşsizlik Krallığın əsas problemlərindən biri qalmaqda davam edir və əhalinin yüksək artım tempi, eləcə də Səudiyyə vətəndaşlarının böyük bir qisminin xidmət sahələrində çalışmaq istəməmələri gələcəkdə bu problemin kəskinləşəcəyini söyləməyə əsas verir.

Əlbəttə ki, yuxarıda qeyd olunanlar qadınların ölkənin sosial-iqtisadi həyatında fəal rol oynamalarını zəruri edir.

Yaxın zamanda əhalinin məşğulluq səviyyəsini yüksəltmək üçün qadınların ölkə həyatının əksər sahələrində fəal iştiraklarına dair Hökumətin konkret planları mövcuddur və qadınların cəmiyyətdəki rolunun artırılması üçün bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir. 2005-2010-cu illəri əhatə edən Beşillik İnkişaf Planında ilk dəfə olaraq qadınların cəmiyyətdə roluna dair ayrıca bir fəsil mövcuddur. Bu fəsildə qadınların cəmiyyətdəki rollarının artırılmasının yolları detallı şəkildə şərh edilmişdir. Bundan başqa, SƏK Nazirlər Şurasının 2005-ci ildə qəbul etdiyi 9 bənddən ibarət qərarla qadınlar üçün iş imkanlarının yaradılması xüsusi qeyd olunmuşdur.

Qadınların Səudiyyə həyatında oynadıkları rol tədricən artmaqda davam edir. Bir neçə ay bundan öncə SƏK-in BMT-dəki daimi nümayəndəsi Əbdül Vahab Attar Səudiyyə qadınlarının vəziyyətinə dair bir sıra maraqlı fakt-

ları açıqlamışdır. Onun sözlərinə görə Səudiyyə Ərəbistanında qadınlar 22 min şirkətin tam və yaxud şərikli sahibləridirlər və ölkə daxilində sərmayələrin 21%-nə nəzarət edirlər. Ali məktəb məzunlarının 56,5%-i və səudiyyə həkimlərinin 40%-i qadınlardır. Səudiyyə işçi qüvvəsinin 15%-ni qadınlar təşkil edir ki, onların da 30%-i təhsil sahəsində çalışırlar. 2002-ci ilin məlumatına görə ölkədə 465 min qadın işçi qüvvəsi olmuşdur. İndiyədək 43 min kommersiya qurumları qadınların adına qeydiyyatla alınmışdır. Səudiyyə qadınlарına məxsus vəsaitin ümumi həcmi 12 milyard ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir və bu vəsaitin 75%-i istifadə olunmayaraq banklarda yatır.

Aşağıda son illər ərzində qadınların cəmiyyətdə fəaliyyətlərinin genişlənməsinə dair bir neçə faktı qeyd etmək olar.

2003-cü ilin oktyabrında Maha Abdulla Orkubi adlı xanım Ərəb Açıq Universitetinin Ciddə filialının dekanı təyin edilmişdir. Bu, Səudiyyə qadınının tarixdə ilk dəfə olaraq belə yüksək akademik vəzifəyə təyin olunması faktı kimi yadda qalmışdır.

BMT-nin "UN21" müsabiqəsinin 12 qalibindən biri Səudiyyə vətəndaşı xanım Mona Al Munaced olmuşdur. O bu mükafata Krallıqda qeyri-hökumət təşkilatları ilə apardığı işə, xüsusən "Səudiyyə Ərəbistanında qadınların rifahı assosiasiyalarının rolunun fəallaşdırılması" layihəsinə görə təltif edilmişdir.

2005-ci ildə Ciddə Ticarət və Sənaye Palatasının idarə heyətinə 4 iş qadını üzv seçilmişlər.

2005-ci ilin dekabrında Nadia Baxurci Səudiyyə Mühəndislər Şurasının 10 nəfərlik şurasına üzv seçilmişdir.

Krallığın müxtəlif bölgələrində qadınlar üçün mühasibat, bank işi və kompyuter təlim mərkəzləri açılmışdır. Yaxın zamanda Riyad şəhərində qadınların problemlərinin öyrənilməsi üzrə müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş tədqiqat mərkəzinin yaradılması planlaşdırılır.

Bununla belə qadınların böyük bir qismi hələ də işləmirlər. Ölkənin işləmək

qabiliyyətində olan 4,7 milyon qadınının yalnız cüzi bir qismi çalışır. Qadınların hər hansı bir iş qurmaq və qeydiyyatdan keçmələri üçün mütləq yaxın qohumları sırasından kişi himayədarları olmalıdır. Digər tərəfdən insan hüquqları sahəsində tez-tez aşkar olunan neqativ hallar Krallığın kəskin tənqid edilməsinə səbəb olur.

Beləliklə, qeyd olunanlar Krallıqda islahatların davam etdirilməsini zəruri edir. Bu zərurət həm Səudiyyə Ərəbistanının beynəlxalq öhdəlikləri, həm də müasir dünyanın çağırışlarına cavab vermək tələbindən irəli gəlir.

Heydər Əliyevin xarici siyasət konsepsiyasında Türkiyənin yeri və əhəmiyyəti

Selahattin DİKMEN*

Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində müstəsna xidmətləri olan, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyev sadəcə Azərbaycanın deyil, bütün türk ölkələri və dünyanın yetişdirdiyi fenomen sayıla biləcək müdrək dövlət xadimi və əvəzolunmaz nadir şəxsiyyətlərdən biridir.

Azərbaycanın böyük dövlət xadimi ümum-millə lider mərhum Prezident H.Əliyevin eyni kök, dil, din, tarix və mədəniyyətə malik olan türk dünyasına, türk millətinə və Türkiyəyə qarşı hiss etdiyi yaxınlıq hissi tarixi bir keçmişə malikdir.

H.Əliyevdə türkçülük hissləri onun gəncliyinin ilk çağlarına təsadüf edən 30-cu illərdə, hələ Azərbaycanda "türk" sözü qadağan olunan bir dövrdə orta məktəb şagirdi ikən oyanmışdı¹.

Özünün də ifadə etdiyi kimi: "Uşaq ikən və gənc yaşlarımda Türkiyəyə böyük hörmətim var idi. İndi ola bilər ki, elə böyük sirr deyil açım, o vaxtlar mən türk dili lüğəti və dərsliyini əldə etmişdim və türk dilini öyrənirdim. Bunu açıq deyə bilərəm ki, müəllimim də var idi, bir müddət – iki-üç il - mənə türk dili öyrətdi. Türkiyənin tarixini öyrənirdim, şairlərini öyrənirdim. Gənc ikən, indi mənim yaşımda olan adamlar ola bilər ki, bunu xatırlasın, məsələn, Rəşad Nuri Güntəkinin "Çalıquşu" romanı hamımızı heyran edən bir əsər idi... Ancaq mən "Çalıquşu"nu 13-14 yaşımda oxumuşdum. O məni heyran etmişdi. ... Türkiyənin böyük yazıçılarının, şairlərinin əsərləri indi də mənim gözümdən qabağındadır. Yəni mənim gənc yaşlarımda bu da təbiidir, burada heç bir qeyri-təbii şey yoxdur, içimdən, kökümdən, qəlbimdən, mənəviyyətimdən gələn bir hissdir ki, Türkiyəyə böyük maraqla və heyranlıqla baxırdım"².

Böyük dövlət xadimi H.Əliyevi hələ ilk gənclik illərindən Türkiyəyə bağlayan hisslər onu həyatının heç bir dövründə tərk etməmişdi.

Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəlin 1967-ci ildə Sovet İttifaqının tərkibində olan Azərbaycana gəlişini unutmadiğini və bu görüşdə yaşadığı həyəcan hissini hər zaman dilə gətirən H.Əliyev 1969-cu ildə ölkə rəhbərliyinə gəldiyi zaman bu sözləri isbat edərək, səmimiyyətini sübut etmişdir.

H.Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə aşağıdakı məsələlərin həyata keçməsinə çalışmışdır:

- Sovet İttifaqının Türkiyə və dünya türkləri ilə dost olması, iki ölkə arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və bu işdə Azərbaycanın başlıca rol alması;
- Sovet İttifaqının tərkibində olan Azərbaycanla Türkiyə arasında birbaşa münasibətlərin qurulması mümkün olmadığı üçün elm, mədəniyyət və ədəbiyyat əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;
- Onun sədrliyi ilə keçirilən Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il 14 noyabr tarixli Büro iclasında Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti Cövdət Sunayın Azərbaycana səfəri ilə bağlı məsələ müzakirə olunması və 9 maddədən ibarət qərarın qəbul edilməsi;
- Cövdət Sunayın keçdiyi yolların Türkiyə, Azərbaycan, SSRİ bayraqları, türk, rus və Azərbaycan dillərində şüarlarla bəzədilməsi, Azərbaycan Dövlət Universitetində möhtəşəm görüşün keçirilməsi, şərəfinə böyük

* Türkiyə Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı təhsil müşaviri.

¹ "Heydər Əliyev və Şerq", I kitab (Bakı, 2003), s. 82.

² Yenə orada, s. 82-83.

ziyafət verilməsi və türkiyəli qonaqlara milli mədəniyyət və tarixi yerlərin göstərilməsi;

- 70-ci illərdə türkiyəli dövlət xadimlərinin Azərbaycana edilən rəsmi səfərlərinin sayının artırılması;
- Türkiyə ilə mədəni əlaqələrdə Azərbaycanın daha geniş iştirakını təmin etmək üçün mərkəz qarşısında konkret məsələlərin qoyulması;
- Azərbaycanın türkologiya sahəsində SSRİ-də ən qabaqcıl ölkəyə çevrilməsi.

H.Əliyev türk dünyası naminə fəaliyyətini heç bir şüar söyləməyərək, idealizmə yol verməyərək və "türklük" ifadəsini işlətməyərək, dərin elmi əsaslarla və ehtiyatla həyata keçirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, H.Əliyevə qədər Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etmiş şəxslərdən heç biri Türkiyə ilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə dair mərkəzə belə tutarlı, əsaslandırılmış və cəsarətli təkliflər təqdim etməmişdir³.

H.Əliyev SSRİ Nazirlər Sovetinin birinci müavini vəzifəsində işləyərkən də bu siyasəti davam etdirmişdir.

İllər sonra taleyini bağladığı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonunda Araz çayı üzərində salınmış müvəqqəti körpüdə həyəcanlı görüş zamanı "...Biz Türkiyə ilə Azərbaycan arasında həyat körpüsünü, ümid körpüsünü yaradanda da mən bu hissləri yaşadım..."⁴ şəklindəki sözləri onun səmimi hisslərinin ən gözəl ifadəsidir.

H.Əliyevin "Biz bir millət, iki dövlətlik" tarixi sözünün şüar deyil, çox səmimi, köklü, şüurlu və illər öncəsinə əsaslanan qədim bir düşüncənin məhsulu olduğu məlumdur.

Ömrünü ölkəsinə və xalqına həsr edən Azərbaycanın böyük dövlət xadimi mərhum ümummilli lider H.Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olduğu 1990-cı illərdən başlayaraq, izlədiyi xarici siyasətdə Türkiyə münasibətlərinə xüsusi bir qayğı göstərmişdir.

"Azərbaycan mənim ürəyimdir" deyən Azərbaycanın dünyaca tanınmış, böyük şöhrət sahibi dövlət xadimi və ümummilli lideri H.Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət konsepsiyasını bu sözlərlə açıqlayır: "Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi tarixi bir hadisədir... Respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Vəzifəmiz dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Bizim xarici siyasətimiz sülhsevər siyasətdir. Biz heç bir dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə toxunmaq məqsədi güdmürük. Lakin eyni zamanda nəyin bahasına olursa-olsun respublikanın suverenliyini, müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü xarici siyasət vasitəsi ilə təmin etməyə çalışacağıq... Bizim daxili və xarici siyasətimiz dünya demokratiyasının açdığı yolla demokratik prinsiplər əsasında gedəcəkdir"⁵.

Nəhayət, Türkiyə ilə olan əlaqələrin xüsusi bir xarakter daşdığını, başqa dövlətlərlə olan münasibətlərdən fərqləndiyini bildiren H.Əliyev, Azərbaycanın xarici siyasətində Türkiyə Cümhuriyyətinin yeri və əhəmiyyətini aşağıdakı sözlərlə ifadə etmişdir: "Azərbaycan üçün Türkiyədən yaxın dost və qardaş dövlət yoxdur. Türkiyə üçün də bütün ölkələr və xalqlar arasında Azərbaycan qədər dost və qardaş ölkə yoxdur... Heç bir qüvvə, heç bir kəs, heç bir ölkə Türkiyə-Azərbaycan dostluğuna mane ola bilməz. Bizim dostluğumuz sarsıl-

³ M.Qasımlı, Heydər Əliyev - İstiqlala Gedən Yol (Bakı, 2006), s. 495-521.

⁴ N.Cəfərov, Heydər Əliyev (Bakı, 2002), s. 10-12.

⁵ Heydər Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir, I kitab (Bakı, 1997), s. 205-207.

mazdır, əbədidir və əbədi olacaqdır... Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələri davam edəcək və heç bir qüvvə buna təsir göstərə bilməyəcəkdir"⁶.

H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi 8 fevral 1994-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətinə etdiyi ilk rəsmi səfəri zamanı Ankarada ziyarət etdiyi "Anıtqəbir" məqbərəsindəki xatirə kitabında aşağıdakı ürək sözlərini yazmışdı: "Türk dünyasının əvəzsiz şəxsiyyəti, böyük öndər dahi Mustafa Kamal Atatürkün məzarı önündə, onun ruhu qarşısında hörmətlə baş əyirəm, ona Azərbaycan xalqının hədsiz məhəbbət və ehtiramını ifadə edirəm. Unudulmaz Atatürkün müqəddəs adı, solmayan siması min illərdən gələn Türkiyə və Azərbaycan dostluğunun və qardaşlığının gələcək yoluna parlaq işıq saçır"⁷.

Ertəsi gün Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışında isə: "Türkiyə Cümhuriyyətinin 70 illik tarixi var. 70 il bundan öncə onun başçısı, dahi və böyük öndər Mustafa Kamal Atatürk bu Böyük Millət Məclisinin əsasını qoymuş, Türkiyə Cümhuriyyətini yaratmışdır. Onun qoyduğu təməl, bünövrə o qədər möhkəm, o qədər davamlı olmuşdur ki, 70 il ərzində türk xalqı, Türkiyə cəmiyyəti, Türkiyə dövləti bütün sınaqlardan çıxmışdır, indi də bu uğurla irəliləyir. Hazırda Türkiyənin böyük bir dövlət olmasına görə biz də iftixar hissi keçiririk... Türkiyə dövlətinin xarici siyasəti bizdən ötrü təcrübə məktəbidir və bundan səmərəli istifadə etməyə çalışırıq"⁸.

Ankara Hacıtəpə Universitetinin fəxri doktoru diplomunun təqdim edilməsi mərasimindəki çıxışında: "Ölkəmiz bütün dövlətlərlə sülh və əmin-amanlıq əlaqələri yaratmaq istəyir. Lakin burada bizim Türkiyə ilə əlaqələrimiz xüsusi yer tutur. Çünki Türkiyə ilə Azərbaycanın birləşmə tarixi keçmişidir. Xalqlarımız bir kökdəndir. Bizim mədəniyyətimiz də, tariximiz də, ənənələrimiz də birdir, dilimiz, dinimiz də birdir. Bütün bunlar əsrlər boyu bizi birləşdirmişdir. Hətta son dövrdə

ayrı düşməyimiz də bu birliyimizi əlimizdən almamışdır. İndi biz bu birliyi davam etdirmək üçün imkanlara maliklik və Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələr dostluq və qardaşlıq əlaqələri olmaqla yanaşı, həm də iş əlaqələridir. Biz bu əlaqələri daha sürətlə davam etdirəcəyik"⁹ sözləri ilə Atatürkə olan sayğısını, Türkiyənin Azərbaycan üçün nümunəvi bir ölkə olduğunu və Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələrin xüsusi xarakter daşıyacağını, başqa dövlətlərlə olan münasibətlərdən fərqlənəcəyini qeyd etmişdir.

Yuxarıdakı sətirlərdə də qeyd edildiyi kimi, H.Əliyevin xarici siyasət konsepsiyasında Türkiyə çox əhəmiyyətli bir yer tutmuş və xüsusi bir mövqeyə sahib olmuşdur.

Heydər Əliyevin 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildiyi tarixdən başlayaraq, Türkiyəyə üç rəsmi, iki qeyri-rəsmi və on beş işgüzar səfər etməsi və Türkiyənin dövlət və idarə adamlarının eyni səviyyədə Azərbaycana səfər etmələri, 1992–2003-cü illər arasında elm, təhsil, mədəniyyət, iqtisadiyyat, nəqliyyat və müdafiə sahəsində, habelə əsrin layihəsi adlandırılan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinə dair sənədlərin imzalanması və sonradan həyata keçirilməsi H.Əliyevin Azərbaycanın xarici siyasət konsepsiyasında Türkiyəyə verdiyi əhəmiyyətin və strateji birliyin digər ölkələrdən çox fərqli olduğunu göstərir.

İnanıram ki, tarixin nadir yetişdirdiyi qurucu şəxsiyyət olan ümummillilə lider H.Əliyevin dövlət idarəçiliyində onu səciyyələndirən dərin zəka, uzaqgörənlik, şəxsi liderlik keyfiyyətləri, zəngin həyat təcrübəsi və ömür yolu Azərbaycanın ümidi və gələcəyinin təminatçıları sayılan gənclər, Azərbaycanın dövlət vəzifələrində çalışan məsul dövlət xadimləri, siyasət adamları və türk dünyasının gələcək liderləri üçün əvəzsiz mənbə olaraq qalacaqdır.

⁶ "Heydər Əliyev və Şərq", I kitab (Bakı, 2003), s. 80 və 150.

⁷ "Heydər Əliyev və Şərq", II kitab (Bakı, 2003), s. 34.

⁸ Yenə orada, s. 38 və 139.

⁹ Heydər Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir, I kitab (Bakı, 1997), s. 377.

Ethnic Conflicts in the GUAM States: Roots and Origins

Vugar SEIDOV*

When the leaders of the three Slavic republics signed the dissolving decree in Belovezhskaya Puscha, political observers predicted the outbreak of new conflicts in the newly independent countries. Surprisingly, with the exception of Russia herself, where the two Chechen wars indeed had begun after the end of the Soviet Union, nowhere in the 14 former Soviet republics has the world witnessed the emergence of a new major conflict. All the conflicts that have been registered in the CIS countries took their roots when the Soviet Union was still on the map. It was the time when Mikhail Gorbachov was the Soviet leader and when his team could have and should have stopped the conflicts in the very beginning (in their embryos), yet it failed to do so. Therefore, in this article I would argue that the present four protracted conflicts clearly represent the Soviet legacy and the GUAM countries are unfortunate to inherit them from the failed nationalities policy of the Soviet leader, Mikhail Gorbachov.

A number of scholars argue that closer to the end of the Soviet Union Mikhail Gorbachov did not have sufficient power to address the growing issues in the nationalities policy and his control over the situation in the huge empire had weakened. I would rather disagree with this point. There are enough reasons to believe that the Soviet leadership had enough power to stop the spread of ethnic conflicts. With the huge army, KGB, the obedient party network, the state monopoly of media resources and a very tight control of state borders it was relatively easy that time not to let the first street demonstrations develop into full-scale wars. When it came to independence movements in the Soviet republics and

when the existence of the union state was at stake, the Soviet leadership could always find enough power to crash them, as it was the case in Tbilisi, Baku and Vilnius.

Could the Soviet leader do the same in Nagorno-Karabakh, Abkhazia, South Ossetia, Transnistria, Ferghana, Crimea, Osh, i.e. in the hot zones that did not directly threaten the existence of the Soviet Union, but rather represented the conflicts between different Soviet republics or nations? Surely, he could. Was this reluctance the result of his underestimation of the potentially destructive role of those conflicts to the USSR itself? By crashing independence movements in the Soviet republics, the Politburo members wanted to send a warning message to the pro-independence-oriented forces in the other parts of the Soviet Union. However, they were not equally determined to stop ethnic conflicts in the very beginning in order to send the same message to the potential hot spots in many other regions of the huge empire. If they acted firmly from the first days of street demonstrations in Khankendi and Yerevan and openly conveyed a clear message to the Armenian elite that Moscow was not going to tolerate any demands of re-drawing internal borders, perhaps there would have been no conflicts in Abkhazia, South Ossetia and Transnistria either, nor would have the hostilities between ethnic Ingushs and Ossetians, Uzbeks and Meskhetian Turks, Uzbeks and Kyrgyzs, etc., taken place.

Five years after the outbreak of the Nagorno Karabakh conflict, the late President Heydar Aliyev relatively quickly put an end to the so-called "Talish-Mugan Republic". He did it in the very beginning (in its shell!) and

* PhD, Budapest, Hungary. First published in the Materials of the International Conference, entitled "Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States" (Baku: CBS, 2008), pp. 57-63.

very elegantly – with no single drop of blood spilled whatsoever. This happened when the young country was undergoing probably the worst period of its history, with no real army, with advancing Armenians in the west, when Heydar Aliyev's personal power was perhaps on the lowest ever level and when he was formally not even a president (he was the chairman of the State Council that time). However, he did it as opposed to Gorbachov who had everything in his disposal. Following this success, the Sadval-led dangerous tendencies in the north had declined. There are serious reasons to doubt that the Sadval would have refrained from intensifying its secessionist efforts in the north, had Heydar Aliyev not intervened in time and allowed the processes in the south to develop. It is very possible that the latent separatist forces in Abkhazia, South Ossetia and Transnistria would have remained within their own shell as well, if Gorbachov had acted the way Heydar Aliyev dealt with the Talish-Mugan Republic – from the very first days.

For 16 years the OSCE Minsk Group, which Russia is a member of, is trying to do what the Soviet leader could have and should have done very easily and less costly with fewer human and material losses (and maybe even with no loss whatsoever). Gorbachov became the hostage of his own mistake, which he made in the very beginning, even before the conflict openly broke out, when he informally promised behind the scenes to the Armenian delegates that he would support their plight. A few months later, after he realized that Azerbaijanis were not going to watch nicely how the remaining portion of their historical territory was going to be cut again (and again in favor of Armenians), he stepped back, withdrew his support, essentially betrayed Armenians. But at the same time he did little to make Armenians give up their dream of enlarging their territory at the expense of another republic. Gorbachov simply softened his initial position and decided to appease both sides, in other words, he started to act just like

the OSCE MG acts today – not to offend either side. That was his biggest mistake, considering that he was not a mediator but a Soviet leader, the president! Had he acted firmly in Nagorno Karabakh, South Ossetia, Abkhazia, Transnistria, etc., not necessarily with blood, but rather through convincing the secessionist forces and local leaders that they had no chance, had he viewed these conflicts as the ones that threatened the existence of the very union state and had he approached to them in the manner he dealt with independence movements in the Soviet republics, today South Caucasus, and generally all four GUAM countries would have looked differently. By withdrawing his initial support for the Armenians and at the same time refraining from the very beginning to act firmly, by leaving Armenians with the hope that under different circumstances they still might achieve what they wanted, the Soviet leadership essentially allowed the cancer to develop, spread and hit the entire region, if not the whole country.

The Soviet leadership was more concerned about the integrity of the union state as a whole than about the ethnic conflicts inside the country. As long as the external borders of the Soviet Union were not altered, conflicts between the constituent republics and those inside the republics were not taken with due caution. And that was a fatal mistake. The Soviet leaders thought they could always make the republican elites come to certain agreement. They failed to realize that those internal conflicts – inter-republican and intra-republican – could quickly develop and eventually make a qualitative change by turning into the independence movements, which would have been too difficult and perhaps too late to stop.

Azerbaijan is the best example. The independence movement launched initially by the Popular Front of Azerbaijan did not come out of nowhere – it was a public response, natural reaction to the failure of the central government in Moscow to address the Nagorno Karabakh problem in accordance with the So-

viet constitution. This movement was the reflection of a general disappointment of Azerbaijani public about the strange behavior of Moscow. Ordinary Azerbaijanis believed that if a nation was part of the USSR, then dealing with problems like Nagorno-Karabakh and sorting out such misunderstanding as well as protection of the republican borders was the responsibility of the state leaders in Kremlin, to whom the nation had delegated this mission. Therefore, Azerbaijanis believed that in this respect the republic did not have to do anything on its own. However, the Politburo failed to prove the expectations. Azerbaijanis were simply watching how the integral part of the republic was gradually moving away, Gorbachov did not do enough to stop this as long as the breakaway region remained inside the USSR and the external Soviet borders stayed intact.

Despite these initial disappointments, Azerbaijanis did not take to the streets immediately; they waited patiently for many months. Only after the entire 210-thousand-strong Azerbaijani minority of Armenia had arrived in Azerbaijan after having been expelled from their homes within the course of one week, did the Azerbaijani people burst into spontaneous protest actions to express their deep discontent about Moscow's failure to protect not only the republican borders but the safety of ethnic Azerbaijanis in other republics as well.

And this is when the ordinary Azerbaijanis started for the first time to speak openly about the possibility of setting the scores with Armenians on their own without relying too much on Moscow. This is when the Popular Front, which had indeed become a very grass-root movement and truly popular in the Azerbaijani society that time, began first to speak about the possibility of following the path of their Baltic colleagues and maybe even gaining independence. However, not too many people in Azerbaijan thought that independence was the best solution for Azerbaijan. They rather believed that the reorganized

union would have been a better option. Many people still believed that Moscow, if wanted, could have stopped Armenian claims and protected Azerbaijan, even though by that time the separatist processes had developed too far and a lot of time was wasted. Besides, even though the communist leader Abdulrahman Vezirov did share personal responsibility for Nagorno Karabakh's gradual moving away from Baku's orbit and he indeed was undoubtedly the wrong choice for Azerbaijan in those critical years, there was a naive misperception in the Azeri society that the sole reason for the situation in the republic was Vezirov's failure to properly convey the message to his superiors in the Kremlin. People thought that as soon as he was replaced with the "right" leader, the latter would find the "right" language with Moscow and convince it to act the way it was expected to act. Thus, the hope for Moscow was still in place.

It was not until the bloody night of January 20th, 1990, that the dramatical shift had happened overnight in the minds of ordinary Azerbaijanis who realized that there was no way Azerbaijan could any longer stay within the USSR. It was a tremendous shock in the Azerbaijani society that strongly shook the conscious of almost every Azeri. It was the night when the Azerbaijanis realized that in the absence of any sign of understanding on the part of Moscow the only way for the survival of the nation and protection of what had been left with its territory was independence. Not only was Gorbachov's police operation in Baku criminal by nature, it was also a failure, considering the opposite result that it had produced. By crashing the pro-independent Popular Front in the not-so-distinctly-pro-independent and mainly hesitating republic (compared with Baltic republics), Moscow's actions had a counter-productive effect: the society within the course of one night became irreversibly pro-independent.

Moreover, shortly after the escape of Vezirov from Baku, the communist republican elite for the first time in Soviet history adopted

the resolution where the possibility of leaving the USSR was openly mentioned – long before the similar documents adopted by Baltic republics. The resolution of the Supreme Soviet of Azerbaijan under the chairmanship of the late Elmira Gafarova, which was adopted a few days after the introduction of the Soviet troops in Baku, mentioned the possibility of reconsidering the union treaty with the central government. Similarly, although the decision of the Supreme Soviet of the Autonomous Republic of Nakhchivan to quit the USSR was not constitutional and it was rather an emotional act than legitimate, however this document and the aforementioned resolution of the Supreme Soviet of Azerbaijan were still adopted, they had been registered and went to history. These were the first documents in the entire Soviet history issued by the legislative bodies that openly said about the separation from the USSR. One can imagine the scale of pro-independence sentiments in the Azerbaijani society in the immediate aftermath of the January 20th massacre.

This is one of the examples of how the indecisive actions of Moscow with regard to ethnic conflicts could divert the inter-republican and intra-republican disputes to a different direction, let and make them develop into independence movements.

Armenia was just another example. Confusing messages sent by Gorbachov to the Armenian elite – first promising to grant them Nagorno Karabakh and then stepping back – were the contradictory signals that confused the Armenians and gave an impetus to the rise of the Ter-Petrosian-led independence-oriented Armenian Pan-National Movement, which started to shake the foundation of the union state.

The independence movements in Georgia, Moldova, Ukraine, not to mention the traditionally pro-independent Baltic states, did not emerge out of nowhere either. Obviously, they were too the consequence of the failed policy of the central government in Moscow, including the nationalities policy.

Nowadays we hear from many people that the protracted conflicts in the GUAM countries were created and inspired by Moscow to divide and rule. I would disagree with this judgment. If Moscow knew that they would eventually develop into strong pro-independence movements, it would have not even allowed them to begin in the first place. Moscow did not create these conflicts, it just did not pay enough attention, neglected them, underestimated their potentially destructive role for the union state itself, and with its own passive and careless approach it let them develop and spread.

It is a completely different story how Russia used them later, i.e. closer to the Belovezhskaya Puscha decree, when it became clear that the USSR was doomed to collapse and there was no way to save it. The tactics indeed had changed – after having realized that the former Soviet republics were going soon to become foreign, Russia indeed began to inspire the conflicts and exploit them in her own interest to address her own international, economic and security considerations.

At the same time, Russia has drawn very important lessons for herself. It understood that inter-ethnic conflicts in a multinational country, like Russia herself, can indeed undermine the stability of the country, and they must be dealt seriously. Putin is known as a president who saved the country and prevented Russia's disintegration. Some observers argue that outgoing Russian president provoked the 2nd Chechen war and reclaimed the territory. He crushed the Chechen movement decisively! The warning message was sent to other potentially secessionist regions who, after the Chechen war, thought twice before speaking about independence. The same could be said about the enlargement of Russian provinces. Under the pretext of helping them economy-wise, the Kremlin attaches national autonomies to purely Russian provinces, although there are ethnically relative (if not ethnically similar) national autonomies next to them. Moscow did not attach the

Komi-Permyackiy autonomy to the Republic of Komi, it was attached to the ethnically-Russian Perm oblast. Ust-Orda Buryat and the Agi Buryat autonomies were not united with the Republic of Buryatiya, they were attached to purely Russian Irkutsk and Chita. Moscow eliminated Koryakiya by attaching it to Kamchatka. Instead of creating one joint Nenec republic out of the three Nenec autonomies, the Kremlin simply attached them to three different Russian provinces. Russia tried to get rid of Adyghea by attaching it to Krasnodar and eliminate Khanti-Mansi by attaching it to Tyumen. And this is despite today there are no real threats coming from those autonomies. Still Moscow cuts the number of autonomies and removes any prospect for anything troubling in the future.

And this brings us to the issue of autonomies which are considered to be one of the causes of secessionist conflicts, in a sense that they are the first step towards the demand for separation. Maybe there would have not been conflicts in South Caucasus if no autonomies had been granted to different minorities there? Maybe there would have been more conflicts if more autonomies had been created in the GUAM countries? Even though Adjars are just the same ethnic Georgians, still until recently the relations between Batumi and Tbilisi were not very easy. Why? Was that because the region was given autonomy in the first place and then started abusing this privilege? I believe, this could be one of the reasons. Maybe the relations between Svantia and Mingrelia, on the one hand, and Tbilisi, on the other hand, would have been tense too, had they been granted autonomy some 60-70 years ago? We can't rule this out.

Today Armenians in Samtskhe-Javakheti demand autonomy. If they were granted autonomy simultaneously with Abkhazians, Ossetians, Armenians in Nagorno Karabakh and others, would have they remained satisfied and calm in the last years of the Soviet Union? There are reasons to believe that by having already an autonomy they would have wanted

something more. There are little doubts that if their status in Samtskhe-Javakheti was the same as the status of Nagorno-Karabakh, the two identical Armenian autonomies in Georgia and Azerbaijan would have launched a simultaneous drive to join Armenia. Few observers would doubt that Azerbaijanis in Armenia would have taken parallel and adequate steps in response to the actions of Nagorno Karabakh, if they were given the similar autonomy as well. It is also possible that this autonomy would have served as a means of containment and would have made Armenians think twice before demanding re-subordination of Nagorno Karabakh to Armenia. However, one thing is sure that Moscow's unwise policy of giving privileges to one group of people while neglecting the other groups and creating this kind of imbalance proved to be another cause of inter-ethnic conflicts in our countries.

Weakening and disintegration of empires, federations and other political entities can create favorable environment for secessionism of autonomies and integral parts of otherwise indivisible national territories and member-republics. Often minorities tend to extend disintegration processes in multinational federations and apply these tendencies to themselves. By pushing forward the limits of territorial fragmentation, minorities try to benefit from decentralization and acquire the right for separation. For example, decline and eventual end of the Ottoman Empire inspired the secessionism of Anatolian Armenians and Greeks – the territory considered by Turks as their indivisible motherland and not as the colonial part of the Empire. Similarly, Kosovo, the integral part of Serbia, was encouraged by the general Yugoslav disintegration. The same could be said about the secessionist sentiments in Vojevodina, the Albanian part of Macedonia, the Ruthenian part of Slovakia and the Moravian part of the Czech Republic, which, after the end of the former federations, demanded either autonomy or the upgrade of the existing autonomy. And of course, this is true about the protracted conflicts in the

GUAM countries. On the other hand, accelerated integration of the parts of the former empires into new and prosperous entities, like the EU, can discourage secessionist tendencies there. Take ethnic Russians in Baltic states: before the EU accession, very few Russians there would like to reunite with Russia, valuing future membership in the EU. The same could be argued about the Moravians and Ruthenians - very few would like to secede from the Czech Republic and Slovakia, knowing that accession to the EU was on the agenda. Would have Kosovo begun its independence movement, had Serbia been offered the EU membership long ago? Probably, Kosovo would have not liked to miss this opportunity or at least the Kosovo society would have been divided on this matter. After all, they have lived within Serbia for many decades during Yugoslavia, and their life within the same Serbia but under the EU would have definitely been not worse than before. The same could be said about Transnistria or even Abkhazia. Would these two prefer to enter the EU along with their parent states or rather secede and remain unrecognized and underdeveloped for many decades? This is truly a rhetorical question.

To summarize the main arguments of the article, indecisive and appeasing position of authorities in the very beginning of conflicts can lead to the development of processes out of control soon after their outbreak. Therefore, behavior of the political elite at the initial stage, i.e. at the very root of the conflict is very important. Secondly, political autonomies granted to national minorities are often viewed differently: benefactors consider autonomies as a kind gesture to the minorities, while beneficiaries often tend to perceive them as the first step towards eventual secession. In this respect, internal self-determination in the form of the highest level of autonomy, which the GUAM countries offer to the breakaway regions, must be fixed as the final status. Right for self-determination is not right for secession. Generally, the attempt of the inter-

national community to equalize the principles of territorial integrity and self-determination and its failure to name the priority of either one of the principles sends the wrong message to other potential breakaway regions. Consequences of this failure can eventually be detrimental for the stability in many other parts of the world.

How Does a Conflict Become “Frozen?”

Christopher J. BORGEN*

This essay will consider various factors that make certain secessionist conflicts relatively difficult to resolve.¹ Secessionist conflicts tend to be more violent and more difficult to resolve than other internal conflicts, such as civil wars.² However, not every minority claim transforms into a secessionist claim; not every secessionist claim leads to a secessionist military conflict; and not every secessionist conflict becomes a “frozen”, or intractable, conflict, persisting in a netherworld of neither war nor peace for a dozen years or more.³

Such conflicts, by their very nature, defy solutions that may work in more fluid situations. Here, the positions have hardened. While the separatists may have territorial control, they lack legitimacy in the eyes of the world. They are political pariahs unable to consolidate their position. However, the pre-existing states have, as of yet, have not re-established control over the contested territory. Neither side has adequate leverage to drive a bargain at the negotiating table.

In order to consider how to resolve such conflicts, it is important to first consider what transformed them from average conflicts into *frozen* conflicts. Using the Transnistrian con-

flict in Moldova as an example, I hope to set out some of the main causes of this intractability, with a particular emphasis on the role of international law. First, I will consider how misunderstandings concerning the law of self-determination can embolden the rhetoric of secessionists, although they are without legal merit. Second, I will briefly assess the role of the rhetoric of nationalism, for its use both as a political tool for organizing political support within the secessionist community and as a source of legal argumentation. Next, I will consider the economic incentives for prolonging a conflict. Fourth, I will describe the role of external actors and how either too much or too little involvement by outside parties can lead to intractability. Finally, I will argue that differing conceptions of the substance of international law and of the relationship of international law to foreign relations can make the process of mediating conflicts relatively difficult. I will conclude with some brief thoughts as to the use of law in addressing the frozen conflicts.

But, before entering into this more specific discussion, it would be useful to consider in general the factors that make secessionist

* Associate Professor of Law, St. John's University School of Law, New York. This article benefited from the comments and suggestions of Mark Meyer. First published in the Materials of the International Conference, entitled “Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States” (Baku: CBS, 2008), pp. 120-133.

¹ This essay in part draws from a report of which I am the principal author, “Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova”. See, Special Committee on European Affairs, “Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova”, 61 Rec. of the Ass'n of the Bar of the City of New York (2006), <http://www.abcny.org/Publications/record/vol_61_2.pdf> [hereinafter “the Moldova Report”]. In late May 2005 the Association of the Bar of the City of New York, through its Special Committee on European Affairs, sent a legal assessment team to the Republic of Moldova, including Transnistria. The mission was led by committee chair Mark A. Meyer, a member of Herzfeld & Rubin, P.C., and consisted of: Barrington D. Parker, Jr., United States Circuit Court Judge for the Second Circuit; Robert Abrams, partner at Stroock & Stroock & Lavan LLP and former Attorney General of the State of New York; Elizabeth Defeis, Professor of Law and former Dean of Seton Hall University Law School; and me. In preparing the report we met with and interviewed over forty policymakers and diplomats from Moldova (including the Transnistrian separatist leadership), Romania, Russia, Ukraine, and the United States. We also met with representatives from various civil society groups and other interested parties.

² Erin Jenne, “National Self-Determination: A Deadly Mobilizing Device”, in Hurst Hannum & Eileen F. Babbitt (eds.) 2006, *Negotiating Self-Determination* 7, at p. 7 (stating “wars over national self-determination are both bloodier and more protracted than other internal wars.”).

³ Dov Lynch of the European Union Institute argues that the term “frozen conflict” is somewhat misleading because the situation in Moldova (and in the other conflicts typically described as frozen conflicts) has actually been quite dynamic. Dov Lynch, *Engaging Eurasia's Separatist's States: Unresolved Conflict and de facto States* 42 (2004). I use the term here in recognition that these are relatively longstanding secessionist conflicts that have resisted resolution longer than most such conflicts.

conflicts difficult to resolve. Professor Eileen Babbitt of the Fletcher School of Law and Diplomacy lists six factors of particular importance, one or more of which may exist in a particular conflict:

1. *Group identity*—based on shared kinship, history, language, religion or cultural practices—is the driving force of the conflict...;
2. *Leaders* who are unwilling or unable to choose negotiation...;
3. The protracted nature of the conflict leads to *systemic distortions* within the structure of the country and the psychology of the people...;
4. Extremists exist on one or both sides, who are unwilling to accept a deal of any kind with the other...;
5. There is no concept of a “*loyal opposition*”, that is, a political group that opposes that government’s policies but nevertheless remains within the political system and does not attempt to take power by violence...;
6. There are external parties, such as *kin states or diasporas*, who support factions within the conflict (financially, politically, militarily) and thereby keep the divisions active and strong.⁴

Issues of group identity, the role of political leadership, the views of the populace, and the activities of “third-party” states will be of particular importance in relation to the role of international law.⁵ As I will explain below, international law can be misused by political elites to form unreasonable expectations in the general populace. It can also be a tool to dispel those unreasonable claims and establish a framework for productive discussion.

In addition to the factors listed by Babbitt,

Dov Lynch of the European Union Institute for Strategic Studies would add (among other factors):

1. The desire for absolute sovereignty by the secessionists;
2. Fear and perceived insecurity by the secessionists; and
3. The subsistence syndrome of *de facto* states, in which such groups are in economically difficult situations but use subsistence strategies for survival.⁶

Once again, international law plays a role here, from assessing whether a right to absolute sovereignty actually exists to understanding the legal context within which so-called *de facto* states operate.

Just as “every unhappy family is unhappy in its own way”, each of the frozen conflicts has its own history and causes of strife. Nonetheless, certain patterns are discernable. This essay will attempt to show certain commonalities among frozen conflicts and their relationship to international law.

I will turn first to the central legal question: whether there is a right to secession under the law of self-determination.

I. Misunderstanding Self-Determination

The inter-related concepts of sovereignty, self-determination, and the territorial integrity of states form a Gordian knot at the core of public international law. At the heart of the claim of the secessionists in Transnistria, Nagorno-Karabakh, and elsewhere, is an argument about the meaning of the concept of “self-determination”. For the Transnistrians, it turns on their attempt to found the Transnistrian Moldovan Republic (TMR).

The right to self-determination is “the right of cohesive national groups (‘peoples’)

⁴ Eileen F. Babbitt, “Self-Determination as a Component of Conflict Intractability: Implications for Negotiation”, in Hurst Hannum & Eileen F. Babbitt (eds.) 115, at pp. 116-117.

⁵ I use the term “third-party state” to refer to any other state (besides the state in which the secession is occurring) that in some way becomes involved in the conflict.

⁶ List adapted from Lynch, at 42-69. Regarding the term *de facto* states: “Especially where civil wars last for a long time or parts of a state become factually independent without being recognized as a State, the status of *de facto* regime has gained acceptance”. Jochen A. Frowein, “Recognition”, in 4 Encyclopedia of Public International Law 33, 40 (R. Bernhardt, ed. 2000). Examples of *de facto* states from various points in recent history include Taiwan, Eritrea, the Republic of Somaliland, and the Turkish Republic of Northern Cyprus. See also, Lynch, at 19-21. As for the former Soviet space, Abkhazia (in Georgia), Southern Ossetia (also in Georgia), and Nagorno-Karabakh (in Azerbaijan) are generally considered *de facto* regimes.

to choose for themselves a form of political organization and their relation to other groups.⁷ Self-determination is mentioned in the U.N. Charter,⁸ and in article 1 of both the Civil and Political Rights Covenant and the Economic, Social and Cultural Rights Covenant.⁹ Indeed, the International Court of Justice has confirmed “the validity of the principle of self-determination” under international law.¹⁰ However, jurists even as recently as the mid-1990’s have found that “international law as it currently stands does not spell out all the implications of the right to self-determination”.¹¹

From the birth of the United Nations, diplomats and jurists emphasized that a right of self-determination was not a “right of secession”.¹² Allowing secession would have clashed with a cornerstone of the UN, the territorial integrity of states.¹³ Actually, international law is silent as to secession, which is viewed as a matter of domestic law and politics, not international law.¹⁴

Nonetheless, the right to self-determination is mutated in the rhetoric of secessionist leaders into a supposed right to secede. According to one report: “[o]n 12 October 2004, at a conference dedicated to the 80th anniversary of the [Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic], Igor Smirnov announced

that [the TMR] would hold a referendum “to prove the legitimacy” of its independence. The results of the referendum would become law and force the international community to acknowledge the [TMR] people’s will: “We must hold a national referendum, with international observers to make sure that there can be no doubt about the legitimacy of our state. The results of the referendum will be a law for us, a law that the international community, above all the United States, the European Union and the OSCE, will have to respect”. Smirnov had previously argued in August 2004 that holding separate referendums in Moldova and [the TMR] to settle the [TMR]-Moldovan conflict was a possibility. Such action would be in accordance with the Cyprus settlement model of conflict resolution, and would afford the people of [the TMR] ‘the right to self-determination’”.¹⁵

Thus, the publics within secessionist enclaves are persuaded into believing that not only do they have a right to secede, but that anything that prevents them from seceding is unfairly denying them a basic right. The rhetoric that equates self-determination with secession thus makes anything short of secession non-negotiable. When secession is conflated with self-determination, the “groups seeking self-determination believe that they

⁷ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law* 553 (6th ed. 2003).

⁸ Article 1, paragraph 2 of the UN Charter states:
Article 1

The Purposes of the United Nations are: ...

2. To develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples, and to take other appropriate measures to strengthen universal peace; UN Charter, art. 1, para. 2. See also UN Charter, art. 55.

⁹ Both Covenants have the following language in each of their first articles:
Article 1

1. All peoples have the right of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development.
International Covenant on Civil and Political Rights, Dec. 16, 1966, UN Doc. A/6316; International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights, Dec. 16, 1966, UN Doc. A/6316.

¹⁰ *Western Sahara, Advisory Opinion*, 1975 ICJ Reports 12, pp. 31-3 (Oct. 16). See also *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia, Advisory Opinion*, 1971 I.C.J. 16, 31 (June 21) and *Case Concerning East Timor* (Port. V. Austl.), 1995 ICJ. 90, 102 (June 30); Brownlie, at p. 554, n. 121.

¹¹ Conference on Yugoslavia Arbitration Commission Opinion No. 2, 31 International Law Materials 1497 (1992) [hereinafter, the “Badinter Commission”].

¹² UNCIO, vol VI, 296, as quoted in Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal* 40 (1995); see also Cassese, at p. 42 (stating that self-determination does not mean a right to secede).

¹³ See UN Charter, art. 2 (4).

¹⁴ Partick Daillier & Allain Pellet, Nguyen Quoc Dinh’s *Droit International Public*, sec. 346, 500 (1994), (“la sécession n’est pas prise en compte en elle-même par le droit international”).

¹⁵ Graeme P. Herd, “Moldova & the Dniestr Region: Contested Past, Frozen Present, Speculative Futures?” 1, *Conflict Studies Research Centre, Central & Eastern Europe Series* 05/07 (February 2005) at p. 9, available at <<https://da.mod.uk/CSRC/documents/CEE/05%2807%29-GP H.pdf>>.

are entitled to independence and that they have adopted a legally and morally righteous cause, one that should be supported by the international community".¹⁶

In this way, a misunderstanding of the law of self-determination can contribute to the intractable nature of certain conflicts. It is a mode of rhetoric that we who worked on the Moldova Report of the New York City Bar witnessed in our discussions with Igor Smirnov, Grigoriy Marakutsa, Andrei Litskai, and other members of the Transnistrian leadership.

II. The Rhetoric of Nationalism in Law and Politics

It is difficult to speak of self-determination without also considering the role of nationalism. From Wilson's Fourteen Points onward, there has been a certain conflation of the idea of a "people" with that of a "nation". Perhaps the single most contested issue concerning self-determination is meant by the self-determination of *peoples*. As the Canadian Supreme Court put it in the Secession of Quebec opinion, the meaning of "peoples" is "somewhat uncertain."¹⁷ At various points in international legal history, the term "people" has been used to signify citizens of a nation-state, the inhabitants in a specific territory being decolonized by a foreign power, or an ethnographic nation.¹⁸

Equating the term "people" with "nation" has been criticized by some for being too restrictive, as it is difficult to show that a group is the near totality of an ethnic nation. Others have argued that defining people based on

ethnicity opens too many possible arguments for rights of self-determination to the detriment of international stability.¹⁹ According to Cassese, the "UN has remained silent in response to claims" by ethnic groups such as the Kurds or the Basques seeking self-determination.²⁰

In any case, it would be quite difficult to argue that there is a distinct Transnistrian ethnicity. Before the 1992 conflict, Transnistria had an ethnic mix that was about 40 percent Moldovan/Romanian, 28 percent Ukrainian, and 25 percent Russian.²¹ The conflict was not so much ethnic as internecine: Orthodox Christians killed Orthodox Christians and ethnic Moldovans, Ukrainians, and Russians fought on both sides.²² Moreover, there are many familial ties across the Nistru River. It would be a "gross oversimplification" to call the conflict one between ethnic Moldovans (or Romanians) and Russophones.²³

Nonetheless, the Transnistrian leadership has sought to use rhetoric that has aspects of ethnic nationalism. In particular, they focus on the series of language laws passed by the parliament of the Moldavian Soviet Socialist Republic between August and December 1989 that made the Moldovan language the official state language and that also began a transition from Cyrillic to Latin script.²⁴ Moreover, they note, on April 27, 1990, the Supreme Soviet of Moldova adopted a new tricolor flag and a national anthem that was the same as that of Romania.²⁵ Such arguments are used to bolster their claim that the Moldovans are somehow a different people

¹⁶ Babbitt, at p. 117.

¹⁷ *Reference re: Secession of Quebec*, 2 S.C.R. 217 at para. 123 (1998) [hereinafter "Secession of Quebec"].

¹⁸ For example, the commission of jurists who arbitrated the status of the Aaland Islands in 1920-21 used an ethnographic definition of "people". The Aaland Islands Commission found that for the purposes of self-determination one cannot treat a small fraction of people as one would a nation as a whole. Thus, the Swedes on the Aaland Islands, who were only a small fraction of the totality of the Swedish "people" did not have a strong claim for secession in comparison to, for example, Finland, which, when it broke away from Russian rule, contained the near totality of the Finnish people. See, "The Aaland Islands Question: Report Submitted to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs", League of Nations Doc. B7/21/68/106 (1921).

¹⁹ See Cassese, at p. 73.

²⁰ *Ibid.*, at p.103.

²¹ Stuart J. Kaufman, "Spiraling to Ethnic War", 21 *Int'l Security* 108, 119 (Fall 1996).

²² Pal Kolstø & Andrei Edemsky with Natalya Kalashnikova, "The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism", 45 *Eur-Asia Stud.* 975 (1993).

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*, at p. 981.

²⁵ *Case of Ilascu (Ilascu v. Moldova)*, 311 ECtHR, at para. 29 (2004).

from the “Transnistrians”, who (according to the TMR leadership) were against these changes. Dov Lynch argues that “[t]he conflict was, therefore, ethnically driven to the degree that the language issue and the prospect of reunification with Romania aroused fears in the [Transnistrian] population, including its Moldovan component.”²⁶ Such rhetoric obscured the similarities of Moldovans living on both banks of the Nistru and made the conflict more difficult to resolve.

Setting aside the ethnic rhetoric, TMR “Foreign Minister” Valery Litskai has used the language of civic nationalism not to build common bonds, but to separate. He has argued that Transnistria is a social and cultural region distinct from the rest of Moldova.²⁷ As the TMR leadership had no credible claim that people living in Transnistria were a different ethnographic nation from those living in the rest of Moldova, they focused on socializing Transnistrians into having a group identity separate from the rest of Moldovans. Since identity can be socially constructed, they tried to manufacture difference. Consider, for example, what schoolchildren learn from Transnistrian textbooks, concerning the 1992 Battle of Bender: “[t]he traitorous, barbaric, and unprovoked invasion of Bender had a single goal: to frighten and bring to their knees the inhabitants of the Dnestr republic... However the people’s bravery, steadfastness, and love of liberty saved the Dnestr republic. The defense of Bender against the overwhelming forces of the enemy closed a heroic page in the history of our young republic. The best sons and daughters of the people sacrificed their lives for peace and liberty in our land”.²⁸

Inasmuch as schoolchildren have been educated with such textbooks for the past fif-

teen years, it would not be surprising if there was a sense of “otherness” by some in Transnistria in comparison to the rest of Moldova. But this alone does not equate to a claim that they must be able to secede. It does, however, make it more difficult to foster reunification. It can play a part in manufacturing intractability; in turning a regular conflict into a “frozen” conflict.

This “narcissism of minor differences” (in the words of Freud) can thus deny points of mutual interest and be used by separatist leaders as a rallying cry. It can also trap the separatist leadership as they “are then beholden to this constructed reality if they want to stay in power”.²⁹ This makes attempts at conflict resolution more difficult as they may have radicalized certain segments of the population that are unwilling to consider a negotiated settlement.

Although the Transnistrian leadership used the rhetoric of nationalism to make specious legal arguments and to garner political support in Transnistria, it is unlikely that these issues were the long-term motivators of Smirnov and his colleagues. More likely, the economic incentives of separatism are a key factor among the Transnistrian elites for refusing reintegration with Moldova.

III. Economic Incentives

Many groups may use the rhetoric of nationalism but relatively few attempt armed secessions. Fewer still are able to hold territory for fifteen years or more. “Those few secessionist movements that are able to scale-up to being organizations with a serious political or military capability are likely to occur in rich regions and contain an element of a resource grab”.³⁰

Transnistria is the industrial heart of Mol-

²⁶ Lynch, at p. 33.

²⁷ Notes from meeting of May 19, 2005 with Valeriy Litskai [hereinafter Litskai meeting notes].

²⁸ This is Charles King’s translation of a passage from N.V.Babliunga and V.G.Bomeshko, *Pagini din Historia Plaiului Natal* (Pages from the History of the Fatherland) 98 (Tiraspol: Transnistrian Institute of Continuing Education, 1997), see Charles King, “The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States”, 53 *World Politics* 524, at p. 544 (2001).

²⁹ Monica Duffy Toft, *The Geography of Ethnic Violence* 9 (2003).

³⁰ Paul Collier and Anke Hoefler, *The Political Economy of Secession*, in Hurst Hannum & Eileen F. Babbitt (eds.) 37, at p. 52.

dova. By seizing it, the secessionists have grasped hold of a critical part of the Moldovan economy for themselves. They have undertaken the sale of this property. Between 2002 and 2005 alone the TMR sold at least 37 major assets for at least \$51.5 million.³¹ The sales have continued since then. This has not only provided hard currency for the secessionist movement, it has been lucrative for those associated with the secessionist leadership (if not the leadership itself). Many of these deals were “sweetheart” deals for those close to Igor Smirnov and his entourage. For example, the industrial bakeries and bread-making assets were purchased by Sheriff Corporation, the TMR’s largest company.³² It has been and may still be controlled by Smirnov’s son.³³

Although such sales are crucial for the Transnistrian economy, they are illegal as a matter of international law. We argued in the Moldova Report that, inasmuch as the TMR is a *de facto* regime (and also analogizing from the law of belligerent occupation) the TMR does not have the right to sell-off Moldovan state assets or any private property absent the consent of the rightful owner.³⁴ Any such sales face possible challenge and repudiation should Transnistria become reintegrated into Moldova.³⁵ Any private party taking part in this program as a purchaser consequently does so at its own risk.

Beyond the privatization program which the TMR at least attempts to cloak in legality (albeit unsuccessfully), there are also the economic gains of the clearly illicit practice of

smuggling. According to Igor Tokovyi, Deputy Chief of Ukraine’s Southern Border Control Department, approximately 95% of Transnistrian contraband found in Ukraine originates from the Sheriff Company’s storage facilities.³⁶ The British newsmagazine *The Economist* has called Transnistria “a big, ugly smuggling racket with a piece of land attached”.³⁷

Thus, through the illegal sale of Moldovan state assets and of private property and through ability to use Transnistria as a base for smuggling operations, the TMR’s leadership was able to undertake a “resource grab” that helped make the secessionist movement feasible and also enriched their entourage. The Smirnov regime may be best described as a group of “conflict entrepreneurs”—elites who profit from an ongoing conflict.³⁸ One aspect of making the conference less intractable, then, could be to decrease the economic incentive of the leadership.

The Role of External Actors

External actors can play a role in making conflicts last longer by either too involved or, conversely, by not being involved enough.³⁹

A. Too Much Involvement

International law treats secessionist conflicts as matters of domestic law and politics. Nonetheless, in the Transnistrian case, Russia can be thought of as a “mediator-cum-supporter-cum-combatant”⁴⁰. In particular, the Russian 14th Army played a decisive role in the 1992 military battles between Chisinau and Tiraspol

³¹ “Transnistria Extensively Sells Out Major Industrial Enterprises”, Infotag (Tiraspol, June 7, 2005).

³² Ibid. Sheriff also owns “supermarkets, gasoline filling stations, and many other businesses as well as the region’s biggest stadium”.

³³ Herd, at p. 5. Current control of Sheriff is somewhat unclear.

³⁴ We concluded that “an occupying power or its analog: (a) may confiscate state property, other than real property, if it is usable for military purposes or in the administration of the territory; (b) may only administer non-military state real property without destroying or otherwise converting the economic value of the property; and (c) may not confiscate private property unless it is war materiel,” Moldova Report, at p. 9.

³⁵ See, Jochen A. Frowein, “De Facto Regime”, in 1 Encyclopedia of Public International Law 966, at p. 967 (R. Bernhardt (ed.) 1992) (stating “Acts of an unsuccessful de facto regime... will become invalid with the disappearance of the regime”).

³⁶ “Ukraine Concerned Over Sheriff’s Merchandise Smuggling”, Infotag (Tiraspol, July 5, 2005).

³⁷ The Economist, Jan. 29, 2005.

³⁸ Concerning the concept of “conflict entrepreneurs,” see, generally, Rosa Ehrenreich Brooks, “The New Imperialism: Violence, Norms, and the ‘Rule of Law’”, 101 Mich. L. Rev. 2275 (2003).

³⁹ Concerning under-involvement, see, e.g., Babbitt, at p. 125 (noting a commitment problem in the Minsk Group regarding the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict).

⁴⁰ Lynch, at p. 21.

by intervening in the fighting on behalf of the separatists. To this extent, there might not be a separate Transnistria were it not for Russian intervention. Moreover, despite treaty promises to demobilize and repeated Moldovan requests that Russia remove its troops from Transnistria, the troops remain. Consequently, the Russian troops prop up the viability of the TMR and make reintegration more difficult.

Besides the garrisoning of troops, Russia has also used economic pressure and economic assistance to shape the political outcome of the Moldovan conflict. Economic pressure is generally not barred by international law. However, these activities are legally problematic when they are used to assist secessionists or otherwise hamper a state from solving an internal crisis.⁴¹ Russia's use of tariff barriers and bans against Moldovan goods (with little to no trade-related justification), is of concern, especially when viewed in conjunction with the simultaneous economic assistance to the TMR, which is even more questionable. Such activities may frustrate Moldova's sovereign privileges and/or breach one of Russia's pre-existing commitments to Moldova.

There is also ample circumstantial evidence of the ties between TMR and Russian leadership. The TMR's ruling elite is largely Russian and have been granted Russian nationality. Certain members came to the TMR from senior positions in the Russian government, particularly the Russian parliament (the "Duma") and the Russian Army.

While it is doubtful that any single activity described above would be a significant breach of international law (although the use of the troops may rise to that level), these acts when seen as a whole, combined with previous Russian statements supporting the TMR and criticizing Moldovan efforts at reintegration, form a compelling picture of inappropriate intervention by Russia into the domestic

affairs of Moldova.

The result of these various activities is that it is all but impossible for Moldova to directly resolve the Transnistrian conflict without Russian acceptance. Russia is an indispensable party to the resolution of the conflict.

B. Too Little Involvement

While Russia may be too involved in Moldova's internal conflict, too *little* involvement by the international community can also prolong a conflict. States embroiled in separatist conflicts are at times in strategically weak or at least difficult positions. In the cases of Transnistria, Nagorno-Karabakh and Abkhazia, the separatists have had effective control of the disputed territories since the early or mid-1990's. With the passage of time it becomes increasingly difficult for the central governments to merely oust the secessionists from the territory they control. This emboldens the separatists.

External parties need to counter-act the harm done by the misuses of international legal rhetoric by the separatists with efforts to clarify and enforce existing norms. As Eileen Babbitt wrote: "[t]he benefits of... normative interventions [such as UN General Assembly Resolution 1514 and the work of the Badinter Commission] are potentially very great. At best, they can create the standard against which self-determination claims, and states' responses to them, are evaluated by the international community".⁴²

Thus, consistent third-party assistance in mediation and in the enforcement of norms of international law can assist the pre-existing states and also decrease the confidence of separatists. It may discourage minority groups from transforming their claims into a secessionist agenda and it may reassure states in responding to the request of minorities without descending a "slippery slope" to dismem-

⁴¹ Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625, 25 UN GAOR Supp. 18 122; 65 American Journal of International Law 243 (1971) (Oct 24, 1970) (stating "No State or group of States has the right to intervene, directly or indirectly, for any reason whatever, in the internal or external affairs of any other State"); see also UN Charter, art 2(4).

⁴² Babbitt, at pp. 118-119.

bering their country.⁴³

As mentioned above, international law is silent as to secession, which is viewed as a matter of domestic law and politics, not international law. However, a secessionist dispute may implicate international law under specific circumstances, such as

- if a separatist group is improperly assisted by the intervention of another state (which would implicate the obligations of the UN Charter);
- when a new entity seeks recognition as a sovereign state (in which case there are rules for recognition or non-recognition);
- the establishment of an armed insurgency (in which case there are the laws of armed conflict); or,
- if there is a threat to international peace and security (which would thus likely become an issue for the UN Security Council).

There are also ongoing obligations under international law regarding the monitoring and enforcement of human rights norms.

Consequently, depending on the circumstances, the strategically difficult positions of the pre-existing states can be aided with a forthright defense of international legal norms. Enforcing the international rule of law may make the political leadership or the public of these secessionist enclaves reconsider the viability of their secession and the desirability of undertaking real negotiations.

IV. The Lack of a Common Framework for Negotiations

The resolution of the Transnistrian conflict has been put into a framework of ongoing mediation with the involvement of multiple stakeholders. The “5+2” talks include Chisinau, Tiraspol, Russia, Ukraine, and the OSCE as the main five stakeholders and the U.S. and the EU as the official observers. Although the mediation process is one of diplomatic nego-

tiation, not legalistic dispute resolution, it is nonetheless instructive to consider how the different conceptions of the role of international law may affect the process.

States with significantly different historical experiences and domestic legal traditions also tend to have divergent conceptions of the substantive content of—and different approaches to—the use of international law.⁴⁴ In the Transnistrian negotiations, which include input from the United States, the European Union, and Russia, the result is that key actors lack a common framework as to the relevant legal principles. By way of example, I will sketch on broad strokes some of the major characteristics of the EU’s approaches to the relationship of international law to conflict resolution and some of those of Russia.

One can say that the history of Europe since World War II is largely a story of increasing reliance on, and comfort with, regional and other international institutions. The rise of European economic power and the securing of the European peace can be crafted as the story of the evolution from the European Coal and Steel Community to the European Union. Regardless as to whether such a narrative would tell the whole story (it does not), it nonetheless is a narrative that engenders a respect for, and certain deference to, international institutions.

That has not been the case in the Soviet and Russian experience. For one thing, as Duma member Alexei Arbatov has explained, the Russian empire, unlike Western empires, was not so much about economics as about security. The lessons that Russia has internalized in the last century (and earlier) have less to do with institution-building and more to do with the importance of protecting its heartland. The end of the USSR stripped Russia of layers of buffer states. This was compounded by the European Union and NATO expanding their organizations into Eastern Europe. In the ashes of the USSR, and amidst the chaos of economic reforms, the sense of security of the

⁴³ Ibid. at p. 119.

⁴⁴ I explore this idea at greater length in Christopher J. Borgen, “Whose Public, Whose Order?: Imperium, Region, and Normative Friction”, 32 *Yale Journal of International Law* 331 (2007).

average Russian plummeted. The response of the Russian leadership was to attempt to regain influence and status and define itself as the protector of its weaker neighbors against Western and Islamic encroachment.⁴⁵ This had little to do, in the Russian view, with building multilateral institutions and more to do with managing bilateral relationships in their "Near Abroad".

In terms of conflict resolution, the EU emphasizes the role of multilateral process. Russia, while officially maintaining the importance of the 5+2 talks and other similar mediation programs for other conflicts, also undertakes effective bilateral diplomacy directly with Moldova (or other states in its Near Abroad). Thus, Russia seems to be less concerned with the multilateralism in and of itself as with the ends that it is able to effect by leveraging its (possibly conflicting) roles as both mediator and actor. Similarly, during the OSCE sponsored mediation over Nagorno-Karabakh in the mid-1990's, Russia simultaneously held its own bilateral talks with each of the parties. The result is that multilateral mediation processes may be hobbled by the Russian bilateral strategy.

Besides different diplomatic approaches, the EU and Russia seem to focus on different substantive issues regarding the frozen conflicts. One of the EU's techniques for addressing issues of regional stability is the enunciation of general principles through the Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union,⁴⁶ the Declaration on Yugoslavia,⁴⁷ and the quasi-legalistic process of the Badinter Commission. For example, the Declaration on the Recognition of New States required states seeking recognition to respect and support conceptions of rights set out in the Helsinki Final Act and various treat-

ties, guarantee minority rights, and commit to a democratic form of government.⁴⁸ Central to all of these texts, and to EU diplomacy, is the importance of territorial integrity and the resolution of internal conflicts through the respect of minority rights within existing states.

Russia is also concerned with the protection of ethnic minorities, but it has taken a different approach. At issue is the protection of the interests of the twenty million ethnic Russians who, after the dissolution of the USSR, suddenly found themselves to be living in new states throughout the region, usually as an ethnic minority.⁴⁹ Rather than focusing on territorial integrity of these new states and the protection of minority rights within them, Russian "[o]fficials argued that Russians could not maintain their identity outside a Russian state; hence the re-creation of a larger unit to incorporate these territories was vital for the survival of the Russian people".⁵⁰ This often meant setting aside the standard international legal rule that emphasized domestic solutions that would respect both minority rights and territorial integrity and instead becoming an advocate for a robust re-interpretation of the rights of ethnic minorities relating to the pre-existing state. Russian rhetoric concerning the applicable legal doctrines did not focus on territorial integrity and non-intervention (as in the case of the EU), but rather the right to defend co-nationals and vague pronouncements on the self-determination of peoples (and, in particular Russian ethnic minorities). Besides the Transnistrian case, at the time of this writing (Spring 2008), Russian policy regarding Abkhazia is another example of the Russian emphasis on what it perceives to be the rights of Russian minorities, regardless of the sovereign rights of an existing state. (Whether Russian concerns over its co-ethnics in the Near Abroad is the ac-

⁴⁵ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism* 11 (2004).

⁴⁶ European Political Cooperation Press Release 129/91, Declaration on the "Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union", 31 *International Law Materials* 1485, 1486 (1992) [hereinafter Recognition Declaration].

⁴⁷ European Political Cooperation Press Release 129/91, Declaration on Yugoslavia, 31 *International Law Materials* 1485 (1992).

⁴⁸ Recognition Declaration, at pp. 1486, 1487.

⁴⁹ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* 89 (1997).

⁵⁰ Bugajski, at p. 8.

tual cause of such policies or simply an excuse to undertake an interventionist foreign policy is another question.) Thus, Russia exercises a policy as if the states in its Near Abroad had, in the words of Stephen Blank, “only a diminished sovereignty”.⁵¹

V. Thawing a Frozen Conflict

Events over the last fifteen years have shown that there are no “quick fixes” for the frozen conflicts. Political scientists have explained many of the causes—obvious and obscure—for such intractable disputes. But, despite the causes ranging from unrealistic expectations, radicalization due to nationalist rhetoric, leaders who are swayed by their own financial gain, the intervention of third-party states, the under-involvement of the broader international community, and other causes, it is important to realize the important role that international law already does play and the greater function that it can play. Consider the following five examples.

First, a clear enunciation of legal principles concerning self-determination and secession can be used to undercut the misuse of the principle of self-determination by secessionist leaders.⁵² Cloaking their demands as a matter of right is particularly insidious and, once it affects the perceptions of the populations of secessionist enclaves such as Transnistria, Nagorno-Karabakh, and Abkhazia, it makes negotiation relatively difficult, even if the secessionist leaders ultimately choose to negotiate.

Second, reference to international law in the mediation process may be used to clarify what types of claims are actually supported by international norms (territorial integrity and non-intervention, for example) and those which are not (secession, military intervention in other states, etc.). While mediation is not a legalistic process, keeping in mind the actual norms of the international community can highlight when one party is making claims that would be considered without merit or beyond what

would normally be allowed.

Third, international law can be used to assess the activities of third-party states. What types of claims or demands by third-parties are consistent with international norms? Which are not? It is important to hold third-party actors accountable by international legal norms as they may actually hold the key to resolving a conflict.

Fourth, states that have internal secessionist conflicts can use international law as a context within which to undertake public diplomacy initiatives. Such initiatives are meant to “tell their story” and explain the conflict to other stakeholders, to international organizations, and, importantly, to their own citizens and to those in the secessionist enclave. By framing their explanation in the norms of the international community, such a state can show that what is occurring is not simply a political dispute between two groups who want power, but rather a conflict between those who are acting consistently with the norms of the international community and those (secessionists, third-party states, etc.) who are not.

Finally, in certain cases, one can turn to a court or tribunal—domestic or international—to obtain legal redress for harms, such as the illegal sale of assets, or for the authoritative enunciation of rights.

In sum, the rule of law can provide a framework which can anchor negotiations to a set of generally accepted principles, can provide an antidote for the most virulent rhetoric, and can provide a means of redress for illegal activities. Up until now, power politics alone have not resolved these conflicts. One diplomat asked me, “Does it really make sense to start with international law as a basis for conflict resolution?” To which I would reply: “After fifteen years of *realpolitik* and without a resolution, is it not time to at least try applying the norms of international law?”

⁵¹ Stephen Blank, “American Grand Strategy and the Transcaspien Region”, 163 *World Affairs* 65, 66 (2000).

⁵² See, e.g., Babbitt, at p. 129.

The Various Control Tests in the Law of State Responsibility and the Responsibility of Outside Powers for Acts of Secessionist Entities

Stefan TALMON*

I. Introduction

Over the last couple of years, several secessionist entities have been created and maintained with the assistance of outside powers; some more short-lived than others. These entities include, inter alia, Nagorno-Karabakh, South Osetia and Abkhazia and Transnistria which are, of course, of special interest to the GUAM States. The parent States from whose territory these secessionist entities have been carved out by military means – Azerbaijan, Georgia, and Moldova – or, depending on the circumstances, any other injured State or private individual may consider holding the outside power directly or indirectly supporting these secessionist entities – Armenia and Russia – responsible for certain conduct in violation of international law perpetrated by the authorities of these entities.

In order to establish the international responsibility of an outside power for the internationally wrongful conduct of a secessionist entity, it must be shown that the acts of the secessionist entity are *attributable* to the outside power under the rules of international law of State responsibility. The relevant rules on attribution of conduct of a secessionist entity to an outside power for the purpose of deter-

mining its international responsibility are laid down in Articles 4 to 8 and 11 of the International Law Commission's Articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts ('ILC Articles on State Responsibility'),¹ which are widely considered as being reflective of customary international law.²

The authorities of the secessionist entities will usually not qualify as "persons or entities" having the status of *de jure* organs of the outside power under its internal law.³ They will not normally belong to the formal State apparatus of the outside power and will not act as such. Even the provision of substantial financial or logistic support, including the payment of salaries, pensions and other benefits to some of its officials, does not automatically make the secessionist entity or its officials *de jure* organs of the outside power as the officials will ordinarily receive their orders from, and will exercise elements of the public authority of, the secessionist entity and not that of the outside power.⁴ In addition, the authorities of the secessionist entity will not, as a rule, be empowered by the law of the outside power to exercise elements of that power's governmental authority.⁵

It will also be difficult to prove that State

* Dr., St. Anne's College, University of Oxford, UK. First published in the Materials of the International Conference, entitled "Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States" (Baku: CBS, 2008), pp. 147-167.

¹ For the text of the ILC Articles on State Responsibility, see Annex to General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001. For the requirement of attribution, see Art. 2(a) of the Articles. Cf. also *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (hereinafter "*Bosnian Genocide*"), ICJ, Judgment of 26 February 2007, ICJ Rep. 2007, para. 379. All ICJ cases are available at <<http://www.icj-cj.org/>>.

² Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 385, 398, 401, 407; *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)* (hereinafter "*Armed Activities*"), ICJ, Judgment of 19 December 2005, ICJ Rep. 2005, para. 160.

³ See Art. 4(2) ILC Articles on State Responsibility: "An organ includes any person or entity which has that status in accordance with the internal law of the State".

⁴ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 388.

⁵ See Art. 5 ILC Articles on State Responsibility.

organs of the outside power directly took part in activities of the secessionist entity or that the political leaders of the outside power had a hand in preparing, planning or in any way carrying out a certain activity of the secessionist entity.⁶ Even officials, military units or other *de jure* organs of the outside power transferred, or sent as “volunteers” on temporary assignment, to the secessionist entity and operating in or from its territory need not necessarily incur the international responsibility of the outside power if it can be shown that they have been placed at the disposal of the secessionist entity.⁷ As the International Court of Justice pointed out in the *Bosnian Genocide* case, “the act of an organ placed by a State at the disposal of *another public authority* [which need not necessarily be another recognized State] shall not be considered an act of that State if the organ was acting on behalf of the public authority at whose disposal it had been placed”.⁸ It would have to be shown that the personnel seconded to the secessionist entity received orders from the outside power which circumvented or overrode the authority of the secessionist entity.⁹ Conversely, it will be equally difficult to establish that officials or other organs of the secessionist entity have been placed at the disposal of the outside power making them subject to the latter’s exclusive direction and control.

Although the outside power may condone or even politically approve of the allegedly

international wrongful conduct of the secessionist entity, in practice it will be rather unusual for the outside power openly and clearly to “acknowledge and adopt the conduct in question as its own”.¹⁰ On the contrary, the outside power will point to the secessionist entity’s *de facto* independence or its status as an independent State which is responsible for its own acts and omissions.¹¹ Congratulatory or approving statements following the wrongful conduct will not be enough to engage the responsibility of the outside power.¹²

When called upon to determine the international responsibility of an outside power for the internationally wrongful conduct of a secessionist entity international courts and tribunals usually examine whether the authorities of the secessionist entity were “controlled” by the outside power when performing the internationally wrongful conduct.¹³ The question of whether or not an act of a secessionist entity can be attributed to an outside power thus becomes a question of how one defines “control”. The test of control of authorities and military forces of secessionist entities has become perhaps the most cited example of “the fragmentation of international law”.¹⁴ The International Court of Justice (ICJ), the Appeals Chamber of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), and the European Court of Human Rights have all developed and applied their own tests in order to establish whether a secessionist entity has

⁶ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 386.

⁷ See Art. 6 of the ILC Articles on State Responsibility.

⁸ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 389 (emphasis added). In the *Bosnian Genocide* case, the “public authority” in question was first, the Republic of the Serb People of Bosnia and Herzegovina and later the *Republika Srpska*, both of which had not been recognized internationally as a State; they enjoyed however some *de facto* independence (*ibid.*, para. 233).

⁹ Cf. *Prosecutor v. Tadić*, Case No. IT-94-1-T, International Legal Materials 36 (1997), p. 908 at p. 931, para. 601. All ICTY cases area available at <<http://www.un.org/icty/>>.

¹⁰ See Art. 11 of the ILC Articles on State Responsibility. See also *Military und Paramilitary Activities in und against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)* (hereinafter “*Nicaragua*”), ICJ Pleadings, Vol. IV (Memorial of Nicaragua (Merits)), paras. 270-274. The ICJ did not deal with this question.

¹¹ See e.g. *Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections)* (1995), ECtHR, Ser. A, Vol. 310, p. 1, para. 47. In this case Turkey submitted that the TRNC was an independent State established in the north of Cyprus with which it had close and friendly relations.

¹² Cf. *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*, ICJ Rep. 1980, p. 3, para. 59. But see also, *ibid.*, paras. 74-75.

¹³ Cf. *Nicaragua*, n. 10 above, para. 277.

¹⁴ See Speech by H.E. Judge Rosalyn Higgins, President of the International Court of Justice, at the Meeting of Legal Advisers of the Ministries of Foreign Affairs, 29 October 2007, p. 4. See also the Report of the Study Group of the International Law Commission finalized by Martti Koskenniemi on “Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law”, UN Doc. A/CN.4/L.682, 13 April 2006, pp. 31-32, paras. 49-52.

been “controlled” by an outside power. There is a lot of confusion about the various tests which are usually referred to as the “effective control” test, the “overall control” test and the “effective overall control” test. This paper will set out the various control tests, their requirements and areas of application and will ask which test or tests should be applied to attribute the internationally wrongful conduct of a secessionist entity to an outside power.

II. The Two Control Tests Developed by the International Court of Justice

The literature and decisions of other international courts, with very few exceptions,¹⁵ refer only to one test in connection with the ICJ – the so-called “effective control” test.¹⁶ The ICJ, however, has in fact applied two different “tests [...] of control”¹⁷ in the two leading cases on the subject: the Nicaragua case¹⁸ and the recently decided *Bosnian Genocide* case,¹⁹ with the latter shedding some more light on the ruling in the former. While the first case concerned the responsibility of the United States of America for acts of the *contras*, an armed opposition group operating in and against Nicaragua, the second case dealt with the responsibility of Serbia and Montenegro for the activities of the *Republika Srpska*, a secessionist entity that had been cre-

ated in 1992 with the assistance of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY)²⁰ in the territory of Bosnia and Herzegovina and that “enjoyed some *de facto* independence”.²¹

According to the ICJ, control results from dependence or, looking at it from the other side, dependence creates the *potential* for control.²² Dependence and control are thus two sides of the same coin.²³ For the Court, the question of responsibility is a question of “degree”, namely the secessionist entity’s “degree of dependency” on the outside power, which, in turn, is indicative of the outside power’s “degree of potential control” over the secessionist entity, and the “degree of control” the outside power actually exercises over the secessionist entity.²⁴ The ICJ distinguishes two degrees of control and dependency – strict control based on complete dependence and effective control in cases of partial dependence – which, in turn, give rise to two control tests which may be referred to as the “strict control” test²⁵ and the “effective control” test.

1. The “Strict Control” Test

If called upon to decide the responsibility of an outside power for internationally wrongful conduct of a secessionist entity, the ICJ will first determine whether or not the secession-

¹⁵ That the ICJ formulated two tests was recognized by the Prosecution and Judge McDonald in her dissent in the *Tadić* case; see *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, paras. 22, 34 (sep. and diss. op. McDonald); *Prosecutor v. Tadić*, Case No. IT-94-1-A, International Law Materials 38 (1999), p. 1518, paras. 106, 111 (“both an “agency” test and an “effective control” test”). The Prosecution had termed what is here called the “strict control” test the “agency” test. For the literature, see M.Milanovic, “State Responsibility for Genocide”, *European Journal of International Law* 17 (2006), pp. 553-604 at p. 576.

¹⁶ For some examples from the most recent literature, see A.Abass, “Proving State Responsibility for Genocide: The ICJ in *Bosnia v. Serbia* and the International Commission of Inquiry for Darfur”, *Fordham International Law Journal* 31 (2008), pp. 871-910 at pp. 890-896; D.Groome, “Adjudicating Genocide: Is the International Court of Justice Capable of Judging State Criminal Responsibility?”, *ibid.*, pp. 911-989 at pp. 923, 947-948; S.A.Barbour/Z.A.Salzman, “The Tangled Web: The Right of Self-Defense Against Non-State Actors in the Armed Activities Case”, *New York University Journal of International Law and Politics* 40 (2008), pp. 53-106 at pp. 70-79; A.Cassese, “The Nicaragua and Tadić Tests Revisited in Light of the ICJ Judgment on Genocide in Bosnia”, *European Journal of International Law* 18 (2007), pp. 649-668 at p. 653; D.B.Tyner, “Internationalization of War Crimes Prosecutions: Correcting the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia’s Folly in ‘Tadić’”, *Florida Journal of International Law* 18 (2006), pp. 843-885 at p. 850.

¹⁷ See *Armed Activities*, above, para. 160 (“the requisite tests are met for sufficiency of control” [emphasis added]).

¹⁸ *Military und Paramilitary Activities in und against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, *Merits, Judgment* (hereinafter “*Nicaragua*”), ICJ Rep. 1986, p. 14.

¹⁹ See above n. 1.

²⁰ The FRY became “Serbia and Montenegro” with effect from 4 February 2003, and the ‘Republic of Serbia’ with effect from 3 June 2006.

²¹ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 233.

²² Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 277.

²³ *Ibid.*, para. 109.

²⁴ See *ibid.*, paras. 109, 111-113, 115; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 391, 393.

²⁵ The “strict control” test is sometimes also referred to as the “dependence and control” test or the “agency” test.

ist entity is “under such strict control” by the outside power,²⁶ that is, whether the relationship of the secessionist entity to the outside power is “so much one of dependence on the one side and control on the other”, that it will be right to equate the authorities of the secessionist entity, for legal purposes, with a *de facto* organ of the outside power that acts on its behalf.²⁷ This raises the question of when the authorities of a secessionist entity are “under such strict control” of the outside power that they may be equated with authorities of the outside power. In the *Nicaragua* case, the ICJ has identified three requirements of strict control:

(1) the secessionist entity must be completely dependent on the outside power,

(2) this complete dependence must extend to all fields of activity of the secessionist entity, and

(3) the outside power must actually have made use of the potential for control inherent in that complete dependence, i.e. it must have actually exercised a particularly high degree of control.

For the secessionist entity to be equated with a *de facto* organ of the outside power according to the “strict control” test all three requirements must be fulfilled.

First, the secessionist entity must be “completely [totally or wholly] dependent” on the outside power in order to create the potential for strict control inherent in complete dependence.²⁸ Complete dependence means that the secessionist entity is “lacking any real autonomy” and is “merely an instrument” or “agent” of the outside power through which the latter is acting.²⁹ The use of the same currency or the fact that the leadership and

large parts of the population of the secessionist entity hold, or may claim, the nationality or citizenship of the outside power, in and of themselves, are not sufficient to make the secessionist entity an “agent” of the outside power. The same is true for the payment of salaries, pensions and other benefits to the leaders of the secessionist entity. In general, close political, military, economic, ethnic or cultural relations between the outside power and the secessionist entity and the provision of logistical support in the form of weapons, training and financial assistance do not, without further evidence, establish a relationship of complete dependence. This is so, even if the secessionist entity and the outside power share largely complementary military or political objectives, or pursue the same end of ultimately incorporating the secessionist entity into the outside power. Common objectives may make the secessionist entity an ally, albeit a highly dependent ally, of the outside power, but not necessarily its organ.³⁰ In no case does the maintenance of some unspecified “ties” or a “general level of coordination” between the outside power and the secessionist entity, or the notion of “organic unity” between the two suffice.³¹

In *Nicaragua*, the ICJ identified two factors from which “complete dependence” may be inferred. The fact that the outside power conceived, created and organized the secessionist entity, or the armed opposition group that established the secessionist entity, seems to establish a strong presumption that the secessionist entity – as its creature – is completely dependent on the outside power and is nothing more than its instrument or agent.³² However, it is not sufficient that the outside power

²⁶ Counsel for Nicaragua had spoken of ‘total or predominant control’; see *Nicaragua*, ICJ Pleadings, Vol. V, p. 162 (Ian Brownlie).

²⁷ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 391, 397; *Nicaragua*, n. 18 above, para. 109. See also *Armed Activities*, n. 2 above, para. 160.

²⁸ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, paras. 109-110; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 392, 393.

²⁹ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 114; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 394 and para. 392.

³⁰ Cf. *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, paras. 601-606.

³¹ Cf. *Armed Activities*, CR 2005/3 (translation), 12 April 2005, p. 27, para. 10 (Olivier Corten); *Bosnian Genocide*, CR 2006/8 (translation), 3 March 2006, p. 23, para. 57 (Alain Pellet); *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 604.

³² Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, paras. 93, 94, 108. In *Armed Activities*, n. 2 above, para. 160, the Court also examined the question of whether the Congo Liberation Movement (MLC) had been “created” by Uganda, a question ultimately denied.

merely took advantage of the existence of a secessionist movement and incorporated this fact into its policies vis-à-vis the parent State.³³ The complete dependence on the outside power is also demonstrated if the multifarious forms of assistance (financial assistance, logistic support, supply of intelligence) provided by the outside power are crucial to the pursuit of secessionist entity's activities. The secessionist entity is completely dependent upon the outside power if it cannot conduct its activities without the multi-faceted support of the outside power and if the cessation of aid results, or would result, in the end of these activities.³⁴ In the *Nicaragua* case, the ICJ distinguished between the initial years of United States assistance to the *contras* and the later years. In the initial years it found that the *contras* were completely dependent on the United States, but not in the later years as *contra* activity continued despite the cessation of United States military aid.³⁵ Where the secessionist entity has some qualified, but real, margin of independence as evidenced, for example, by differences with the outside power over strategic options, a state of complete dependence cannot be assumed.³⁶ In addition to the two factors identified by the ICJ, the complete integration of the territory of the secessionist entity into the administrative, military, educational, transportation and communication systems of the outside power leading to a *de facto* annexation of the secessionist entity will signify a state of complete dependence.

Secondly, this complete dependence must extend to "all fields" of activity of the secessionist entity.³⁷ For this, it must be shown that

"all or the great majority of [...] activities" of the secessionist entity received this multi-faceted support by the outside power.³⁸ Only in fields where assistance is provided by the outside power can there be complete dependence and thus potential for strict control, for example, by way of cessation of aid.³⁹ That the secessionist entity cannot "conduct its *crucial or most significant* [...] activities" only without the assistance of the outside power does not suffice to establish its total dependence on the outside power.⁴⁰

Thirdly, the outside power must actually have "made use of the potential for control inherent in that [complete] dependence".⁴¹ Dependence alone, even complete dependence, is not sufficient to hold the outside power responsible for the internationally wrongful conduct of the secessionist entity. A relationship of dependency establishes nothing more than the *potential* for control.⁴² The outside power must have made use of that potential and actually exercised a particularly high degree of control over the secessionist entity. Coordination of activities and cooperation is not the same as control.⁴³ The outside power must have wholly devised the strategy and tactics of the secessionist entity.⁴⁴ For this to be established, it is not sufficient that the outside power provides advisers who participate in the planning of a number of military or paramilitary operations and the discussion of strategy or tactics, supplies the secessionist entity with intelligence and logistic support for its activities,⁴⁵ or provides funds coinciding with the launch of a new offensive or a certain activity.⁴⁶ However, it is not necessary

³³ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 108.

³⁴ Cf. *ibid.*, paras. 109-110, 111.

³⁵ *Ibid.*, paras. 110, 111.

³⁶ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 394.

³⁷ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 109; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 391.

³⁸ Cf. *ibid.*, para. 111.

³⁹ Cf. *ibid.*, para. 109; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 391.

⁴⁰ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 394 (emphasis added); *Nicaragua*, n. 18 above, para. 111.

⁴¹ *Nicaragua*, n. 18 above, para. 110; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 393. See also *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 588.

⁴² Cf. *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, paras. 602, 605.

⁴³ Cf. *ibid.*, para. 598.

⁴⁴ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, paras. 102-106, 108 and 110.

⁴⁵ Cf. *ibid.*, paras. 104, 106.

⁴⁶ Cf. *ibid.*, para. 103.

that the outside power actually exercises strict control over the particular activity in the course of which the internationally wrongful conduct occurs; what is important is that such control is exercised in general. This distinguishes the “strict control” test from the “effective control” test.⁴⁷ In case of the former, it is the general relationship of complete dependence on the one side and strict control on the other which allows the Court to equate the authorities of the secessionist entity, for legal purposes, with a *de facto* organ of the outside power. The attribution of conduct of any State organ (either *de jure* or *de facto*) is governed by rules of customary international law which are reflected in Articles 4 and 7 of the ILC Articles on State Responsibility.⁴⁸ All acts committed by the authorities of the secessionist entity in their capacity as *de facto* organs of the outside power, even those *ultra vires*, are thus attributable to the outside power.⁴⁹ The likelihood of attributing conduct of a secessionist entity to an outside power is thus much higher if the strict control test is satisfied. However, as the Court pointed out in the *Bosnian Genocide* case, “to equate persons or entities with State organs when they do not have that status under internal law must be exceptional”.⁵⁰ The required proof of “complete dependence” of the secessionist entity on the one side and the ensuing “particularly high degree of control” of the outside power on the other will, in most cases, be

very difficult, if not impossible, to advance.⁵¹ It is for this reason that discussion normally focuses on the second test developed by the ICJ – the “effective control” test.

2. The “Effective Control” Test

The “effective control” test is, in effect, a subsidiary test.⁵² The ICJ only resorts to it once it has found that the requirements of the “strict control” test for the determination of an agency relationship cannot be proved.⁵³ The ICJ thus does not use the “effective control” test to determine whether a person or group of persons qualifies as a *de facto* organ of a State.⁵⁴ The Court applies the “effective control” test in cases where there is evidence of “partial dependency” of the secessionist entity on the outside power. Such partial dependency may be inferred, *inter alia*, from the provision of financial assistance, logistic and military support, supply of intelligence and the selection and payment of the leadership of the secessionist entity by the outside power.⁵⁵ Partial dependence also creates *potential* for control, albeit for a more limited degree of control than in situations of complete dependence. However, unlike complete dependence partial dependence does not allow the Court to treat the authorities of the secessionist entity as a *de facto* organ of the outside power whose *conduct as a whole* can be considered acts of the outside power. Instead, responsibility for *specific conduct* has

⁴⁷ On the “effective control test”, see below sec. II.2.

⁴⁸ Art. 4(1) provides: “The conduct of any State organ shall be considered an act of that State under international law, whether the organ exercises legislative, executive, judicial or any other functions [...]”. Art. 7 reads: “The conduct of an organ of a State [...] shall be considered an act of that State under international law if the organ [...] acts in that capacity, even if it exceeds its authority or contravenes instructions”. For the view that *de facto* organs fall under Art. 4 of the ILC Articles, see A. de Hoogh, “Articles 4 and 8 of the 2001 ILC Articles on State Responsibility, the *Tadić* Case and Attribution of Acts of Bosnian Serb Authorities to the Federal Republic of Yugoslavia”, *British Yearbook of International Law* 75 (2001), pp. 255-292 at pp. 268, 269, 289-290.

⁴⁹ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 116 and para. 277 (“any acts they have committed are imputable to that State”); *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 397 (“all their actions performed in that capacity would be attributable to the State”). See also *Bosnian Genocide*, CR 2006/8 (translation), 3 March 2006, p. 22, para. 55 (Alain Pellet); CR 2006/9 (translation), 6 March 2006, p. 50, para. 13 (Luigi Condorelli). See further *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 586 (“imputing the acts [...] as a whole”), and *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 121.

⁵⁰ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 393.

⁵¹ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 111 (“adequate direct proof [...] has not been, and indeed probably could not be, advanced in every respect”). See also *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 585 (the ICJ “set a particularly high threshold test for determining the requisite degree of control”).

⁵² For a similar view, see Milanovic, above n. 15, at p. 577.

⁵³ Cf. *Armed Activities*, n. 2 above, para. 160. See also *Bosnian Genocide*, CR 2006/9 (translation), 6 March 2006, p. 49, para. 11; CR 2006/10 (translation), 6 March 2006, p. 21, para. 43 (Luigi Condorelli); CR 2006/10 (translation), 6 March 2006, p. 29, para. 4 (Alain Pellet). See further *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 22 (sep. and diss. op. McDonald).

⁵⁴ For the contrary view, see e.g. Cassese, n. 16 above, at p. 650.

⁵⁵ See *Nicaragua*, n. 18 above, para. 112; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 241, 388, 394.

to be established on a case by case basis. Responsibility cannot be incurred simply owing to the conduct of the authorities of the secessionist entity but must be incurred owing to the conduct of the outside power's own *de jure* organs.⁵⁶ The relevant conduct to consider is the exercise of "effective control" by the *de jure* organs of the outside power over the authorities of the secessionist entity. Furthermore, the object of control is no longer the secessionist entity but the activities or operations giving rise to the internationally wrongful act. Here the applicable rule, which is one of customary law of international responsibility, is laid down in Article 8 of the ILC Articles on State Responsibility as follows: "[t]he conduct of a person or group of persons shall be considered an act of a State under international law if the person or group of persons is in fact acting on the instructions of, or under the *direction or control* of, that State in carrying out the conduct".⁵⁷

In the relationship between the outside power and the secessionist entity the focus shifts from the question of dependence to the question of control.⁵⁸ For the internationally wrongful conduct of the secessionist entity to be attributed to the outside power it must be shown that organs of the outside power exercise "effective control" of the particular operation or activity in the course of which the conduct has been committed.⁵⁹ Control must not be confused with "support".⁶⁰ It requires that the outside power is involved in the planning of the operation, the choosing of targets, the giving of specific directives and instructions, and the provision of operational support.⁶¹ It does not suffice in itself that the outside power

exercises "general control" over the secessionist entity, even in cases of a "high degree of dependency" of the secessionist entity on the outside power.⁶² Similarly, unspecified claims of "involvement" or "direct participation" in certain actions of the secessionist entity will not be enough to establish effective control over a particular activity or operation.⁶³ In the case of composite acts, which are committed through a series of actions or omissions, effective control must be exercised in relation to each action or omission constituting the wrongful act.⁶⁴

While the burden of proof for the "effective control" test is lower than that for the 'strict control' test, in practice it is still extremely difficult to establish the exercise of effective control by the outside power over individual operations or activities of the secessionist entity. It is not least for this reason, that the ICTY Appeals Chamber and the European Court of Human Rights did not follow the jurisprudence of the ICJ and instead developed different control tests, requiring "a lower degree of control",⁶⁵ which allowed them to attribute the acts of secessionist entities to outside powers under the customary law of State responsibility.

III. The "Overall Control" Test of the ICTY Appeals Chamber

Under Article 2 of its Statute, the ICTY has jurisdiction to prosecute persons committing or ordering to be committed "grave breaches" of the Geneva Conventions of 12 August 1949.⁶⁶ For that power to be exercised, the armed conflict in which those grave breaches have been committed must be of an "internation-

⁵⁶ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 397.

⁵⁷ Art. 8 ILC Articles on State Responsibility (emphasis added). Art 8 is sometimes – mistakenly – referred to as laying down the "very strict standards" for "the theory of *de facto* agents"; see *Armed Activities*, CR 2005/11 (translation), 22 April 2005, p. 14, para. 9 (Olivier Corten). Corten was responding to Ian Brownlie who had used the term "de facto organs" (*ibid.*, CR 2005/7, 18 April 2005, p. 20, para. 39).

⁵⁸ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 400. See also *Nicaragua*, n. 18 above, para. 113.

⁵⁹ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 115; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 399.

⁶⁰ See *Bosnian Genocide*, CR 2006/16, 13 March 2006, p. 39, para. 116 (Ian Brownlie).

⁶¹ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, para. 112.

⁶² *Ibid.*, para. 115; *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 400.

⁶³ Cf. *Armed Activities*, CR 2005/3 (translation), 12 April 2005, p. 27, para. 10 (Olivier Corten).

⁶⁴ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 401.

⁶⁵ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 124.

⁶⁶ Art. 2 of the Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, S/RES/827 (1993) of 25 May 1993, Annex.

al” character.⁶⁷ In the *Tadić* case, the ICTY was called upon to decide whether the accused could be found guilty of grave breaches of the Geneva Conventions during the armed conflict in Bosnia and Herzegovina after 19 May 1992, the date of the formal withdrawal of the Yugoslav People’s Army from the territory of Bosnia and Herzegovina. This depended, *inter alia*, on whether the acts of the armed forces of the *Republika Srpska*, a Bosnian Serb secessionist entity within the territory of Bosnia and Herzegovina fighting the recognized government of that State, could be attributed to an outside power, that is the Federal Republic of Yugoslavia, thus making a *prima facie* internal armed conflict an international one. While the Trial Chamber, supposedly applying the “effective control” test enunciated by the ICJ in the *Nicaragua* case,⁶⁸ found that the conduct of the armed forces of the *Republika Srpska* could not be attributed to the Federal Republic of Yugoslavia and that, for that reason, the armed conflict in Bosnia and Herzegovina was not of an international character, the Appeals Chamber reached the opposite conclusion. Both chambers based their ruling on the “general international rules on State responsibility which set out the legal criteria for attributing to a State acts performed by individuals not having the formal status of State officials”.⁶⁹ Although concerned with questions of individual criminal responsibility the ICTY chambers thus

framed the question as one of State responsibility, in particular whether the Federal Republic of Yugoslavia was responsible for the acts of the armed forces of the *Republika Srpska*.⁷⁰

The Appeals Chamber held that the conduct of the Bosnian Serb armed forces could be attributed to the Federal Republic of Yugoslavia on the basis that these forces “as a whole” were under the overall control of that State.⁷¹ To reach this conclusion, the Appeals Chamber partly discarded the ICJ’s “effective control” test which it held “not [...] to be persuasive” in the case of organized groups,⁷² and instead applied a test of “overall control”.⁷³ According to the Appeals Chamber, the “requirement of international law for the attribution to States of acts performed by private individuals is that the State exercises control over the individuals. The *degree of control* may, however, vary according to the factual circumstances of each case”.⁷⁴ While the “effective control” test may be applied with regard to “private individuals” or “unorganized groups of individuals”,⁷⁵ in case of “individuals making up an organized and hierarchically structured group”, i.e. a military unit or, in case of civil strife, armed bands of irregulars or rebels, a military or paramilitary group, a military organization, or a secessionist or *de facto* State entity, the appropriate test for attributing the acts to a State was that of “overall control” of the State over the group.⁷⁶ This alternative test was justified because the situa-

⁶⁷ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 83.

⁶⁸ The Trial Chamber in fact imported the requirement of effective control into the “strict control” test by using the “effective control” test to determine whether the relationship of the *Republika Srpska* to the FRY was “so much one of dependence on the one side and control on the other”, that it was right to equate the armed forces of the *Republika Srpska* with a *de facto* organ of the FRY that acted on its behalf. See *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, paras. 588 & 595. This interpretation was also confirmed by Presiding Judge McDonald in her separate and dissenting opinion, *ibid.*, para. 19. See also de Hoogh, n. 48 above, at p. 280.

⁶⁹ *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 98. See also *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 585 (“applying general principles of international law relating to State responsibility for *de facto* organs”).

⁷⁰ See e.g. *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 123 and paras. 103, 104. Cf. also the dissenting opinion of Vice-President Al-Khasawneh in *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 38, and the judgment itself, *ibid.*, para. 402.

⁷¹ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, paras. 120, 131, 144. See also *Prosecutor v. Rajić*, Case No. IT-95-12-R61, Decision of 13 September 1996, paras. 22-32, where the ICTY Trial Chamber disregarded the tests enunciated by the ICJ in the *Nicaragua* case and found that the conflict in Bosnia and Herzegovina was of an international character on the basis that the Bosnian Croats were “agents” of Croatia as Croatia “exercised a high degree of control over both the military and political institutions of the Bosnian Croats” (*ibid.*, para. 26).

⁷² *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 115. See also *ibid.*, para. 124.

⁷³ Contrary to the claim by Martti Koskenniemi, the ICTY did not seek “to replace [the ‘effective control’] standard altogether”. (UN Doc. A/CN.4/L.682, 13 April 2006, p. 32, para. 50). For the view that what was intended was a partial replacement, see Cassese, n. 16 above, at pp. 654, 657.

⁷⁴ *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 117. See also *ibid.*, para. 137.

⁷⁵ *Ibid.*, para. 124.

⁷⁶ *Ibid.*, paras. 120, 124, 125, 128, 145.

tion of an organized group was different from that of private individuals. The former normally had a structure, a chain of command and a set of rules as well as the outward symbols of authority and engaged in a series of activities. If an organized group was under the overall control of a State, so the Appeals Chamber, "it must perforce engage the responsibility of that State for its activities".⁷⁷ The Appeals Chamber thus openly went against the ICJ which had applied the "effective control" test to the *contras* – an organized and hierarchically structured armed opposition group.

In order to attribute the conduct of a secessionist entity to an outside power, applying the "overall control" test, it must be proved that the outside power wields overall control over the entity, not only by financing, training, equipping or providing operational support to that entity, but also by having a role in organising, coordinating, planning or directing the military or other activities of the secessionist entity.⁷⁸ Essentially, there are two parts to the test:

a) The provision of financial and training assistance, military equipment and operational support;

b) Participation in the organisation, coordination or planning of military operations.⁷⁹ The provision of economic, military or other assistance, in and of itself, is not sufficient to establish overall control.⁸⁰ The same is true for a "strong connection" between the secession-

ist entity and the outside power as evidenced by the ease of members of the secessionist entity to obtain passports and enjoy the nationality of, or vote in elections in, the outside power.⁸¹ On the other hand, it is not necessary that, in addition, the outside power plans or directs the particular operation or activity in the course of which the conduct has been committed, chooses the targets of military operations, or gives specific orders or instructions concerning the various activities of the secessionist entity.⁸² The "overall control" test can be fulfilled even if the secessionist entity has autonomous choices of means and tactics while participating in a common strategy along with the outside power.⁸³ It is thus evidently "less strict" than the ICJ's "effective control" test.⁸⁴

Contrary to the ICJ's view expounded in the *Bosnian Genocide* case,⁸⁵ the "overall control" test, however, was not intended to replace the Court's "effective control" test in the context of Article 8 of the ILC Articles on State Responsibility but was, in fact, used in lieu of its much more stringent "strict control" test to determine whether a secessionist entity qualified as a *de facto* State organ in the sense of Article 4 of the ILC Articles on State Responsibility.⁸⁶ The Appeals Chamber in the *Tadić* case held that, on the basis of the "overall control" test, the Bosnian Serb forces could be regarded as "*de facto* organs" of the Federal Republic of Yugoslavia.⁸⁷ As *de facto* organs of the Federal

⁷⁷ *Ibid.*, para. 122, and para. 120.

⁷⁸ *Ibid.*, paras. 131, 137, 138, 145.

⁷⁹ *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*, Case No. IT-95-14/2-T, Judgment, 26 February 2001, para. 115, and Case No. IT-95-14/2-A, Judgment of 17 December 2004, para. 361. See also *Prosecutor v. Naletilić and Martinović*, Case No. IT-98-34-T, Judgment of 31 March 2003, para. 198.

⁸⁰ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, paras. 130, 131, 137. See also *Prosecutor v. Delalić*, Case No. IT-96-21-A, Judgment of 20 February 2001 ("Čelebići Appeal Judgment"), International Law Materials 40 (2001), p. 630, para. 15.

⁸¹ See *Prosecutor v. Naletilić and Martinović*, n. 79 above, para. 198.

⁸² See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, paras. 131, 132, 137, 145. See also *Prosecutor v. Aleksovski*, Case No. IT-95-14/1-A, Judgment of 24 March 2000, para. 143 ("specific instructions or orders as a prerequisite for attributing the acts [...] is not required under the test of overall control"); *Prosecutor v. Delalić*, n. 80 above, para. 41.

⁸³ Cf. *Prosecutor v. Delalić*, n. 80 above, para. 47.

⁸⁴ *Ibid.*, para. 20. See also *Prosecutor v. Aleksovski*, n. 82 above, para. 145 ("the standard established by the 'overall control' test is not as rigorous as [the 'effective control' test]"); *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*, Case No. IT-95-14/2-T, n. 79 above, para. 112 ("it is clear that the test of overall control is a lower standard than that of effective control").

⁸⁵ See *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 406. The ILC in the commentary on its Articles on State Responsibility also mistakenly deals with the "overall control" test in the context of Article 8; see Report of the ILC, 53rd session, UN Doc. A/56/10, 2001, p. 106, para. 5.

⁸⁶ See C.Kress, "L'organe de facto en droit international public, réflexions sur l'imputation à l'Etat de l'acte d'un particulier à la lumière des développements récents", *Revue Générale de Droit International Public* 105 (2001), pp. 93-141 at p. 131.

⁸⁷ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 167 ("the Bosnian Serb forces acted as *de facto* organs of another State, namely, the FRY"). See also *ibid.*, paras. 137, 145, 147, 156. See further *Prosecutor v. Aleksovski*, n. 82 above, para. 129.

Republic of Yugoslavia the Bosnian Serb armed forces engaged its responsibility for all their activities, including those *ultra vires*, without the need to prove any specific instructions or any other involvement in a particular activity.⁸⁸ In the *Nicaragua* case, however, only the “strict control” test was concerned with the question of whether the *contras* could be equated, for legal purposes, with *de facto* organs of the United States whose conduct as a whole could be attributed to the United States.⁸⁹

The Appeals Chamber’s approach was based on a misreading of the ICJ’s *Nicaragua* judgment and a misinterpretation of the rules of customary international law governing State responsibility on which that judgment is grounded.⁹⁰ The Appeals Chamber did not subscribe to the interpretation that had correctly been put forward at the time by the Prosecution and by Judge McDonald in her dissent at the trial stage of the *Tadić* case, and which has now been confirmed by the ICJ in the *Bosnian Genocide* case, namely that in the *Nicaragua* case the Court applied two distinct tests: a “strict control” test and an “effective control” test. Instead, the Appeals Chamber treated the “effective control” test as setting out one of the requirements of “dependence and control” which form part of the “strict control” test.⁹¹ It thereby, in effect, replaced the “strict control” test with the “overall control” test. By equating the authorities of a secessionist entity with the *de facto* State organs of the outside power simply on the basis of the latter’s overall control over the secessionist entity without establish-

ing a relationship of complete dependence and control, the Appeals Chamber has stretched too far, almost to breaking point, the connection which must exist between the State and its organs, either *de facto* or *de jure*.⁹² However, this did not prevent the European Court of Human Rights (ECtHR) to take matters one step further.

IV. The “Effective Overall Control” Test of the ECtHR

The ECtR has jurisdiction to examine alleged breaches of the rights set forth in the European Convention on Human Rights (ECHR) and the protocols thereto.⁹³ Any finding of breach of the Convention requires that the conduct complained of was that of a High Contracting Party and the victim of the breach was within its “jurisdiction” in the sense of Article 1 of the Convention. In the *Loizidou* case, the ECtHR was concerned with two distinct questions: (a) whether, as a result of the presence of a large number of Turkish troops in northern Cyprus, that part of the Republic of Cyprus was within the jurisdiction of Turkey, a High Contracting Party of the ECHR, and (b) whether acts and omissions of the authorities of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), an unrecognized secessionist entity established in the Turkish occupied area of northern Cyprus, was “imputable to Turkey” and thus entailed her responsibility under the ECHR.⁹⁴ The “imputability issue” was to be decided “in conformity with the relevant principles of international law governing State responsibility”.⁹⁵ The ECtHR

⁸⁸ *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 121.

⁸⁹ See above sec. II.1.

⁹⁰ See *Prosecutor v. Tadić*, n. 9 above, para. 16 (sep. and diss. op. McDonald). See also Milanovic, n. 15 above, at p. 581 (“dramatically misread Nicaragua”); de Hoogh, n. 48 above, at p. 290.

⁹¹ *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 112.

⁹² In *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 406, the ICJ held, assuming that the “effective control” test had been replaced by the “overall control” test, that the latter “stretches too far, almost to breaking point, the connection which must exist between the conduct of a State’s organs and its international responsibility”. This is even more true where the “overall control” test is to replace the much more stringent “strict control” test.

⁹³ See Art. 33 and 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, done on 4 November 1950, as amended by Protocols 3, 5, 8, and 11.

⁹⁴ *Loizidou v. Turkey (Merits)*, Application No. 15318/89, Judgment of 18 December 1996, ECHR Rep. 1996-IV, p. 2216, para. 56. See also *Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections)*, n. 11 above, para. 64. On the question of imputability or attribution, see also the note on the *Loizidou* case by B. Rudolf in *American Journal of International Law* 91 (1997), pp. 528-537 at p. 534, and Cassese, n. 16 above, at p. 658, n. 17; p. 662, n. 22; de Hoogh, n. 48 above, at p. 272.

⁹⁵ See *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 52. See also, *ibid.*, para. 49. See further *Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway*, Applications Nos. 71412/01 and 78166/01, Decision of 2 May 2007, para. 122 (“State responsibility in conformity and harmony with the governing principles of international law”). *Contra*

held that the conduct of the authorities of the TRNC could be imputed or attributed to Turkey on the basis that her army exercised “effective overall control” over northern Cyprus. “Such control, according to the relevant test and in the circumstances of the case, entail[ed] her responsibility for the policies and actions of the ‘TRNC’.”⁹⁶

Without making any reference to the tests applied by the ICJ and the ICTY, and without giving any further explanation,⁹⁷ the ECtHR developed its own ‘relevant test’ for what it termed a ‘subordinate local administration’,⁹⁸ a secessionist entity which is under ‘the effective authority, or at the very least under the decisive influence, of’ an outside power, and ‘in any event survives by virtue of the military, economic, financial and political support given to it’ by the outside power.⁹⁹ For the ECtHR to attribute the conduct of such an entity to the outside power the test is that of ‘effective overall control’ of the outside power over the territory of the secessionist entity. Such control may be a consequence of military action of the outside power, either lawful or unlawful.¹⁰⁰ It can be established on the basis of the “large number of troops” of the outside power engaged in active duties in the territory of the secessionist entity.¹⁰¹ The ECtHR placed particular emphasis on the duration of the presence of the troops, their deployment across the whole territory of the secessionist entity, and the fact that they “constantly pa-

trolled” and had “checkpoints on all main lines of communication”.¹⁰² It is not necessary that the outside power ‘actually exercises detailed control over the policies and actions’ of the authorities of the secessionist entity.¹⁰³

Like the ICTY’s “overall control” test, the “effective overall control” test of the ECtHR is not used in lieu of the ICJ’s “effective control” test but replaces its “strict control” test. The effective overall control of the outside power is used as a basis for equating the authorities of the secessionist entity with *de facto* State organs of the outside power for whose acts it may *generally* be held responsible.¹⁰⁴ Thus, the European Commission of Human Rights held in its Report in *Cyprus v. Turkey* on the basis of the Court’s *Loizidou* judgment that “Turkish responsibility extends to *all acts* of the ‘TRNC’, being a subordinate local administration of Turkey in northern Cyprus.”¹⁰⁵

The “effective overall control” test is a less stringent standard than any of the other tests.¹⁰⁶ The requirement that the secessionist entity only ‘survives by virtue of the military, economic, financial and political support given to it’ by the outside power is reminiscent of the requirement of “complete dependence” in “all fields” under the “strict control” test. However, complete dependence, according to the ICJ, means that the secessionist entity is “lacking any real autonomy” and is “merely an instrument” or “agent” of the outside power. Being under the “decisive influence” of

Milanovic, above n. 15, at p. 586, who states that the case does not ‘not revolve around the general law on state responsibility’.

⁹⁶ *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 56. See also *Cyprus v. Turkey*, Application No. 25781/94, Judgment of 10 May 2001, ECtHR Rep. 2001-IV, 1, para. 77.

⁹⁷ See Kress, n. 86 above, at p. 108.

⁹⁸ See *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, paras. 52 & 56.

⁹⁹ See *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, Application No. 48787/99, Judgment of 8 July 2004, ECtHR Rep. 2004-VII, 179, para. 392. See also *ibid.*, paras. 316, 341, 382; *Cyprus v. Turkey*, n. 96 above, para. 77. See further *Assanidze v. Georgia*, Application No. 71503/01, Judgment of 8 April 2004, ECtHR Rep. 2004-II, 221, para. 139 (territories with ‘secessionist aspirations’).

¹⁰⁰ See *Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections)*, n. 11 above, para. 62; *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 52; *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, n. 99 above, para. 314.

¹⁰¹ *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 56.

¹⁰² *Ibid.*, para. 16; *Issa and Others v. Turkey*, Application No. 31821/96, Judgment of 16 November 2004, para. 75.

¹⁰³ *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 56.

¹⁰⁴ See the Report of 4 June 1999 the European Commission of Human Rights in *Cyprus v Turkey (Report)*, Application No. 25781/94, p. 169, where Commissioner Rozakis held in his partly dissenting opinion that “the authorities in the northern part of Cyprus [...] are, as a *fictio juris*, Turkish authorities”. See also de Hoogh, n. 48 above, at pp. 271, 273.

¹⁰⁵ *Cyprus v. Turkey (Report)*, n. 104 above, para. 102 (italics added). See also *Cyprus v. Turkey*, n. 96 above, para. 74.

¹⁰⁶ Cf. Kress, n. 86 above, at p. 108 (“une réduction significative des conditions de l’imputation”).

the outside power, meaning that the outside power has a strong say in, as well as an impact on, on the planning and execution of the secessionist entity's activities, is thus not sufficient. In addition, under the "strict control" test the outside power must actually have made use of the potential for control inherent in complete dependence and exercised a "particularly high degree of control" over the secessionist entity. Exercising effective overall control over the secessionist entity's *territory*, however, is not the same as exercising a particularly high degree of control over the *secessionist entity* itself. This is also shown by the fact that military occupation of territory as such does not automatically lead to a blanket attribution of conduct of actors exercising authority in the occupied territory.¹⁰⁷ Actual control over the secessionist entity's authorities or their activities is also a requirement of the "overall" and "effective control" tests. Both tests require different levels of participation of the outside power in the organisation, coordination or planning of operations of the secessionist entity – an element totally absent from the "effective overall control" test.

If the ICTY Appeals Chamber has already stretched the connection which must exist between the State and its organs almost to breaking point, the ECtHR, by attributing all the acts of a secessionist entity to an outside power simply on the basis of the latter's effective overall control of the territory of the secessionist entity, has gone one step beyond.¹⁰⁸

V. Conclusions

The application of different control tests by the various courts raises the questions of

whether there is a need for differing tests for attributing the internationally wrongful conduct of a secessionist entity to an outside power, whether, in principle, there can be different tests of attribution in the general international law rules of State responsibility and, if not, which of the various tests is the correct one.

The two control tests of the ICTY Appeals Chamber and the ECtHR must be seen against the background of the cases in which they were applied. The "overall control" test was employed to determine that an armed conflict was of an international character and thus allow for the prosecution of grave breaches of the Geneva Conventions while the "effective overall control" test was used to avoid what the ECtHR called a "regrettable vacuum in the system of human rights protection in the territory in question".¹⁰⁹ In both cases, the choice of test may have been influenced by a belief that, due to a lack of evidence of "complete dependence" or "effective control" over specific activities, the application of the ICJ's exacting control tests would have resulted in the court having to deny, at least in part, its jurisdiction. However, this was not an inevitable result.

In the *Loizidou* case Turkey could not have been held responsible for violations of the ECHR by the TRNC authorities as there was insufficient basis under the "strict" and "effective control" tests for attributing the wrongful conduct of the TRNC authorities to Turkey. Turkey, however, could have been held responsible for the conduct – acts or omissions – of its own organs in northern Cyprus, including conduct related to the acts of the TRNC.¹¹⁰ As an occupying power in northern Cyprus,¹¹¹

¹⁰⁷ Cf. *Armed Activities*, n. 2 above, paras. 178-180.

¹⁰⁸ Cf. the dissenting opinion of Judge Bernhardt joined by Judge Lopes Rocha in *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 3 ("I feel unable to base a judgment of the ECtHR exclusively on the assumption that the Turkish presence is illegal and that Turkey is therefore responsible for more or less everything that happens in northern Cyprus"). See also the 1st Report on State Responsibility by James Crawford who places the *Loizidou* case "in the shadowland between issues of attribution and causation" (UN Doc. A/CN.4/490/Add.5, 22 July 1998, p. 21, para. 211).

¹⁰⁹ *Cyprus v. Turkey*, n. 96 above, para. 78.

¹¹⁰ Cf. *Nicaragua*, n. 18 above, paras. 110, 116. For a similar view, see M. Milanovic, "State Responsibility for Genocide: A Follow-up", *European Journal of International Law* 18 (2007), pp. 669-694 at p. 694.

¹¹¹ The ECtHR considered Turkey to be an occupying power in northern Cyprus. See e.g. *Loizidou v. Turkey (Merits)*, n. 94 above, para. 13 ("Turkish-occupied part of Cyprus"), and para. 16 ("Turkish armed forces [...] are stationed throughout the whole of the occupied area of northern Cyprus").

Turkey is under an obligation “to secure respect for the applicable rules of international human rights law and international humanitarian law” in the occupied territory.¹¹² It must make every effort, and take every appropriate step, to prevent, bring to an end, and punish violations of its human rights obligations by other actors present in the occupied territory. Turkey’s responsibility could thus have been engaged not for the acts of the TRNC authorities but for a breach of its own due diligence obligations, i.e. the failure on the part of its own organs in preventing violations of the ECHR by the TRNC authorities.¹¹³ A separate control test was thus not necessary in order to hold Turkey responsible for violations of the ECHR in northern Cyprus.

In the *Tadić* case, what was at issue was not a question of State responsibility but whether the armed conflict in Bosnia and Herzegovina was of an international character. The ICTY Appeals Chamber held that the answer to the question might be found in international humanitarian law and examined whether the Bosnian Serb forces fighting in the territory of Bosnia and Herzegovina could be said to belong to an outside “Party to the conflict” within the meaning of Article 4(A)(2) of the Third Geneva Convention.¹¹⁴ For the Appeals Chamber, the requirement of “belonging to a Party to the conflict” implicitly referred to a test of control.¹¹⁵ As international humanitarian law did not specify the degree of control necessary for holding that the armed forces of a secessionist entity belonged to an outside power, the Appeals Chamber resorted to the general international rules on State re-

sponsibility which sets out a control test for attributing to a State acts performed by individuals not having the formal status of State officials. Belonging to a Party to the conflict was interpreted as being under the same degree of control as was required for treating individuals as *de facto* State officials.¹¹⁶ However, as the ICJ in the *Bosnian Genocide* case observed: “logic does not require the same test to be adopted in resolving the two issues, which are very different. The degree and nature of a State’s involvement in an armed conflict on another State’s territory which is required for the conflict to be characterized as international, can very well, and without logical inconsistency, differ from the degree and nature of the involvement required to give rise to that State’s responsibility for a specific act in the course of the conflict”.¹¹⁷

It is suggested that there are at least two alternative tests, independent of the question of attribution and the general international law of State responsibility, to establish whether a *prima facie* internal armed conflict is of an international character. In the *Jorgić* case, the *Oberlandesgericht* [Higher Regional Court of Appeal] of Düsseldorf found that the conflict in Bosnia and Herzegovina after 19 May 1992 was an ‘international armed conflict’ for the purposes of Article 2 of the Fourth Geneva Convention on the basis of the “close personal, organisational and logistical interconnection [*Verflechtung*] of the Bosnian Serb army, para-military groups and the army of the Federal Republic of Yugoslavia”.¹¹⁸ The Court relied on the following circumstances as *indicia* of an international armed conflict:

¹¹² *Armed Activities*, n. 2 above, para. 178. See also *ibid.*, CR 2005/05 (translation), 13 April 2005, p. 48, para. 11 (Jean Salmon).

¹¹³ Cf. *Armed Activities*, n. 2 above, para. 179. See also the Award of the German-Portuguese Arbitral Tribunal in the Award of 30 June 1930 concerning *Portuguese claims against Germany*: “[T]he occupying State incurs responsibility for any act contrary to the law of nations ordered or tolerated by the military or civilian authorities in occupied territory”. (2 RIAA1040 [italics added]).

¹¹⁴ *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, paras. 90-92.

¹¹⁵ *Ibid.*, para. 95.

¹¹⁶ *Ibid.*, para. 98.

¹¹⁷ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 405. See also the declaration of Judge Shahabuddeen in *Prosecutor v. Blaskić* (“*Lasva River Valley*”), Case No. IT-95-14-T, Judgment of 3 March 2000.

¹¹⁸ *Oberlandesgericht Düsseldorf*, 4. Strafsenat [Higher Regional Court of Appeal of Düsseldorf, Criminal Division, 4th Chamber], Judgment of 26 September 1997 – IV – 26/96, unpublished typescript on file with author, p. 160 (translation provided). Parts of the judgment are also reproduced in *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 129, n. 155. The judgment was upheld by the Federal Court of Justice (*Bundesgerichtshof*) without specifically addressing the question of

“the participation of organs of a State in a conflict on the territory of another State, e.g. the participation of army officers in the hostilities, or the financing and provision of technical equipment to a party to the conflict by the outside State; the latter at least when there exists the aforementioned interconnection between personnel”.¹¹⁹ The Court of Appeal nowhere referred to any “control” test or examined whether the acts of the Bosnian Serb army could be attributed to the Federal Republic of Yugoslavia. Similarly, in an earlier decision in the *Tadić* case another ICTY Appeals Chamber held that an internal conflict may ‘become internationalized because of external support’ without making any reference to the question of attribution.¹²⁰ A test to determine whether an armed conflict can be characterized as international may thus simply look at the interconnection of the secessionist entity and the outside power (or the scope of the outside power’s intervention in the armed conflict) rather than the degree of control exercised by the outside power over the secessionist entity or its activities.

Another alternative is to disentangle the artificial nexus between the nature of an armed conflict and attribution of conduct in the law of State responsibility and to apply a separate and independent “control” test to determine whether a *prima facie* internal conflict can be characterized as international.¹²¹ This approach seems to have been favoured in the *Delalić* case, where another ICTY Ap-

peals Chamber held: “[t]he Appeals Chamber [in the *Tadić* case], after considering in depth the merits of the *Nicaragua* test, thus rejected the “effective control” test, in favour of the less strict “overall control” test. *This may be indicative of a trend simply to rely on the international law on the use of force, jus ad bellum, when characterising the conflict.* The situation in which a State, the FRY, resorted to the *indirect use of force* against another State, Bosnia and Herzegovina, by supporting one of the parties involved in the conflict, the Bosnian Serb forces, may indeed be also characterised as a proxy war of an international character. In this context, the ‘overall control’ test is utilised to ascertain the foreign intervention, and consequently, to conclude that a conflict which was *prima facie* internal is internationalized”.¹²²

An international armed conflict, by definition, involves the use of force by one State against another State.¹²³ Force may be used by a State either directly, through military action of its own armed forces, or in the indirect form of support for the activities of armed groups fighting in and against another State. The UN General Assembly’s Friendly Relations Declaration equates organizing, instigating, assisting or participating in acts of civil strife in another State with the use of force when such acts itself involve a threat or use of force.¹²⁴ Similarly, Article 3(g) of the UN General Assembly’s Declaration on the Definition of Aggression, which is reflective of customary international law, provides that the “substan-

---

the nature of the conflict; see BGH, Urteil v. 30.4.1999 – 3 StR 215/98, BGHSt 45, 65-91. The Supreme Court of Bavaria in the *Djajić* case also held that the conflict in Bosnia and Herzegovina was of an international character referring to “the close organisational, logistical, financial and military connection [*Verknüpfung*]” between the armies of the Bosnian Serbs and the FRY; see Bayerisches Oberstes Landesgericht, 3. Strafsenat, Judgment of 23 May 1997 – 3 St 20/96, unpublished typescript on file with author, p. 15 (translation provided). See also, *ibid.*, pp. 108-113.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 159. The same approach was taken by the Court in the *Sokolović* case; see Oberlandesgericht Düsseldorf, 4. Strafsenat, Judgment of 29 November 1999 – IV – 9/97, unpublished typescript on file with author, p. 108 (translation provided).

¹²⁰ *Prosecutor v. Tadić, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, Case No. IT-94-1-AR72, Judgment of 2 October 1995, International Legal Materials 35 (1996), p. 32, para. 72.

¹²¹ But see M.Sassòli and L.Olson, “Case Report: *Prosecutor v. Tadić*”, American Journal of International Law 94 (2000), pp. 571-578 at p. 575, who argue in favour of such a nexus.

¹²² *Prosecutor v. Delalić*, n. 80 above, para. 20 (italics added). See also *Prosecutor v. Delalić*, Case No. IT-96-21-T, Judgment of 16 November 1998, paras. 230-235, and especially, para. 230 (“A lengthy discussion of the *Nicaragua* Case is also not merited”).

¹²³ Cf. Common Art. 2(1) of the Four Geneva Conventions of 12 August 1949 (75 UNTS 31, 85, 135 and 287, respectively). See also *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 84, and the separate opinion of Judge Shahabuddeen, *ibid.*, paras. 7, 24, 26.

¹²⁴ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2625 (XXV) of 24 October 1970, Principle 1, para. 9.

tial involvement” of a State in acts of armed force carried out by armed groups in another State constitutes an act of aggression which is considered to be “the most serious and dangerous form of the illegal use of force”.¹²⁵ Drawing on formulations in these documents, the ICJ found in the *Nicaragua* case that assistance to armed opposition groups in another State in the form of the provision of weapons or logistical or other support constitutes a use of force by the assisting State when the acts committed by the armed opposition groups in the other State involve a threat or use of force.¹²⁶ The mere supply of funds to the rebels, on the other hand, does not in itself amount to a use of force by the assisting State.¹²⁷ The test of “overall control” may thus be employed to determine whether the degree of outside power “involvement” in the acts of armed force carried out by a secessionist entity in another State is sufficiently “substantial” such that the outside power can be regarded as having used force against that other State through the intermediary of the armed forces of the secessionist entity.¹²⁸ In this case, the indirect use of force by the outside power against the other State makes the *prima facie* internal conflict an international one.¹²⁹ To the extent that the outside power is using force “through” the secessionist entity the armed conflict cannot be divided into two

armed conflicts, an internal armed conflict between the secessionist entity and the parent State and an international one between the parent State and the outside power.¹³⁰ Such an artificial distinction would lead to “a crazy quilt of norms that would be applicable in the same conflict” with inconsistent standards of protection for individuals and unequal treatment of the accused.¹³¹ If the outside power exercises overall control over the secessionist entity there is but one single international(ized) armed conflict.¹³² There was thus no necessity to challenge the ICJ’s control tests in order to find that there was an international armed conflict in Bosnia and Herzegovina after 19 May 1992.

The question of whether in the cases mentioned above there was a need for different control tests must be distinguished from the more principled question of whether there can be several differing control tests for the attribution of conduct to a State in the law of State responsibility. It has been suggested that the degree of control may vary according to the factual and legal circumstances of the case with the following allowing for a lower threshold of control: a common aim, especially if the aim is the commission of international crimes; ethnic or ideological identity of the secessionist entity and the outside power; the outside power is an adjacent State with

¹²⁵ See Declaration on the Definition of Aggression, A/RES/3314 (XXIX) of 14 December 1974, preamble, para. 5. For the customary international law status of Art. 3(g) of the Definition, see *Nicaragua*, n. 18 above, para. 195; *Armed Activities*, n. 2 above, para. 146.

¹²⁶ See *Nicaragua*, n. 18 above, para. 228, and paras. 205 and 195. See also *Armed Activities*, n. 2 above, paras. 161-165.

¹²⁷ See *Nicaragua*, n. 18 above, para. 228.

¹²⁸ Tyner, n. 16 above, at pp. 877-879, finds the “overall control” test still too stringent a test to determine when an armed conflict is international in character and argues for a still lower standard of control.

¹²⁹ For the same view, see the declaration of Judge Shahabuddeen in *Prosecutor v. Tihomir Blaskić*, n. 117 above. See also *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 84 (“an internal armed conflict [...] may become international [...] if [...] some of the participants in the internal armed conflict act on behalf of [another] State”). For the view that substantial outside involvement may transform an internal armed conflict into an international one, see e.g. I.Detter, *The Law of War*, 2nd edn., 2000, pp. 47, 82.

¹³⁰ On this point, see M.Spinedi, “On the Non-Attribution of the Bosnian Serbs’ Conduct to Serbia”, *Journal of International Criminal Justice* 5 (2007), pp. 829-838 at pp. 837-838.

¹³¹ See Th.Meron, “Classification of Armed Conflict in the Former Yugoslavia: *Nicaragua’s* Fallout”, *American Journal of International Law* 92 (1998), pp. 236-242 at p. 238. Meron and others regarded the conflict in Bosnia and Herzegovina as a single international conflict; see *ibid.*, p. 241.

¹³² For a similar view, see the separate opinion of Judge Shahabuddeen in *Prosecutor v. Tadić*, n. 15 above, para. 14. See also *Prosecutor v. Delalić*, Case No. IT-96-21-T, Judgment of 16 November 1998, para. 209 (“We are not here examining the Konjić municipality and the particular forces involved in the conflict in that area to determine whether it was international or internal. Rather, should the conflict in Bosnia and Herzegovina be international, the relevant norms of international humanitarian law apply throughout its territory [...], unless it can be shown that the conflicts in some areas were separate internal conflicts, unrelated to the larger international armed conflict”). But see also *Nicaragua*, n. 18 above, para. 219, which seems to contradict this finding.

territorial ambitions; and the nature of the internationally wrongful act in question.¹³³ This view, however, fails to appreciate that attribution is a concept of a common currency in international law. As the ICJ pointed out in the *Bosnian Genocide* case: “The rules for attributing alleged internationally wrongful conduct to a State do not vary with the nature of the wrongful act in question in the absence of a clearly expressed *lex specialis*.”¹³⁴ A view also adopted by the International Law Commission which in the commentary on its Articles on State Responsibility never made any distinction with regard to the rules of attribution.¹³⁵

What, then, is the precise kind and degree of control required for the attribution of conduct to a State? It is suggested that both the “overall control” test and the “effective overall control” test are unsuitable for determining the question of whether a secessionist entity’s conduct as a whole may be attributed to an outside power as they broaden the scope of State responsibility well beyond the fundamental principle governing the law of international responsibility which provides that a State is responsible only for its own conduct, that is to say the conduct of persons acting, on whatever basis, on its behalf.¹³⁶ In order to equate the authorities of a secessionist entity with *de facto* organs of the outside power the type and degree of control must qualitatively be the same as the control a State exercises over its own *de jure* organs,¹³⁷ a requirement only the ICJ’s “strict control” test fulfils. In case of authorities of secessionist entities not qualifying as *de facto* organs of the outside power, the degree of control must surely be effective control over the wrongful conduct in question, otherwise it is not control.¹³⁸ The question of attribution of conduct of the authorities of a secessionist entity to an outside power is thus

to be decided on the basis of the two control tests enunciated by the ICJ in the *Nicaragua* case and, it is held, correctly confirmed in the *Bosnian Genocide* case.

¹³³ *Bosnian Genocide*, CR 2006/8 (translation), 3 March 2006, p. 23, para. 57; p. 26, paras. 65-67; p. 27, para. 70 (Alain Pellet); CR 2006/10 (translation), 6 March 2006, p. 27, para. 20 (Alain Pellet). See also the dissenting opinion of Vice-President Al-Khasawneh in *Bosnian Genocide*, n. 1 above, paras. 36, 39.

¹³⁴ *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 401.

¹³⁵ See Report of the ILC, 53rd session, UN Doc. A/56/10, 2001, pp. 103-109.

¹³⁶ Cf. *Bosnian Genocide*, n. 1 above, para. 406. See also Art. 8(a) of the ILC Draft Articles on the Origin of State Responsibility, provisionally adopted in 1980 and the commentary thereto: ILC Yb. 1974 II/1, pp. 283-285.

¹³⁷ For the same view, see Milanovic, n. 15 above, at pp. 577, 587. See also Tyner, n. 16 above, at pp. 874-875.

¹³⁸ Cf. *Bosnian Genocide*, CR 2006/16, 13 March 2006, p. 39, para. 112 (Ian Brownlie).

GUAM as a Regional and Security Organisation

Taras KUZIO*

The regional organisation GUAM made up of four CIS countries – Georgia Ukraine, Azerbaijan and Moldova – was established in 1997 and therefore recently completed its tenth anniversary. Uzbekistan, which joined GUAM in 1999 during NATO's fiftieth anniversary summit, suspended its membership three years later and eventually withdrew in 2005. A year later GUAM was transformed into the Organisation for Democratic and Economic Development (ODED) at its Kyiv summit.

The rise of GUAM was part of a gradual division of the CIS into two distinct groups of countries. The russophile group (Russia, Belarus, Armenia and most Central Asian states) supported close all-round ties with Russia and were members of the CIS Collective Security Treaty. The GUAM group of 4-5 countries distrusted Russian policies towards the CIS, opposed the transformation of the CIS into a supra-national organisation, preferred to see the CIS as only an economic and trade structure. GUAM states did not join the CIS Collective Security Treaty instead preferring to focus on cooperation and integration with the Trans-Atlantic community.

An important factor that united GUAM members was Russian-backed separatism. In three GUAM states – Azerbaijan, Moldova and Georgia – so-called 'frozen conflicts' had grown out of Russian-backed covert operations to support secessionist movements in the late Soviet era. These had remained frozen in favour of Russia and the separatists since the early 1990s. In two of the GUAM members – Moldova and Georgia – Russian troops continued to be illegally based despite agreements reached in OSCE forums for their withdrawal. Azerbaijan was worst place because its Upper Karabakh territory was annexed by

neighbouring Armenia.

Although GUAM member Ukraine does not have a "frozen conflict" it does have a Russian naval base and the Crimea continues to be the focus of Russian-inspired separatism. Although the Russian Black Sea Fleet is set to be withdrawn by 2017 Russia's reluctance to withdraw its forces from Moldova and Georgia suggests that Russia could also delay its removal from the Crimea.

While Russia has therefore aggressively campaigned against the independence of Kosovo it has itself supported separatism in the former USSR. Russia's response to Georgia's desire to join NATO has been to increase its support for the two separatist enclaves of Abkhazia and South Ossetia most of whose inhabitants have already been illegally given Russian citizenship.

Although the governments of Azerbaijan, Georgia and Moldova have used 'aggression' and 'separatism' to describe the 'frozen conflicts' a better term would be state-sponsored terrorism. Although Russia has claimed to be an ally of the US in its Global War on Terror since the 9/11 terrorist attacks on the US, in reality Russia is a state-sponsor of terrorism through separatism and murder of Russian citizens abroad.

The GUAM states have always prioritised integration and cooperation with the Trans-Atlantic community over political and security cooperation with Russia and the CIS. GUAM members have been active within NATO's Partnership for Peace, through individual security cooperation relationships with the US, and they have supported NATO enlargement.

A final area of cooperation within GUAM has been in the energy sector. All GUAM members understand the need to reduce reli-

* Ph.D in political science, University of Birmingham, England. President of Kuzio Associates, an independent consultancy and government communications company based in Washington D.C. and Kyiv. First delivered at the conference on National Security and Foreign Policy of Azerbaijan, St Michael's College, University of Toronto, 28 March 2008.

ance on Russian energy and find alternative sources of oil and gas. Since 2007 Georgia is supplied by Azerbaijani gas through the South Caucasus Gas Pipeline, Baku-Tbilisi-Erzurum. Efforts to build the Azerbaijani-Georgian supply of oil to Ukraine and Europe through the Odesa-Brody pipeline succumbed to political pressure and low EU interest under former President Leonid Kuchma. The reinvigorated Polish-Ukrainian alliance is likely to implement the Azerbaijani-Georgian oil pipeline to Ukraine and Europe.

GUAM has greater internal coherence than the CIS which over its 17 year existence has transformed into a glorified talking shop. There are far greater national interests that unite GUAM members than within the CIS. Belarus and Armenia, for example, have no interest in each other's national interests and each craves merely a bilateral security relationship with Russia.

The crucial dividing line between the CIS and GUAM lies in their outlooks. The Russo-phile CIS group is merely united on the basis of a joint past, rather than any future. GUAM countries, on the other hand, have no nostalgia for the Soviet past and look to a common Trans-Atlantic future.

Not everything is similar within the GUAM group. Georgia and Ukraine underwent democratic revolutions in 2003 and 2004 respectively. In Moldova and Azerbaijan the oppositions are relatively weak and such radical change is unlikely. In Georgia and Ukraine the Shevardnadze and Kuchma regimes were unpopular and the oppositions enjoyed broad support. In Moldova and Azerbaijan the Voronin and Aliyev governments are broadly popular while the oppositions are fractured, unpopular and weak.

Another area where GUAM members are diverse is over their foreign and security policy strategies. As a neutral state Moldova seeks EU, but not NATO, membership. Ukraine and Georgia see NATO membership as a stepping stone to membership in the EU. Azerbaijan supports a strong cooperative re-

lationship with the US and NATO but does not seek NATO membership. Ukraine and Georgia entered NATO's Intensified Dialogue in 2005-2006, the precursor to Membership Action Programme (MAP). While not within Intensified Dialogue and currently not seeking a MAP, Azerbaijan has developed the NATO Planning and Review Programme through an Individual Partnership Action Plan (IPAP).

The final communiqué at NATO's April 2008 Bucharest summit, 'welcomes Ukraine's and Georgia's Euro-Atlantic aspirations for membership in NATO. We agreed today that these countries will become members of NATO. Both nations have made valuable contributions to Alliance operations'. The communiqué continues in its support for both countries entrance into the MAP prior to which there will be a period of 'intensive engagement', 'We welcome the democratic reforms in Ukraine and Georgia and look forward to free and fair parliamentary elections in Georgia in May. MAP is the next step for Ukraine and Georgia on their direct way to membership. Today we make clear that we support these countries' applications for MAP'.

The EU has devoted far less attention to the Trans-Caucasus than has NATO and the US. The European Neighbourhood Policy (ENP) was expanded to include the Trans-Caucasus in 2006 with Action Plans signed for individual countries the following year. Nevertheless, the EU has not offered any comparable policy to the post-conflict Trans-Caucasus as the EU did in developing Stabilisation and Accession Agreements for the former post-conflict Yugoslavia.

Of the GUAM members Azerbaijan's relationship to the Trans-Atlantic community is neither that of Georgia-Ukraine, who seek NATO membership, nor that of Armenia, which has been reluctant to develop its Partnership for Peace programme with NATO.

Policies over the last fifteen years to resolve the 'frozen conflicts' in Azerbaijan and Georgia have not brought results. If anything the separatist regimes have entrenched them-

selves deeper. There is a need to increase Western interest in the region, especially the interest of the US.

Azerbaijan has established a close security relationship with the US through NATO and the Global War on Terror. But, this is only aspect of what should be an all-embracing policy of engagement with the US in the region.

Two other areas that could dramatically expand US interest in Azerbaijan would be for it to move to Ukraine and Georgia's position on seeking NATO membership. NATO's Special Representative to the South Caucasus, Robert Simmons, has stated that NATO would welcome such a step by Azerbaijan.

A second step to encourage greater US interest in Azerbaijan would be the issue of democratization. A democratizing Azerbaijan, located in important geopolitical cross-roads, and encouraged in its evolution by US and Turkish allies, would become an important ally of the US and the EU in promoting democracy in the Greater Middle East.

At a time of growing Russian assertiveness and Moscow's continued state-sponsored support for terrorism in GUAM members, the organization continues to have an importance in promoting the national interests of Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova.

Развитие международного частного права в Азербайджане в рамках сотрудничества с международными организациями

Камран ИСАЕВ*

Последние годы отмечены все возрастающим вниманием правовой мысли к проблемам международного частного права, регулирующие гражданско-правовые отношения, осложненные иностранным элементом. Значение данной отрасли права (включая международное торговое право) возрастает, прежде всего, в связи с и интернационализацией гражданского и торгового оборота. Для современного мира характерна экономическая взаимозависимость государств, расширение не только традиционных форм внешнеэкономических связей, но и таких сравнительно новых форм, как лизинговые операции, франчайзинг и др. Иностранные капиталовложения активно участвуют в экономике страны, развивается промышленное и научно-техническое сотрудничество, возникают новые и совершенствуются старые формы участия иностранных компаний в строительстве различных объектов, освоении природных ресурсов.

На сегодняшний день принимать новое национальное регулирование в указанной правовой сфере стало, если так можно выразиться, «модным» и «престижным». Само собой разумеется, что речь идет не о каком-то подражании или «массовой прихоти», а о неизбежной тенденции, в основе которой лежит объективный процесс глобализации экономической и социальной жизни, и стремлении этому процессу соответствовать. На современном этапе наличие в государстве подобного регули-

рования во многом является своего рода признаком его цивилизованности, общности к кругу стран, активно вовлеченных в мировой экономический и культурный процесс. Но даже если государство не находится в центре такого процесса, принятие указанного регулирования может во многом способствовать большей интеграции государства в мировую экономику и тем самым вести его к процветанию. Принятие развитого регулирования правоотношений с иностранным элементом является средством решения многих социальных и экономических проблем в различных странах. В частности, речь идет об улучшении инвестиционного климата, что позволяет привлечь иностранных инвесторов, которые в первую очередь, в целях защиты своих инвестиций, уделяют внимание нормативно-правовой базе, и ее соответствия мировым стандартам.

Глобализация процесса национальных кодификаций проявляется не только в том, что она захватывает страны всех регионов мира. Немаловажным при этом является то, что сама выработка регулирования вопросов международного частного права во многом интернационализируется: с одной стороны, имеет место рецепция такого регулирования (в форме прямого заимствования норм и подходов), а с другой стороны, в подготовке регулирования принимают активное участие или дают рекомендации иностранные научные центры и специалисты¹. В итоге регулирование во-

* Магистр международного права Университета им. Роберт Шумана, Страсбург, Франция. Ведущий консультант Управления международного сотрудничества Министерства юстиции Азербайджанской Республики.

¹ On the Need for Progressive Harmonization of Private Law in the European Union: The Role of Legal Science and Education, Jerzy Rajski, *Juridica International* XI/2006

просов международного частного права не только унифицируется, но также становится более качественным.

Достаточно важным аспектом интернационализации процесса национальных кодификаций является то, что на современное внутригосударственное регулирование вопросов международного частного права все больше влияние оказывают международные соглашения. Также, все более расширяется сфера воздействия международно-правовых договоров на международные коммерческие отношения и международный гражданский оборот в целом. Развитие и обновление таких отношений, потребность в защите прав и законных интересов субъектов международного частного права обуславливают необходимость всестороннего совершенствования применяемых в этой области международно-правовых инструментов.

Именно ввиду успехов и понимания перспектив во многих иностранных государствах уделяется особое внимание развитию данной отрасли права. Специальные поддерживаемые на государственном уровне комиссии и программы по изучению и совершенствованию этой отрасли права имеются, в частности, в Англии, Нидерландах, Франции и США (например, в Государственном департаменте США имеется особое должностное лицо, ответственное за координацию деятельности США в данной сфере)².

Интерес к международному частному праву в Азербайджане объясняется такими причинами как:

- вступление Азербайджана в Совет Европы, в ряд международных организаций, подготовка вступления Азербайджана во Всемирную торговую организацию (ВТО);
- выход на международный рынок;
- расширение процессов трудовой

миграции;

- расширение самых различных контактов наших граждан с иностранцами, порождающих правовые последствия, в частности в области семейного права;
- резкое увеличение в государственных судах дел с иностранным участием.

Интеграция Азербайджана в мировую экономику делает необходимым:

- дальнейшее совершенствование национального законодательства и международных договоров, а главное - более эффективное использование их положений для защиты за рубежом экономических интересов государства в целом;
- создание благоприятного правового климата для притока иностранных инвестиций в нашей стране;
- приведение внутреннего законодательства в соответствии с нормами и правилами ВТО.

Тенденцией развития международного частного права в современных условиях во всем мире является кодификация коллизионных и материальных норм. Обновление законодательства либо принятие полностью новых актов призвано способствовать активной интеграции государства в мировую экономику.

В частности, принятие 6 июня 2000 г. Закона о международном частном праве явилось началом кодификации коллизионных норм в Азербайджане, который, однако, все еще нуждается в модернизации³. Нормы международного частного права нашли свое отражение и в таких нормативно-правовых актах, как в разделе VII Семейного Кодекса Азербайджанской Республики, в разделе VI Гражданского процессуального кодекса, в Законе о международном коммерческом арбитраже от

² Национальные кодификации в современном международном частном праве. А.Н.Жильцов, А.И.Муранов, Международное частное право: иностранное законодательство, М: 2001, стр. 42.

³ Zəvər Gəfərov, Ataxan Əbilov, Beynəlxalq xüsusi hüquq (Bakı: Qanun, 2007), s. 17.

18 ноября 1999 г. и др.

Как было отмечено ранее, большую роль в создании норм международного частного права играет международный договор. Развитие международных частных отношений сделало необходимым принятие общих правил во избежание противоречий, которые могут быть невыгодны заинтересованным сторонам.⁴ В международном договоре формулируются нормы, которые впоследствии становятся нормами международного частного права того или иного государства. В результате, договор является важным этапом в их создании. Причем в современных условиях, развитие международного частного права на договорной основе приобретает все большее значение, охватывая практически все сферы частных правоотношений, осложненных иностранным элементом. В частности, процесс интернационализации коммерческих отношений ускорил процесс унификации материально-правовых норм в областях торговли, транспортных перевозок и т.д.

Таким образом, расширение и углубление международной унификации норм частного права требует при дальнейшем совершенствовании внутреннего регулирования более тщательного учета норм международных соглашений. Международные соглашения, и, прежде всего многосторонние конвенции, содержащие унифицированные правовые нормы, имеют особое значение для современного этапа развития международного частного права. Во второй половине XX в. число международных договоров, содержащих нормы по вопросам международного частного права, резко возросло. Особенно это проявляется в области международного торгового права⁵.

В связи с этим, одновременно возрастает роль международных организаций в развитии международного частного права, в рамках которых разрабатываются и под-

готавливаются проекты соответствующих международных соглашений

К таким международным организациям, целью которых является унификация и кодификация норм международного частного права, относятся Гагская конференция по международному частному праву, Международный институт унификации частного права (УНИДРУА), Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ).

Необходимо заметить, что присоединение и активное сотрудничество с данными организациями представляется целесообразным, в целях совершенствования современной правовой базы в области международного частного права и интеграции в международный процесс.

Старейшей организацией в рассматриваемой области является Гагская конференция по международному частному праву⁶, созданная еще в прошлом веке (переговоры по ее созданию были начаты по инициативе Италии в 1867 г., а первая официальная сессия была созвана правительством Нидерландов в Гааге в 1893 г.). Многие годы организация не имела постоянной основы, созывалась по инициативе правительств, а с 1955 г. стала постоянно действующей (в 1951 г. был принят Статут, который вступил в силу в 1955 г.). В соответствии со ст. 1 Устава задачей Конференции является прогрессивная унификация норм международного частного права. Сессии конференции собираются, как правило, раз в четыре года. Подготовку их осуществляет Специальная государственная комиссия, созданная Нидерландами в 1897 г. для содействия кодификации международного частного права. Комиссия обеспечивает работу Конференции через Постоянное бюро, деятельностью которого она руководит. Местопребыванием Постоянного бюро является Гаага. Конференция, а в перерывах между сессиями Государственная комиссия, может создавать специаль-

⁴ Bernard Audit, Droit International Prive (Paris, 2000), p. 38

⁵ М.М.Богуславский, Международное частное право, М. 2004, стр. 23.

⁶ <<http://www.hcch.org>>.

ные комиссии для подготовки проектов конвенций или изучения вопросов международного частного права.

На всеобщую значимость данной организации указывает и резкое увеличение ее членов в последние годы. За последние 6 лет число новых членов увеличилось на 40 %, и достигло, таким образом, 65 стран.

Согласно ст. 2 членами Гагской конференции могут стать любые государства, участие которых представляет интерес юридического характера для работы Конференции. Решение о приеме новых членов принимается правительствами государств-участников, по предложению одного или нескольких из них, большинством поданных голосов, в течение шестимесячного периода, начиная с даты уведомления правительств об этом предложении.

Первые конвенции, разработанные в рамках Гагской конференции, имели достаточно общие цели, а на современном этапе проявляется тенденция специализации конвенций, значительная часть из которых, относится к семейному праву. Это пять конвенций, принятых в 1902-1905 гг., и ряд конвенций, принятых после второй мировой войны. Среди них: Конвенция о праве, применимом к алиментным обязательствам в отношении детей, 1956 г.; Конвенция о признании развода и судебного разлучения супругов, 1970 г.; Конвенция о заключении брака и признании его недействительным, 1978 г.; Конвенция о праве, применимом к имуществу супругов, 1978 г. и др.

Гагской конференцией был разработан и принят ряд конвенций также в сфере гражданских правоотношений. В частности: Конвенция о праве, применимом к международной купле-продаже движимых материальных вещей, 1955 г.; Конвенция о признании юридической личности иностранных обществ, ассоциаций и учреждений, 1956 г.; Конвенция о праве, применимом к переходу права собственности в международной купле-продаже товаров,

1958 г.; Конвенция о коллизии законов относительно формы завещательных распоряжений, 1961 г.; Конвенция о праве, применимом к ответственности изготовителя, 1973 г.; Конвенция о праве, применимом к международной купле-продаже, 1986 г. (призвана заменить одноименную Конвенцию 1955 г.) и др.

Не все Гагские конвенции вступили в силу, но, несмотря на это, они оказали и продолжают оказывать серьезное влияние на практику государств и на развитие национального законодательства по международному частному праву. Серьезным препятствием в признании и широком распространении гагских конвенций являются существенные расхождения в доктрине и практике континентальной и англо-американской систем частного и международного частного права.

Наибольшее значение приобрели разработанные в рамках Гагской конференции конвенции по гражданскому процессу. Прежде всего, это относится к Конвенции по вопросам гражданского процесса 1954 г., рассмотревшей ряд важных проблем международного гражданского процесса. Были приняты также акты по отдельным вопросам судебного рассмотрения частных дел, осложненных иностранным элементом, такие, как Конвенция о признании и исполнении решений по делам об алиментных обязательствах в отношении детей 1958 г.; Конвенция о сборе за границей доказательств по гражданским и торговым делам 1970 г.; Конвенция об облегчении доступа к правосудию за границей 1980 г.

В частности, следует отметить, что участие в принятых в рамках этой организации конвенций, позволит сотрудничать в области оказания правовой помощи по гражданским и коммерческим делам с государствами, с которыми не подписаны двусторонние соглашения и отсутствует правовая база сотрудничества в этой области. Речь идет о таких Гагских конвенциях по процессуальным вопросам, как, Конвен-

ция о признании и исполнении иностранных судебных решений по гражданским и коммерческим делам 1971 г., Конвенция об исполнении судебных и внесудебных документов по гражданским и коммерческим делам 1965 г.

Несмотря на различия между правовыми системами, Конвенции, принятые в рамках Конференции имеют целью облегчения сотрудничества между государствами, в частности для того, чтобы физические и юридические лица различных стран могли воспользоваться высоким уровнем надежности при заключении трансграничных контрактов⁷.

Международный институт унификации частного права (УНИДРУА)⁸, будучи международной межправительственной организацией, был основан в Риме в 1926 г. Согласно ст. 1 Устава, задачей этой организации является изучение средств гармонизации и сближения частного права государств и постепенная подготовка к принятию различными государствами законодательства, содержащего единообразные нормы частного права. Местонахождением Института является Рим. Организация насчитывает около 60 членов, и во многих государствах национальным органом, ответственным за сотрудничество с УНИДРУА является Министерство юстиции. В соответствии со ст. 20, любое государство, желающее присоединиться к Уставу, извещает в письменном виде Правительство Италии о своем присоединении. Присоединение производится на срок шесть лет, оно автоматически продлевается на последующие шестилетние периоды, если за год до истечения очередного периода не будет сделано письменного уведомления о прекращении членства.

Институт занимается в основном кодификацией материальных норм международного частного права: подготовкой про-

ектов законов и конвенций, направленных на принятие единообразного внутреннего законодательства; подготовка соглашений в целях облегчения сотрудничества государств в области частного права и др. Помимо подготовки проектов международных конвенций Римский институт проводит большую исследовательскую работу в области унификации частного права и издает ежегодник. Причем в отличие от Гагской конференции, Римский институт специализируется на унификации материального частного права. Были разработаны проекты важных конвенций в разных сферах частноправовых отношений, но преимущественно по международным перевозкам и международной торговле. Подготовленные проекты затем принимаются на дипломатических конференциях. В Гааге в 1964 г. были приняты, вступили в силу, хотя и не получили широкого применения две конвенции. Это Конвенция о единообразном законе по международной купле-продаже товаров и Конвенция о заключении договоров международной купле-продажи товаров. Они ставили цель унифицировать право международной торговли. В этой сфере также были приняты Женевская конвенция о представительстве в международной купле-продаже товаров 1983 г., Оттавская Конвенция о международном финансовом лизинге 1988 г., Оттавская Конвенция о международном факторинге 1988 г. УНИДРУА были также разработаны Принципы международных коммерческих договоров 1994 г., Женевская Конвенция 1956 г. о договоре международной дорожной перевозки грузов.

Также следует отметить необходимость развития сотрудничества с Комиссией ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ)⁹. Добровольное присоединение невозможно, поскольку государства-члены ЮНСИТРАЛ избираются Генеральной

⁷ Divergence and harmonization in private international law, Proceedings of the 101st Annual Meeting of the American Society of International Law: The Future of International Law, Jan 1, 2007.

⁸ <<http://www.unidroit.org>>.

⁹ <<http://www.uncitral.org>>.

Ассамблеей ООН. Однако это не означает, что данная организация закрыта для остальных государств.

Именно возрастающая потребность в совершенствовании правового регулирования международной торговли, в необходимости придания этому процессу универсального характера привела к созданию в рамках ООН этого органа, специально занимающегося унификацией права международной торговли. ЮНСИТРАЛ был учрежден в 1966 г. на основе резолюции Генеральной Ассамблеи от 17 декабря. Генеральной Ассамблеей было признано, что одним из препятствий торговым потокам являются расхождения, возникающие в результате применения законов различных государств по вопросам международной торговли, и рассматривала Комиссию в качестве инструмента, с помощью которого, ООН могла бы играть более активную роль в сокращении или устранении этих препятствий. Задача Комиссии состоит в том, чтобы содействовать «прогрессивному согласованию и унификации правил международной торговли».

Помимо унификации правил международной торговли и соответственно подготовки проектов конвенций на Комиссию была возложена задача содействия кодификации международных торговых обычаев и распространения информации в этой области. Организация осуществляет сотрудничество с государствами по таким направлениям как, обмен информацией, проведения семинаров по текстам ЮНСИТРАЛ, проведение курсов для судей и юристов, специализирующихся в области международного торгового права и т.д.

С этой целью предусмотрено создание рабочих групп для проведения подготовительной работы. На сегодняшний день существует шесть рабочих групп по следующим вопросам: закупки, международный арбитраж и согласительная процедура, транспортное право, электронная торговля, законодательство о несостоятельности,

обеспечительные интересы.

Работа Комиссии осуществляется на ежегодных сессиях, которые проводятся поочередно через год в Центральных учреждениях Организации Объединенных Наций в Нью-Йорке и в Венском международном центре в Вене. Каждая рабочая группа Комиссии, как правило, проводит одну или две сессии в год в зависимости от рассматриваемой темы; эти сессии также проводятся поочередно в Нью-Йорке и Вене.

Помимо государств-членов все государства, не являющиеся членами Комиссии, а также заинтересованные международные организации приглашаются присутствовать на сессиях Комиссии и ее рабочих групп в качестве наблюдателей. Наблюдатели имеют право участвовать в обсуждениях на сессиях Комиссии и в ее рабочих группах наравне с членами Комиссии.

На основе проектов, разработанных Комиссией, были приняты такие конвенции как Венская Конвенция ООН 1980 г. о договорах международной купли-продажи товаров, Нью-Йоркская конвенция ООН о международных переводных и международных простых векселях 1988 г., Гамбургская конвенция ООН о морской перевозке грузов 1978 г., Типовой закон ЮНСИТРАЛ о Международном коммерческом арбитраже 1985 г. и др.

Вышеуказанные международные организации, занимающиеся вопросами международного частного права, вносят значительный вклад в унификацию и совершенствование этой области права в целях сближения внутреннего законодательства государств и облегчения сотрудничества между ними. Таким образом, учитывая интенсивные темпы экономического развития в нашей стране, и все более активную интеграцию в мировую торговлю, участие в вышеуказанных организациях является необходимым элементом как на пути содействия развитию правового государства в целом, так и приобщенности к кругу современных цивилизованных правовых систем.

В канун третьего совещания руководителей дипломатических представительств и консульств Азербайджанской Республики, по распоряжению Президента страны И.Алиева, группа сотрудников внешнеполитического ведомства была награждена медалью "За отличие на государственной службе". Редакционная коллегия поздравляет наших коллег с высокой наградой и желает им новых достижений на профессиональном поприще. В числе удостоенных медалью наших коллег – старший консультант Управления информации Министерства иностранных дел Эльхан Алиев. Несмотря на его долгую и плодотворную работу в органах дипломатической службы, не всем известно, что в 1991 году в городе Ханкенди Э.Алиев был взят в заложники армянскими боевиками и находился на волоске от смерти. Ниже приводится сокращенная версия материала Франгиз Ханджанбековой, опубликованного в газете "Зеркало" 15 сентября 2007 года и повествующего об этих событиях в жизни нашего коллеги.

Редакционная коллегия DA

72 часа в армянском плену Рассказ бывшего заложника

Кинооператор Эльхан Алиев – один из тех, кто создавал кинолетопись Страны огней. С 1963 года работая на студии хроникальных и документальных фильмов (ныне – «Салнамэ») при киностудии «Азербайджанфильм» им. Дж.Джаббарлы, он долгие годы запечатлевал на киноленту наиболее важные события из жизни страны. Ему, как опытному кинооператору, поручали также сопровождать Гейдара Алиева по хлопковым районам, по Карабаху, в бытность его первым секретарем ЦК КП Азербайджана, освещать ударный труд посланцев Азербайджана на стройке века – Байкало-Амурской магистрали, он объездил с кинокамерой весь север Советского Союза – от Кольского полуострова до Камчатки, снимая работающих там земляков. Он также снимал круглосуточные митинги 1988-89 годов на площади Азадлыг, беженцев из Армении, трагические январские события 1990 года и выполнял порученную работу в любых условиях – в 50-градусную жару Мангышлака и в 60-градусный сибирский

мороз, преодолевая самые разнообразные препятствия, неудобства, порой с риском для жизни. Неслучайно раз семь он был на волосок от смерти. Сопряженной с риском оказалась и та командировка в Нагорный Карабах, которая была связана с приездом в Азербайджан с миротворческой миссией президентов России и Казахстана – Ельцина и Назарбаева. Но именно эта поездка расколола жизнь Эльхана Алиева надвое, поставив его в очередной раз лицом к лицу со смертью.

Это случилось в тот страшный день, когда он очутился в гуще толпы, собравшейся на [площади в Ханкенди –ред.] в связи с приездом Ельцина и Назарбаева. Эльхан Алиев должен был заснять события дня для кинохроники. Но случилось непредвиденное: озверевшие люди выхватили его из группы журналистов и в угаре националистического психоза, проявив сатанинскую злобу, стали нещадно избивать...

Кто-то ткнул ему в бок шило, кто-то – нож, били руками, зверски, на глазах теряя

человеческий облик. Переломали все ребра, а Алиев старался защитить лицо, боялся, чтобы его не превратили в месиво. Не удалось, перебили-таки нос. Кто-то схватил его за пояс аккумулятора и потащил куда-то. Камера выпала из рук, и он тоже упал.

Самое страшное началось, когда начали бить беспощадно, я думал только о том, чтобы не потерять сознание, и стал звать на помощь ребят из охраны Ельцина, с которыми только вчера мы были вместе в Аджикенде, но они не обращали внимания на мои крики.

Боевики потащили избитого до полусмерти азербайджанского кинооператора к машине и бросили на заднее сиденье. В этот момент один из них попытался ударить Алиева ногой в голову, но тот успел схватить эту ногу и отбросить. Он до сих пор не может объяснить, откуда у него взялись силы, но боевик-таки ударил его по лицу, зайдя с другой стороны машины. Вмешался водитель и, захлопнув дверцу, взялся за руль.

-Вы с жизнью уже прощались в тот момент или на что-то надеялись? – спросила я.

Удивительно, но я о смерти не думал, размышлял только о том, как мне вырваться, – ответил мой собеседник.

Не выезжая из Ханкенди, боевики пересадили своего пленника в другую машину. Это была "Нива". Всю дорогу они по-русски и по-армянски ругали его, потом завязали жертве глаза тряпкой, натянули на голову мешок с веревкой, с помощью которой связали Алиеву одновременно руки и ноги.

Когда снова вытаскивали из машины, было что-то ужасное, – продолжает рассказ Эльхан Алиев. Меня ударили головой обо что-то, зверски бросили на пол какого-то холодного помещения, предварительно ударив два раза ногой по левой стороне тела. Сняли с меня кольцо, часы, забрали удостоверение, 30 рублей и ушли. После их ухода я попытался выяснить, где нахожусь. Это явно был погреб.

От запекшейся в носу и во рту крови Эльхану стало трудно дышать, тем более что мешок на голове, тоже впитавший кровь, уже не пропускал воздух. И тогда впервые он стал думать о смерти, о том, что в живых не останется, начал читать "кялмеи шяхадят", обратился к духу матери.

-Вы ощутили в тот момент, что какие-то силы пришли к вам на помощь?

Да, да, это очень интересно, кому скажешь, не поверит. Дело в том, что у меня руки были завязаны за спиной, а я начал задыхаться от удушья. Понимал, что если не сорву с головы мешок - умру от недостатка кислорода. Каким-то чудом я умудрился вытащить из крепких пут левую руку. Это была фантастика, я до сих пор не понимаю, как это произошло, а людям неверующим тем более трудно в это поверить. Я тут же левой рукой приподнял с себя мешок, вытер кровь, вдохнул чистый воздух - это было такое счастье. Потом приподнял повязку, осмотрел погреб, увидел дверь, сквозь которую пробивался свет. Я пополз к стене, чуть-чуть приподнялся и отдышался как следует. Вдруг слышу - автоматная перестрелка. Я обрадовался, решил, что это меня пришли спасать (смеется). Сразу все вернул на свои места - мешок, повязку, левую руку опять засунул обратно и лег. Только успел это все проделать, вошли боевики: "Из-за тебя мы пристрелили своих", - сказали они мне. Опять засунули в машину и куда-то повезли. Вновь куда-то привезли, усадили на табуретку. Я по ней ощутил, что нахожусь в мастерской сапожника, потому что на табуретке были брезентовые ремни вместо досок. С меня сняли мешок, развязали руки. «Не двигайся, голову не поднимай», – по-русски сказали мне и сняли повязку с глаз. «Если голову поднимешь, выстрелим», - и ткнули в меня дулом. Потом принесли таз. «Держи, мы тебя сейчас будем мыть». Сначала они меня облили водой, а потом вдруг чувствую – тутовку вылили на голову и лицо. Меня словно огнем обожгло, оказалось, они так дезинфицируют. Как только

вся эта процедура закончилась, они вновь завязали мне глаза и начали допрашивать. 17 раз – я посчитал – они расспрашивали, кто мать, кто отец, где родился, где работаю, ровно 17 раз, я это четко помню до сих пор. Кто жена, сколько детей? Все-все. И в конце говорят: «Тебя сюда Муталибов послал как диверсанта». «Я никакой не диверсант, у вас мое удостоверение, камера, я кинооператор, журналист». «Нет, ты диверсант, когда тебя били на площади, из заднего кармана у тебя выпал пистолет ТТ, признавайся, что ты диверсант», – кричали они. Потом приподняли повязку на глазах, открыли мне глаза, показали мне этот злополучный пистолет ТТ. «Вот этот пистолет у тебя выпал из кармана, если признаешься, повезем тебя в Аскеран, оттуда отпустим в Агдам». «Это не мой пистолет», – спокойно ответил Эльхан. «Мы тебе даем 35 минут», – сказали они...

По истечении 35 минут один из боевиков больно схватил его за ухо: «Ну что, признаешься?» «Нет», – ответил Алиев. «Мы сначала отрежем тебе ухо, потом расстреляем». «Ухо знаешь, кому режут?» – приняв решение умереть, Алиев стал, как он выразился, смелой «букашкой», – «у кого жена такая-то и мать». Армянин неожиданно прикладом автомата ударил его так, что пленник отлетел к стенке, которая почему-то оказалась картонной. Он головой прорвал ее, но сознания не потерял. Они опять облили его водой, посадили и сказали: «Ладно, мы даем тебе время до утра»...

Они ... ушли и до утра периодически приходили .... Один раз пришли: «Ара, ты знаешь, на тебя Ельцин розыск дал. Но мы тебя утром расстреляем. Ельцин-мельцин нам не помешает». А я уже мысленно простился с жизнью, был готов к смерти и не боялся, поэтому для меня отныне любая угроза казалась ерундой. На самом деле многое от ситуации зависит.

К утру я, по-моему, уснул, потому что этот командир будил меня. И первое, что он сказал: «Поздравляю, мы нашли хозяи-

на оружия. Это был милиционер, он хотел выстрелить в воздух, но кто-то ударил и пистолет упал на землю, заваруха была такая. Мы вас обменяем на четверых армян-смертников, которые сидят в шушинской тюрьме»...

Из этого места меня отвезли в какой-то дом. Командир боевиков сказал: «Мы тебя домой привели, здесь ты немного позавтракаешь, а потом мы за тобой придем, чтобы забрать».

После того, как Алиев отказался от завтрака, командир боевиков повел пленника в баню опять с одеялом на голове...

Когда я вернулся вновь в тот дом, куда меня до этого привезли, хозяйка меня спросила: «Зачем тебе надо было приезжать сюда?» «Это моя работа» – ответил я. «Ну вот, видишь, как ты попался, что с тобой сотворили!». В общем, читала мне нравоучения, но без злобы, искренне. После этот командир сказал: «Это моя мать с тобой говорила». В общем, я чай выпил и сидел долго-долго с закрытыми глазами, пока, наконец, он мне не сказал: «За тобой приехали». Какой-то, судя по разговору, интеллигент сказал мне: «Здравствуйтесь, поздравляю вас, вы свободны, сейчас я отвезу вас и сдам властям. Вы извините за то, что с вами здесь произошло, что с вами сотворили».

-Повязка на ваших глазах оставалась?

Да, постоянно, хотя руки-ноги были свободны. Я уже не знал, те ли это были, кто еще вчера ругал меня матом, но все мне говорили «до свидания» и разные добрые слова. В общем, этот человек привез меня в комендатуру, посадил за нормальный стол, сказал: «Я вам сигареты оставляю, 'Ахтамар', спички, в общем до свидания. Сейчас к вам подойдет военный. Через 10 минут снимите повязку с глаз».

Какие там 10 минут! Как только дверь за ним захлопнулась, я тут же сорвал повязку и подошел к окну. Вижу – какой-то человек вышел из здания и подошел к офицеру, который потом пришел за мной

с двумя солдатами. Вместе они повели меня к генералу. Когда вошли в кабинет, все присутствовавшие там встали и тут же вошел покойный Игорь Плавский. На азербайджанском сказал мне: «Ой, убил ты нас, мы весь мир обошли». И все в один голос: «Поздравляем вас». Вскоре пошли звонки - помощников Ельцина, Муталибова, Назарбаева, журналистов из Женевы...

Когда стали выезжать из Ханкенди, я попросил, чтобы водитель вел машину медленно. Проезжая по улицам, я всматривался в лица прохожих и видел, какими злыми взглядами они провожают меня. Приехали в Аскеран, фактически между ним и Агдамом – наша зона. Водитель заехал на заправку, я остался один в машине и вдруг вижу: какие-то мужики – один с ружьем, другой с топором – идут на меня. Я подумал, что пришел мой конец, но оказалось, что это агдамцы. Они на бортовой машине собирались ехать в Ханкенди, чтобы спасти меня. Я поблагодарил их.

В Агдаме меня сразу поместили в больницу, сделали рентген – ребра были поломаны, и врачи оказали первую помощь...

Потом меня отвезли на агдамский аэродром. Заказанному вертолету санавиации открыли специальный коридор, чтобы быстро доставить меня. В Хырдалане, где есть вертолетная площадка, меня встретила «скорая» и повезла в Республиканскую больницу.

-Эльхан муаллим, вы сказали, что Ельцин объявил вас в розыск. Вам потом рассказали, какие вообще меры были приняты по вашему спасению?

Меня, по сути, спасли наши азербайджанские журналисты: добравшись до членов официальной делегации, они немедленно сообщили им о происшедшем на площади. Министр МВД М.Асадов и генеральный прокурор И.Гаибов (Да будет им земля пухом) тут же передали записку Тамерлану Караеву. Он находился в соседнем здании Облсовета на переговорах с армянской делегацией. В свою очередь,

они постарались довести известие о моем похищении до столичных и зарубежных журналистов, приехавших с ельцинско-назарбаевской командой.

Со своей стороны Тамерлан Караев поставил перед Б.Ельциным условие: «Вся ответственность за судьбу человека ложится на ваши плечи, Борис Николаевич. К утру наш товарищ должен быть на свободе, иначе переговоры в Минводах окажутся под угрозой срыва».

Как я узнал позже, журналисты не давали Ельцину возможность сесть в автобус, требуя моего освобождения. После этого Ельцин мое освобождение держал под контролем. Это тоже сыграло свою роль.

This publication is a supplement to the “World of Diplomacy” journal. The publication consists of the materials of the international conference, entitled “Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States” held in Baku on 15-16 April 2008. The publication includes in particular the statements of the high-level representatives from the invited Governments as well as the presentation and articles of the keynote speakers and participants of the conference. Baku, CBS Publishing House, 2008. 176 pp. ISBN 978-9952-8123-0-5.

Publication includes the statements and articles of the keynote speakers and participants of the “GUAM-Transit” international conference held in Baku on 29-30 April 2008. Baku, 2008, 264 pp.

Publication includes the statements and articles of the keynote speakers and participants of the “GUAM development strategy” international conference held in Baku on 29-30 May 2008. Baku, 2008, 179 pp.

IRS НАСЛЕДИЕ HERITAGE

Хотите приобрести интересный журнал,
познакомиться с величайшим наследием,
историей, культурой Азербайджана?

Тогда спешите подписаться на журнал "IRS-Наследие".

e-mail: irs@irs-az.com

www.irs-az.com

ПУНКТЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЖУРНАЛА:

В Москве: м. Китай-Город, ул. Маросейка д. 2/15 стр. 1 Б Тел.: (7903) 770 19 01, (7495) 650 66 32

В Азербайджане: Qaya: (99412) 441 35 33, 465 67 13; Avista: (99412) 497 12 13, 494 83 53

Tel: (+99412) 493 86 78
Fax: (+99412) 493 86 78
e-mail: office@alf-design.az